

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΡΗΤΗΣ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*«Η άσκηση του γονεϊκού ρόλου μέσα από τη φυλακή:
Έμφαση στην περίπτωση του έγκλειστου πατέρα.»*

Σπανουδάκη Ιωάννα

A.M.: 784

Επόπτρια: Θεμελή Όλγα, Λέκτορας Π.Κ.

Ρέθυμνο, 2014

*«Το χειρότερο πράγμα είναι να μην έχεις αφή με τους ανθρώπους που
αγαπάς, να μην τους ακουμπάς.»
(κρατούμενη στις γυναικείες φυλακές Ελεώνα Θηβών)*

Για την πραγματοποίηση της παρούσης μελέτης θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την καθηγήτρια μου, Όλγα Θεμελή για την υπομονή της και την κατανόησή της, καθώς και τους γονείς μου, που με στήριξαν όλα αυτά τα χρόνια.

Σας ευχαριστώ

Ευρετήριο

Πρόλογος

1. Εισαγωγή

2. Εγκληματική συμπεριφορά σε σχέση με το φύλλο

2.1. Η έννοια της εγκληματικής συμπεριφοράς

2.2. Εμφύλη εγκληματικότητα

3. Το θεσμικό πλαίσιο για τα κοινωνικά δικαιώματα των κρατουμένων

4. Η συμβολή του πατέρα στην ομαλή ανάπτυξη του παιδιού

5. Επιπτώσεις του εγκλεισμού στην υγεία

5.1. Οι επιπτώσεις στη σωματική υγεία.

5.2. Σεξουαλική υγεία

5.3. Ψυχοσυναισθηματική υγεία

5.3.1. Οι ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις του εγκλεισμού στον πατέρα

5.3.2. Οι ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις του εγκλεισμού στη μητέρα

5.3.3. Οι ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις του εγκλεισμού των γονέων στα τέκνα

6. Προγράμματα εν λειτουργία για τη συνέχιση του κοινωνικού- γονεϊκού ρόλου των κρατουμένων

7. Μελλοντικές προοπτικές-προτάσεις για την βελτίωση των κοινωνικών δεξιοτήτων των κρατουμένων

Επίλογος

Βιβλιογραφία

Πρόλογος

*«Ο πολιτισμός μιας χώρας φαίνεται από το επίπεδο διαβίωσης των φυλακισμένων της.»
Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι (1821-1881)*

Το θέμα για τους έγκλειστους γονείς περιήλθε στην σφαίρα του ενδιαφέροντος των εγκληματολόγων τις τελευταίες δεκαετίες. Η ραγδαία αύξηση των εγκληματουσών μητέρων οι οποίες εισήχθησαν στο δικαστικό/ποινικό σύστημα επέβαλλε την ανάγκη για διερεύνηση του φαινομένου καθώς και την βελτίωση των συνθηκών φυλάκισης για εκείνες και τα μικρά παιδιά τους. Ενώ οι περισσότερες έρευνες αναφέρονται στις φυλακισμένες μητέρες, λίγες αναφορές και ακόμη λιγότερες έρευνες έχουν διεξαχθεί για την περίπτωση του έγκλειστου πατέρα. Εντούτοις, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για την θεώρηση του φαινομένου από την πατρική σκοπιά, πόσο μάλλον, από τη θέση ενός πατέρα αποκομμένου από τα παιδιά του, αποστερημένου από κάθε ίχνος συμμετοχής σε μία *φυσιολογική* οικογενειακή και κοινωνική ζωή.

Η μελέτη της γονεϊκότητας μέσα από τη φυλακή και, επί τω πλείστον, ιδωμένη υπό το πρίσμα της περίπτωσης του έγκλειστου πατέρα, αποδείχτηκε αρκετά ενδιαφέρουσα αλλά, συγχρόνως, αποθαρρυντική λόγω της περιπλοκότητας του φαινομένου, το οποίο το καθιστά ιδιαίτερα δύσκολο για μία σφαιρική και ολοκληρωμένη ανάπτυξή του, η οποία, βεβαίως, θα διακρίνεται τόσο από αντικειμενικότητα όσο και από εγκυρότητα.

Η παρούσα εργασία σαφώς δεν εξαντλεί το θέμα της γονεϊκότητας, αλλά γίνεται προσπάθεια προσέγγισής του από την σκοπιά κυρίως του έγκλειστου πατέρα. Η ανάπτυξη του θέματος στην ολότητά του δεν επιδιώκεται εδώ, εφόσον ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί πολύχρονη και εκτεταμένη μελέτη. Όμως, λόγω της καθορισμένης έκτασης των ενοτήτων - για πρακτικούς λόγους - θα επιχειρηθεί, κατά το μέγιστο δυνατό, η σφαιρική θεώρηση ενός τόσο σύνθετου και πολύπλοκου θέματος.

Στο εισαγωγικό σημείωμα ο αναγνώστης έρχεται σε πρώτη επαφή με τον θεσμό της φυλακής ως έννοια κοινωνικού σωφρονισμού, ελέγχου και τιμωρητικότητας. Υποστηρίζεται από μία σύντομη ιστορική αναδρομή, εστιάζοντας στα δεινά του εγκλεισμού, ενώ γίνεται αναφορά στην ελληνική πραγματικότητα.

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται σύντομη αναφορά στην έννοια της εγκληματικότητας μέσα από την ιστορική πορεία παλαιότερων και πιο σύγχρονων θεωριών, με στόχο την αποκωδικοποίηση του φαινομένου. Στη συνέχεια αναλύεται το ζήτημα της εγκληματικότητας σε σχέση με το φύλο του δράστη/της δράστιδος σε μια προσπάθεια ολικής θέασης του φαινομένου. Η έμφυλη εγκληματικότητα γίνεται εδώ και δύο δεκαετίες πεδίο έντονης και πολλαπλής αντιπαράθεσης, ενώ ο διάλογος για την αποσαφήνιση της σημασίας και του ρόλου που διαδραματίζει το φύλο στην εγκληματική συμπεριφορά, συνεχίζεται.

Στην τρίτη ενότητα βλέπουμε το ισχύον θεσμικό πλαίσιο για τα κοινωνικά δικαιώματα των κρατουμένων, ενώ, στην επόμενη ενότητα ερχόμαστε σε επαφή με το ζήτημα της πατρότητας και πως αυτή συμβάλλει στην ομαλή ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Στην πέμπτη ενότητα γίνεται μια εκτενής αναφορά στην υγεία των κρατουμένων, όπως αυτή εννοείται μέσα από μία ολιστική, ψυχοσωματική θεώρηση. Έτσι λοιπόν, γίνεται συσχέτιση μεταξύ της σωματικής, της σεξουαλικής και της ψυχοσυναισθηματικής υγείας των έγκλειστων γονέων καθώς και των παιδιών που βιώνουν την απουσία του γονέα.

Εν συνεχεία, στην έκτη ενότητα παρατίθενται ορισμένα προγράμματα που βρίσκονται σε λειτουργία εντός των φυλακών και αποσκοπούν στην ομαλή επανένταξη των φυλακισμένων στην κοινωνία, και έπειτα ακολουθεί το έβδομο κεφάλαιο με προτάσεις για τον εμπλουτισμό και τη διεύρυνση των ατομικών δεξιοτήτων των φυλακισμένων καθώς και στην ανάπτυξη των κοινωνικών τους δεξιοτήτων. Εδώ κατατίθενται προτάσεις για τη βελτίωσή των συνθηκών που επικρατούν μέσα στις φυλακές, δίνεται βαρύτητα στην σημασία της κοινωνικής επανένταξης, στην προσπάθεια για παύση του ρατσισμού και του στιγματισμού που βιώνουν οι φυλακισμένοι, και, επιπλέον προτείνεται η εφαρμογή των εναλλακτικών ποινών φυλάκισης.

Η μελέτη κλείνει με την παρουσίαση της βιβλιογραφίας και τους διαδουκτιακούς ιστότοπους περιήγησης.

1. Εισαγωγή

Η εγκληματική συμπεριφορά αποτέλεσε ανέκαθεν προβληματισμό για τον άνθρωπο των οργανωμένων κοινωνιών. Το έγκλημα αλλά και γενικότερα η απόκλιση από τα κοινωνικά αποδεκτά πρότυπα, υπήρχε σε όλες τις κοινωνίες από τα πανάρχαια χρόνια (Νικολακάκης, 1996). Η τιμωρίας που οφείλει να υποστεί ο εγκληματίας δεν βασίζεται στο χρέος του μόνο απέναντι στο θύμα αλλά απέναντι στην ευρύτερη κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό, η τιμωρίας αποτελεί ηθική ικανοποίηση του θύματος, είτε αυτό είναι φυσικό πρόσωπο, είτε μεταφορικός εννοούμενο του κοινωνικού συνόλου. Η ανάγκη των ατόμων ώστε να υπάρχει ένας μηχανισμός που θα λειτουργούσε περισσότερο εκφοβιστικά ώστε να αποφεύγονται οι παράνομες πράξεις οδήγησαν στη δημιουργία του θεσμού της φυλακής (Δανδουλάκη, 2008).

Η στερητική της ελευθερίας ποινή έχει κυριαρχήσει στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ακόμη και την εποχή του Διαφωτισμού ως αρκετά ικανοποιητική μέθοδος τιμωρίας εφόσον πλήττει το θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, αυτό της ελευθερίας (Μαραγκοπούλου-Γιωτοπούλου, 1984). Σύμφωνα με τον E. Durkheim, η φυλακή αποτελεί την έμπρακτη απάντηση της κοινωνίας, ως ενιαίου συνόλου, σε συμπεριφορές που πλήττουν την κοινωνική συνοχή και τις αμοιβαία αποδεκτές κοινωνικές αξίες που την διακατέχουν (Φαρσεδάκης, 2000).

Ο αντίλογος στην παραπάνω θεωρητική προσέγγιση βασίζεται στο γεγονός ότι ο Durkheim δεν λαμβάνει υπ' όψιν τις οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις στην διαμόρφωση και στην επιβολή της τιμωρητικής πρακτικής. Δεν αποδίδονται δηλαδή, οι εκδηλωμένες συγκρούσεις των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων ανά εποχή (Ελευθερίου, 2008). Ανάλογα με την χρονική εποχή και την κοινωνία, αυτός ο τρόπος τιμώρησης έπαιρνε και διαφορετική μορφή, αλλά ο σκοπός της παρέμενε και παραμένει πάντα ο ίδιος: η απομάκρυνση κάποιων τμημάτων πληθυσμού από τον κοινωνικό ιστό.

Ο θεσμός της φυλακής, εκπροσωπώντας την πλέον βαρύτατη μορφή καταπίεσης, αποτέλεσε και αποτελεί την πιο κατάλληλη και συμφέρουσα λύση για την εκάστοτε κρατική εξουσία, ώστε να απομακρύνει από το κοινωνικό σύνολο τα μέρη του οποίου χαρακτηρίζονται «επικίνδυνα» (Κάσση, 2010). Η χρήση των φυλακών αποτελεί μέρος ενός οργανωμένου κυβερνητικού συστήματος δικαιοσύνης, στο οποίο τα άτομα που επισήμως έχουν κατηγορηθεί ή καταδικαστεί για εγκλήματα περιορίζονται σε

κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα έως ότου, είτε παραπεμφθούν σε δίκη που θα καθορίσει την ενοχή τους, είτε έως ότου ολοκληρώσουν την περίοδο φυλάκισής τους. Στην Ελλάδα, ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας αποτελεί ένα από τα αρτιότερα και πλέον ριζοσπαστικά-φιλελεύθερα νομοθετικά κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής. Ωστόσο, η εφαρμογή του απέχει πολύ από την πρόθεση του νομοθέτη. Αυτό, σε σημαντικό βαθμό, οφείλεται στο γεγονός ότι οι μεταρρυθμίσεις στη χώρα μας είναι μικρές και χωρίς συνέχεια. Οι όποιες προσπάθειες για παρέμβαση στις συνθήκες φυλάκισης συνήθως είναι αποσπασματικές.

Ο ελληνικός Ποινικός Κώδικας στο άρθρο 14 ορίζει ότι: «Έγκλημα είναι πράξη άδικη και καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο». Η έννοια της εγκληματικής πράξης εξαρτάται από το υπάρχον κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό σύστημα μιας κοινωνίας, από το είδος των νόμων, από την αλλαγή των νόμων (Παπαδάτος, 2001). Αυτό που ο νόμος ονομάζει έγκλημα δεν είναι παρά ένας τρόπος συμπεριφοράς που θεωρείται κοινωνικά επιβλαβής από την ομάδα ή τις ομάδες, οι οποίες έχουν την κυριαρχία και ασκούν επιρροή μέσα στο κράτος, ώστε να μπορούν να επηρεάσουν τη νομοθεσία του. «Οι κανόνες δικαίου λοιπόν που χαρακτηρίζουν ορισμένες πράξεις ως εγκληματικές, εξαρτώνται από τις γενικά παραδεκτές κοινωνικές αξίες και τη φύση του συγκεκριμένου κράτους, ιδιαίτερα από τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας, και το βαθμό που σε αυτή αντανακλώνται οι κοινωνικές διεργασίες». (Παπακωνσταντής, 2006). Η τέλεση ποινικού αδικήματος επισύρει την κοινωνική απαξία η οποία διατυπώνεται με την αμετάκλητη (κατα)δικαστική απόφαση του ποινικού δικαστηρίου.

Η κοινωνική αποδοκιμασία προς τον εγκληματία εκφέρεται με τη καταδικαστική απόφαση (άρθρο 96 παρ. 1 Συντ.) και εξαντλείται με την ολοκληρωτική απότιση της ποινής που έχει επιβληθεί (Φυτράκης, 2011). Η ποινή, που καταγιγνώσκεται και στη συνέχεια εκτίεται, αποκαθιστά την κρατούσα κοινωνική ισορροπία και παράλληλα επιφέρει την αντίστοιχη ανταπόδοση στο άτομο που τέλεσε ορισμένο έγκλημα (Συνήγορος του Πολίτη, 2005).

Ωστόσο, ενώ το διατακτικό της καταδικαστικής απόφασης φαίνεται –σε πρώτη ανάγνωση– σαφές, τιμολογώντας π.χ. ορισμένο ύψος φυλάκισης ή χρηματικής ποινής, δεν φαίνεται να καλύπτει, εξ' ολοκλήρου, την κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα ή καλύτερα στον εγκληματία. Αντίθετα, η καταδίκη σηματοδοτεί μια σειρά δυσμενών συνεπειών που ούτε προβλέπονται στον Ποινικό Κώδικα, ούτε επιβάλλονται από το δικαστή (Φυτράκης, 2011).

Το κοινωνικό μειονέκτημα της παραβατικότητας/εγκληματικότητας, από λόγος πρόσθετου αποκλεισμού, μετεξελίχθη σε *στίγμα*. Ο στιγματισμός κάποιου ως εγκληματία έχει σαν αποτέλεσμα την έκπτωσή του από όλους τους κοινωνικούς ρόλους που ασκούσε μέχρι τότε και την επιβολή σε αυτόν ενός ρόλου και μόνο, αυτό του εγκληματία (Πανταλούδη, 2010, Δασκαλάκης, 1985). Ερευνητές μελέτησαν τις συνέπειες το επίσημου στιγματισμού πάνω στην εργασιακή κατάσταση του ατόμου και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι και μόνο η εμπλοκή του ατόμου ως κατηγορούμενου για κάποια αξιόποινη πράξη δυσχεραίνει την εξεύρεση επαγγελματικής απασχόλησης (Ζαραφωνίτου, 1995). Το στερεότυπο του *επικίνδυνου εγκληματία* καθορίζει τις συλλογικές παραστάσεις και τις συλλογικές στάσεις κατά της κοινωνικής ταυτότητας τόσο του ίδιου του δράστη όσο και της ομάδας στην οποία ανήκει. Εκτός από τις κοινωνικές επιπτώσεις που επιφέρει ο στιγματισμός, οι αρνητικές συνέπειες αυτού επιφέρουν προβλήματα τόσο στις ενδοοικογενειακές σχέσεις, όσο και στις ψυχολογικές διεργασίες του ατόμου.

Η «κατασκευή» του εγκληματία μέσω του στίγματος έχει συνήθως ως σημείο αναφοράς τις *ευάλωτες ομάδες*. Είναι κοινώς αποδεκτό πλέον ότι οι σύγχρονες κοινωνίες παράγουν νέες ασταθείς ομάδες οι οποίες λόγω της ιδιαίτερης ευαλωτότητας των χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν βρίσκονται μονίμως στο στόχαστρο του κοινωνικού μηχανισμού. Μεταξύ αυτών των ομάδων οι μετανάστες και οι τοξικοεξαρτημένοι αντιπροσωπεύουν τους σημαντικότερους πληθυσμούς δραστών που υπόκεινται σε στρατηγικές φυσικού ελέγχου, με δυσμενή επακόλουθα. Ως συνέπεια των παραπάνω, η σταθερή αύξηση των πληθυσμών των φυλακών φαίνεται να είναι ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ποινικός σωφρονισμός στις σύγχρονες κοινωνίες. Με την αύξηση αυτή προκύπτουν προβλήματα χωρητικότητας, με σοβαρές συνέπειες στην κατάλληλη στέγαση και μεταχείριση των κρατουμένων. Συγκεκριμένα, στις Ελληνικές φυλακές υπάρχει μεγάλος αριθμός κρατουμένων από την Αλβανία, αλλά και από Ρωσία, Ρουμανία, Πακιστάν κ.ά. Ειδικά, οι κρατούμενοι Αλβανικής καταγωγής, λόγω και της εκτεταμένης μετανάστευσης τους στην Ελλάδα, τείνουν να παραλληλιστούν σε νούμερα με τους αυτόχθονες. Η τάση ποινικοποίησης αλλοεθνών πληθυσμών μπορεί να αποδοθεί και σε άλλους παράγοντες, όπως για παράδειγμα το στερεότυπο του «βίαιου και επικίνδυνου αλλοδαπού» (Χάιδου, 2003). Επίσης, στις φυλακές κρατείται μεγάλος αριθμός *υποδίκων*. Στη χώρα μας το 2006, το 30,3% του συνόλου των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές κρατούνταν ως προδικασθέντες. Το

φαινόμενο των υποδίκων, που τις τελευταίες δεκαετίες και στη χώρα μας φτάνει κατά μέσο το 1/3 του συνολικού σωφρονιστικού πληθυσμού, πέρα από το ότι οξύνει το πρόβλημα του υπερπληθυσμού των φυλακών, επιπλέον εντείνει τον συγχρωτισμό των φυλακισμένων διαφορετικής σοβαρότητας αδικημάτων (Μπουγάδη, 2010).

Είναι γεγονός ότι η φυλακή αποτελεί ένα ολοκληρωτικό και εξουσιαστικό σύστημα σωφρονισμού καθώς τα μέτρα που επιβάλλονται για το σκοπό αυτό δεν είναι άλλα από τη βία, την καταστολή, τη στέρηση και τον καταναγκασμό. Αυτό αποδεικνύεται από τις έρευνες και συγκεκριμένα από έρευνες που έχουν γίνει για την κατάσταση που επικρατεί στις Ελληνικές φυλακές (Βουλή των Ελλήνων, 1994).

Στην εποχή μας η εγκληματικότητα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα λόγω της έξαρση της, με αποτέλεσμα την διατάραξη της κοινωνικής συνοχής και την πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων. Ήδη από τις δεκαετίες του '70 και του '80 παρατηρούμε αυξητικές τάσεις της εγκληματικότητας, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα (Φρονίμου, 2001). Σχεδόν σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες, ο αριθμός των εγκλείστων τις τελευταίες τρεις δεκαετίες έχει υπερδιπλασιασθεί σε τέτοιο βαθμό που κανείς δεν θα φανταζόταν τη δεκαετία του 1970, όταν επικρατούσε το αναμορφωτικό μοντέλο και οι αισιόδοξες εκτιμήσεις για το μέλλον της φυλακής (Garland, 2001). Σύμφωνα με τον τελευταίο κατάλογο του Παγκόσμιου Εγκάθειρκτου Πληθυσμού (World Prison Population List), ο οποίος βασίζεται σε στοιχεία που ήταν διαθέσιμα έως και τον Οκτώβριο του 2006, περισσότεροι από 9,25 εκατομμύρια άνθρωποι είναι φυλακισμένοι παγκοσμίως και οι περισσότεροι ως προδικασθέντες παρά ως καταδικασθέντες. Στη χώρα μας, όπως και σε άλλες χώρες του δυτικού κόσμου, ο σωφρονιστικός πληθυσμός της αυξήθηκε υπέρογκα τα τελευταία είκοσι χρόνια (Μπουγάδη, 2010), ενώ το 2000 έως το 2006 η αύξηση του πληθυσμού στις ελληνικές φυλακές ήταν της τάξεως του 20% (Council of Europe Annual Penal Statistics, 2008, Table 1.5.). Μία άλλη έρευνα του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Organisation for Economic Co-operation and Development) που διεξήχθη το 2005 σχετικά με την πληρότητα των σωφρονιστικών καταστημάτων, καταγράφει πως η Ελλάδα κατέχει τα παγκόσμια πρωτεία της κατηγορίας, με πληρότητα 179% όταν ο μέσος όρος των αποτελεσμάτων της έρευνας βρίσκεται στο 109%. Στην ίδια κατηγορία με τη χώρα μας σε συνωστισμό κρατουμένων στις φυλακές βρίσκονται η Ουγγαρία, η Ιταλία, η Ισπανία και το Μεξικό (Παναγός 2001).

Σε αντιδιαστολή με τα παραπάνω στοιχεία, στην Ελλάδα η φυλάκιση θεωρείται η πιο άμεση και η πιο πολιτισμένη από όλες τις ποινές. Από τις αρχές του 19ου αιώνα η ποινή φυλάκισης καλύπτει ταυτόχρονα και τη στέρηση της ελευθερίας και τη τεχνική μεταμόρφωση των ατόμων. Η Ελλάδα, αν και ανήκει στις χώρες με υψηλό αριθμό καταδικασθέντων σε αναλογία με το πληθυσμό της, έχει έναν από τους μικρότερους αριθμούς κρατουμένων στην Ευρώπη. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην πρακτική της μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική. Παράλληλα έχει αυξηθεί η αναστολή της εκτελέσεως ποινή και αυτό οφείλεται στις ευνοϊκότερες ρυθμίσεις για την χορήγηση αναστολής. Παρατηρείται επίσης πολλαπλασιασμός της επιβολής βραχυχρόνιων ποινών δηλαδή ποινών που είναι μετατρέψιμες σε χρηματικές. Το ίδιο ισχύει και για την υπό όρο απόλυση, καθώς οι κατάδικοι συνήθως απολύονται εφόσον εκτίσουν τα 3/5 της ποινής τους (Λαμπροπούλου, 2000).

Στην Ελλάδα οι φυλακές διακρίνονται σε γενικά, ειδικά και θεραπευτικά καταστήματα κράτησης. Τα γενικά διακρίνονται σε Α΄ και Β΄ τύπου. Στα καταστήματα τύπου Α΄ κρατούνται οι υπόδικοι, οι κρατούμενοι για χρέη και οι κατάδικοι σε ποινή φυλάκισης. Στα Β΄ τύπου κρατούνται οι υπόλοιποι κρατούμενοι, εκτός από τους νέους (13-21 ετών), τους ασθενείς, τους ψυχασθενείς και τοξικομανείς (οι τρεις τελευταίες κατηγορίες εισάγονται στα θεραπευτικά καταστήματα). Παρά τη νομοθετική πρόβλεψη οι φυλακές εξακολουθούν στην πράξη να διακρίνονται σε δικαστικές (όπου εγκλείονται υπόδικοι, χρεοφειλέτες, κατάδικοι σε ποινές μέχρι 18 μηνών και αλλοδαποί των οποίων ζητείται η έκδοση) και σε σωφρονιστικές (για όλους τους άλλους κρατούμενους). Στη συνέχεια οι σωφρονιστικές διακρίνονται σε κλειστές και αγροτικές. Εκτός από τις δικαστικές και τις σωφρονιστικές, έχουμε τα θεραπευτικά καταστήματα, τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων (Χάιδου, 2002).

Γύρω από το θέμα της εγκληματικότητας έχει αναπτυχθεί η επιστήμη της εγκληματολογίας και πολλοί επιστήμονες του κλάδου έχουν ασχοληθεί αναλυτικά με το φαινόμενο της εγκληματικότητας. Η έρευνα στο χώρο της εγκληματολογίας έχει δείξει ότι η φυλακή είναι μια παρά φύσιν κατάσταση εγκλεισμού και τιμωρίας. Μία νόμιμη αλλά βίαιη αποκοπή από την κοινωνική ζωή. Στόχος και σκοπός της δημιουργίας των σωφρονιστικών καταστημάτων ήταν και είναι ο εκφοβισμός των κρατουμένων ώστε στο μέλλον να μην παραβούν και πάλι τους κανόνες που

προσβάλουν την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας. Η φυλακή γίνεται έτσι μια ιδιόρρυθμη κοινωνία, ένας κλειστός κόσμος που ψάχνει απεγνωσμένα κάθε ίχνος και κάθε δυνατότητα επαφής με τον έξω κόσμο. Η εγκληματολογία ασχολήθηκε αρχικά με τις αιτίες του εγκλήματος ώστε μέσα από αυτές να οδηγηθεί στην εύρεση τρόπων μέσω των οποίων θα μπορούσε να το προσεγγίσει και να το αντιμετωπίσει. Το επιστημονικό ενδιαφέρον στράφηκε στον εγκληματία και οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν αφορούσαν κυρίως την πρόγνωση της εγκληματικής συμπεριφοράς. Η εγκληματολογία λοιπόν, ασχολείται μ'εκείνες τις πράξεις τις οποίες το ποινικό σύστημα χαρακτηρίζει ως εγκληματικές ενώ παράλληλα δίνει μεγάλη σημασία και στους κοινωνικούς παράγοντες που διαμορφώνουν το πλαίσιο της εγκληματικότητας.

1. Εγκληματική συμπεριφορά σε σχέση με το φύλλο

2.1. Η έννοια της εγκληματικής συμπεριφοράς

Η ομαλή προσαρμογή του ατόμου στην κοινωνία προϋποθέτει την αποδοχή και το σεβασμό στις θεμελιώδεις αρχές και αξίες που διέπουν μία κοινωνία. Κάθε παρέκκλιση των κοινωνικών κανόνων ερμηνεύεται σαν παρεκκλίνουσα ή παραβατική συμπεριφορά. Η απόκλιση από τις αξίες, τους κανόνες και τα πρότυπα που προσπαθεί, με επιμέλεια και ομοιογένεια να επιβάλλει η κοινωνία διαμέσου της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης δεν μπορεί να καθοριστεί με αυστηρούς όρους. Αυτό συμβαίνει γιατί η «παρέκκλιση» είναι δημιούργημα της ίδιας της κοινωνίας και είναι η ίδια η κοινωνία που επιβάλλει κυρώσεις (από την απλή αποδοκιμασία μέχρι την στέρηση της ελευθερίας ποινή), προκειμένου να την ελέγξει. Κατά αυτόν τον τρόπο είναι η κοινωνία που δημιουργεί και κατασκευάζει το «διαφορετικό» και το «περιθωριακό» προκειμένου να εξασφαλίσει τη συνοχή, την κανονιστική της λειτουργία και την ευρυθμία της (Κ.Ε.Θ.Ι.).

Ο Talcott Parsons ένας από τους πρώτους κοινωνιολόγους που μελέτησαν το θέμα, ορίζει την παρέκκλιση ως μια παρεκτροπή από τα φυσιολογικά πρότυπα τα οποία έχουν εδραιωθεί ως συνήθης κουλτούρα. Η συσχέτιση παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς και εγκλήματος θα μπορούσε να οριοθετηθεί ως εξής: το έγκλημα είναι παρεκκλίνουσα συμπεριφορά που προσβάλλει τις αξίες που κατά τις κοινωνικό

–πολιτικές αντιλήψεις μίας κοινωνίας είναι βασικές για την συνέχιση της ύπαρξης της, για αυτό και η κοινωνία επιζητεί την επιβολή κυρώσεων που θίγουν σοβαρά μέχρι θεμελιώδη αγαθά του δράστη (Γιωτοπούλου & Μαραγκοπούλου 1984). Ο Howard Becker, ακαδημαϊκός που διατύπωσε πρώτος τη θεωρία της *αλληλεπίδρασης ή της ετικέτας*, επισήμανε ότι η κοινωνική αντίδραση και ο στιγματισμός επιδρούν στην ανάπτυξη της παρεκκλίνουσας/εγκληματικής συμπεριφοράς και επαυξάνουν την πιθανότητα συνέχισής της (Χάιδου, 1996).

Αναπτύσσοντας περαιτέρω την αναφορά στο έγκλημα - στην πράξη δηλαδή που επέρχεται το άτομο- μια πράξη που θεωρείται άδικη, είναι καταλογιστή στο δράστη (δηλαδή την διαπράττει με απόλυτη συναίσθηση του τι ποιεί), προβλέπεται και τιμωρείται από το νόμο. Η έννοια αυτή αποτελεί την νομική διάσταση του εγκλήματος. Η ουσιαστική έννοια του εγκλήματος όμως αναφέρεται στις πράξεις εκείνες οι οποίες ανεξάρτητα από το αν τις προβλέπει ή όχι ο νόμος, προσβάλλουν αξίες της κοινωνικής ζωής, οι οποίες είναι κοινά αποδεκτές. «Οι κανόνες δικαίου λοιπόν που χαρακτηρίζουν ορισμένες πράξεις ως εγκληματικές, εξαρτώνται από τις γενικά παραδεκτές κοινωνικές αξίες και τη φύση του συγκεκριμένου κράτους, ιδιαίτερα από τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας, και το βαθμό που σ'αυτή αντανακλώνται οι κοινωνικές διεργασίες» (Παπακωνσταντής, 2006).

Ο ίδιος αναφέρει αλλού ότι, εγκληματικότητα ονομάζουμε το μέγεθος εκείνο, το οποίο είναι ο αριθμός των εγκλημάτων που συμβαίνουν σε μια συγκεκριμένη περιοχή (τόπος), σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Βέβαια όπως εύκολα καταλαβαίνουμε το μέγεθος της εγκληματικότητας έχει μια ποσοτική και μια ποιοτική διάσταση. Η ποσοτική διάστασή σημαίνει την ποσότητα των εγκλημάτων. Η ποιοτική από την άλλη σημαίνει τη βαρύτητα που έχουν οι πράξεις σε σχέση με τις κοινωνικές αξίες που προσβάλλουν. Στην ποσοτική διάσταση, προσμετρούνται όλα τα εγκλήματα ανεξάρτητα από το πόσο σημαντικά είναι. Συχνά στην καθημερινότητα μας τους όρους του εγκλήματος και της εγκληματικότητας τους χρησιμοποιούμε για συγκεκριμένα εγκλήματα, όπως φόνοι, κλοπές, όμως η πραγματική έννοια της εγκληματικότητας περιλαμβάνει το σύνολο όλων των εγκλημάτων. Η ποιοτική διάσταση από την άλλη, εξαρτάται από τη βαρύτητα που έχει κάθε πράξη και στο σύνολο απαρτίζεται από το ποιοτικό σύνολο των εγκληματικών πράξεων, καθώς διαφορετική βαρύτητα έχει για παράδειγμα η κλοπή ενός κινητού, από την κλοπή αντικειμένων αξίας. «Γενικότερα τώρα η βαρύτητα της εγκληματικότητας εξαρτάται από τη ιεραρχική κλίμακα των αξιών της συγκεκριμένης κοινωνίας, από τις

πολιτισμικές συνθήκες, το βαθμό ανεκτικότητας σε μια κοινωνία, από την κυρίαρχη ιδεολογία και την πολιτική εξουσία, από τη χρονική συγκυρία και από τον τρόπο προβολής των εγκλημάτων στα ΜΜΕ. Η εκτίμηση λοιπόν της βαρύτητας της εγκληματικότητας, είναι στην ουσία μια διαδικασία με έντονα κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά» (Παπακωνσταντής, 2006).

Οι εμπειρικές έρευνες έχουν δείξει κάτι πολύ σημαντικό: από το σύνολο των εγκλημάτων που διαπράττονται, μόλις το 20% περίπου ανακαλύπτεται. Πρόκειται για τον λεγόμενο *σκοτεινό αριθμό* της εγκληματικότητας.

Περνούμε τώρα στην *εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*. Με δεδομένο το ότι εγκληματίας δεν είναι αυτός που περνά στην σχετική πράξη, αλλά αυτός που ορίζεται ως τέτοιος από τα αρμόδια όργανα που νομιμοποιούνται να το πράξουν, το ίδιο το πέρασμα στην πράξη, βάση της παραδοσιακής εγκληματολογίας, παύει να έχει σημασία εφόσον ο δράστης δεν ανακαλυφθεί, δικαστεί και καταδικαστεί. Εδώ λοιπόν, αυτό που ενδιαφέρει εγκληματολογικά είναι, όχι το πέρασμα στην πράξη, αλλά η επίσημη κοινωνική αντίδραση (Δασκαλάκης, 1985). Γίνεται φανερό λοιπόν ότι οι πραγματικές διαστάσεις της εγκληματικότητας δεν μπορεί να υπολογιστούν με ακρίβεια, επομένως οι επίσημες καταγραφές δεν μπορούν να αποτελέσουν κατάλληλη, αξιόπιστη και έγκυρη, πηγή πληροφοριών (Ζαραφωνίτου, 1995).

Η παράβαση και δη το έγκλημα αποτελεί ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο που στο παρελθόν δέχτηκε πολλές ερμηνείες. Κάποιες από τις κυρίαρχες θεωρίες του παρελθόντος που αφορούσαν στην εγκληματογένεση εστίαζαν στους βιολογικούς και γενετικούς παράγοντες, στην ψυχοσωματική ιδιοσυστασία (σ.σ. η σωματική κατασκευή), στις χρωμοσωμικές ανωμαλίες, ενώ άλλες εστίαζαν σε ατομικά αίτια, όπως ορμονικές διαταραχές, δυσλειτουργία των νευροδιαβιβαστών, τη χαμηλή νοημοσύνη, τις ψυχιατρικές παθήσεις και άλλα (Παπαδάτος, 2001). Ο ψυχίατρος Cesare Lombroso (1896, 1911) υποστήριξε ότι οι εγκληματίες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, αυτών με βιολογικό υπόβαθρο και σε εκείνους που τα αίτιά τους είναι κοινωνικά. Ο υπερτονισμός του αριθμού των εκ γενετής εγκληματιών από τον Lombroso και η προσπάθεια καθιέρωσης εξωτερικών σωματικών χαρακτηριστικών που θα πιστοποιούσαν την κληρονομική επιβάρυνση, οδήγησε στην αμφισβήτηση της θεωρίας (Παπαδάτος, 2001). Είναι αξιοσημείωτο ότι στο τελευταίο του βιβλίο που κυκλοφόρησε το 1911, δύο χρόνια μετά το θάνατό του, υπερτονίζει την επίδραση των περιβαλλοντικών παραγόντων σε σχέση με τους βιολογικούς στην εμφάνιση της

εγκληματικής συμπεριφοράς (Χαΐδου, 1996). Επισκοπώντας την έρευνα ως προς το ρόλο των βιολογικών παραγόντων στην εγκληματική συμπεριφορά, περιλαμβανομένων των ψυχοφυσιολογικών και βιοχημικών μελετών, μπορούμε να δούμε ότι οι γενετικές επιδράσεις (μελετώμενες είτε στο επίπεδο της κληρονομικότητας είτε σε αυτό της ιδιοσυγκρασίας) δεν μπορούν να εξηγήσουν το σύνολο της εγκληματικής συμπεριφοράς (Κουτουβίδης & Μηνογιάννη, 2003). Παρά το γεγονός ότι οι θεωρίες της παραδοσιακής εγκληματολογίας έχουν απορριφθεί από την επιστημονική κοινότητα, είναι κοινά παραδεκτό ότι συνέβαλλαν στην εξατομικευμένη μελέτη των δραστών και των χαρακτηριστικών τους (Αποσπόρη, 2005).

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αρχές του 20^{ου}, οι ριζοσπαστικές θέσεις του Μαρξισμού απέδωσαν την εγκληματική συμπεριφορά σε κοινωνικοοικονομικά αίτια. Ο Μαρξ θεωρεί την πειθαρχία ως συστατικό της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Οι οπαδοί της μαρξιστικής εγκληματολογίας υποστηρίζουν ότι το έγκλημα είναι επακόλουθο του καπιταλισμού, ο οποίος ευθύνεται για τη βάνανση εκμετάλλευση της εργατικής τάξης από την άρχουσα τάξη, η οποία προστατεύεται από τους κρατικούς μηχανισμούς. Σύμφωνα με τις αξιώσεις της μαρξιστικής θεωρίας λοιπόν, ο ποινικός νόμος δεν αποτελεί μέσο προστασίας κοινών αξιών αλλά όργανο προάσπισης των συμφερόντων της κυρίαρχης κοινωνικο-οικονομικής τάξης εις βάρος της εργατικής τάξης. Το έγκλημα, επομένως, ανήκει εδώ στο πεδίο της γενικότερης κοινωνικής σύγκρουσης, είναι κοινωνική όχι ατομική δράση, μία από τις συνέπειες της πάλης των τάξεων (Χαΐδου, 1996).

Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Durkheim υποστήριξε ότι οι κοινωνικές συνθήκες δημιουργούν τις συνθήκες ανομίας και, ως εκ τούτου, την αύξηση της εγκληματικότητας. Ο Durkheim θεωρεί ότι η φυλακή αποτελεί την έμπρακτη απάντηση της κοινωνίας ως ενιαίου συνόλου, σε συμπεριφορές που πλήττουν την κοινωνική συνοχή και τις αμοιβαία αποδεκτές συλλογικές αξίες (Φαρσεδάκης, 2005). Η παραπάνω προσέγγιση όμως, δεν λαμβάνει υπ' όψιν τις πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις στη διαμόρφωση και στην επιβολή της τιμωρητικής πρακτικής. Ο συλλογισμός αυτός δεν συμπεριλαμβάνει τις εκδηλωμένες συγκρούσεις πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων (Ελευθερίου, 2008). Ο Ιταλός κοινωνιολόγος Ferrì προσδιόρισε κοινωνικούς παράγοντες, όπως η φτώχεια, ο πόλεμος και η κοινωνική ανισότητα οι οποίες συμβάλλουν στην εμφάνιση της εγκληματικότητας (Λειβαδίτης, 1994).

Μια απάντηση στα προβλήματα και τα αδιέξοδα της παραδοσιακής εγκληματολογίας δόθηκε από κάποιους επιγόνους της λεγόμενης *σχολής του Chicago*. Από τη σχολή του Σικάγο γίνεται η πρώτη προσπάθεια προσέγγισης του εγκληματικού φαινομένου από την πλευρά της οικο-κοινωνιολογίας. Ερευνητικό αντικείμενο των οπαδών της αποτελεί η σχέση του ατόμου με το περιβάλλον του και τις επιδράσεις που δέχεται από αυτό. Το κύριο εύρημα της οικολογικής σχολής ήταν ότι υπάρχουν περιοχές στις οποίες το έγκλημα είναι διαδεδομένο και άλλες στις οποίες είναι σπάνιο. Η εμφάνιση της εγκληματικής συμπεριφοράς, υποστηρίζουν οι οπαδοί της, είναι αποτέλεσμα της αποδιοργάνωσης των αστικών περιοχών και της υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος (Χαίδου, 1996). Τώρα το έγκλημα δεν αντιμετωπίζεται σαν ατομική δράση αλλά ως κοινωνική δραστηριότητα. Το *γιατί* κάποιος έγινε παραβάτης δεν ενδιαφέρει. Εκείνο που ενδιαφέρει είναι το *πώς* εκδηλώνεται η εν λόγω δραστηριότητα, ποιοι είναι οι τρόποι οργάνωσής της, ποια η σχετική ιδεολογία κλπ. Το υποκείμενο εδώ επιλέγει συνειδητά δεν αντιδρά παθητικά σε ερεθίσματα. Ως κριτήριο δεν λαμβάνεται πλέον ο νομικός ορισμός του εγκλήματος, αυτό, που έχει σημασία είναι η ίδια η (εγκληματική) δραστηριότητα. Από πλευράς μεθοδολογίας, οι εγκληματολόγοι αυτής της σχολής υιοθετούν την προοπτική του ίδιου του εγκληματία, περιγράφουν τις κοινωνικές σχέσεις του όπως προσλαμβάνονται από τον ίδιο. Επομένως βλέπουμε εδώ ότι κοινωνικοί παράγοντες δημιουργούν το παθογενές περιθώριο από όπου προέρχονται παραβατικοί και εγκληματίες. Τα περιθώρια να κινηθούν και να δράσουν νόμιμα αυτά τα πρόσωπα είναι τόσο περιορισμένα, που δεν τους μένει τίποτε άλλο από το να ακολουθήσουν το δρόμο που τους υποδεικνύεται και να εξελιχθούν σε παραβάτες ή/και εγκληματίες.

Ο Jock Young χρησιμοποιώντας τον όρο της «σχετικής αποστέρησης» (relative deprivation), αναφέρεται στο αίσθημα που επικρατεί όταν οι πολίτες αντιλαμβάνονται ότι έχουν αδικηθεί έναντι άλλων με ίδια «χαρακτηριστικά» και ότι δεν έλαβαν την αναγνώριση που τους έπρεπε. Όταν οι ομάδες ξεκινούν σταδιακά να απαιτούν καλύτερη ποιότητα ζωής, αυξάνεται η αποστέρησή τους και αφού το πρόβλημα δεν επιλύεται συλλογικά, τότε κάνει την εμφάνισή του το έγκλημα. Κατά τον Young δηλαδή, η σχετική αποστέρηση κάποιων αποκλεισμένων ομάδων οδηγεί στο έγκλημα (Young, 1999). Ως εκ' τούτου, οι ομάδες αυτές απωθούνται στο περιθώριο με την πράξη αποκλεισμού τους από τους κοινωνικά ευνοούμενους. Ως *κοινωνικό αποκλεισμό* εννοούμε την περιθωριοποίηση ατόμων ή ομάδων, τη στέρηση δικαιωμάτων, ευκαιριών και δυνατοτήτων για ουσιαστική και ισότιμη συμμετοχή στο

κοινωνικό γίνεσθαι (Πανούσης, 2003). Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια *αλυσίδα* με πολλές μορφές αποστερήσεων.

Ο Graham Room (2006), ο οποίος είχε αρχικά ασχοληθεί με τη μελέτη της φτώχειας και συνδέει στενά τα δύο φαινόμενα, ορίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό ως μία κατάσταση στην οποία (α) άτομα υποφέρουν από γενικευμένες μειονεξίες στην εκπαίδευση, στις δεξιότητες τους, στις οικονομικές πηγές και σε άλλους τομείς (β) οι δυνατότητες των ατόμων για πρόσβαση σε σημαντικούς κοινωνικούς θεσμούς στους οποίους συναντά κανείς ευκαιρίες, είναι σημαντικά λιγότερες από ότι για τον υπόλοιπο πληθυσμό και (γ) αυτές οι μειονεξίες παραμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μιλάμε δηλαδή για πολλαπλή αποστέρηση σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο (Robila, 2006). Εκτός από την αδυναμία άσκησης κοινωνικών δικαιωμάτων συνεπάγεται και τη χαμηλή αυτοεκτίμηση των ίδιων των αποκλεισμένων, την αναξιοπρεπή διαβίωση/ επιβίωσή τους λόγω των ισχυρών σχέσεων με τους μηχανισμούς παραγωγής/ διανομής πόρων. Σε σχέση με την παραπάνω πρόταση, θα λέγαμε ότι οι άνθρωποι αυτοί βιώνουν *ολικό κοινωνικό αποκλεισμό* με την έννοια της παρεμπόδισης στην απορρόφηση οποιουδήποτε κοινωνικού και δημόσιου πλούτου (Τσιάκαλος, 1998). Άλλωστε, όπως παρατηρείται διεθνώς, τον εγκλεισμό σε κάποια φυλακή τον βιώνουν, επί το πλείστον, άτομα που βιώνουν τον αποκλεισμό ακόμα και σε *κατάσταση ελευθερίας*. Πολίτες, άνθρωποι, προερχόμενοι από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα του πληθυσμού, μετανάστες, Ρομά, τοξικοεξαρτημένοι, αποτελούν τον *έγκλειστο* πληθυσμό (Παναγιωτόπουλος, 1990, Wacquant, 2001).

Από το 1915 έως το 1950 κυριάρχησε στην εγκληματολογία της Βορείου Αμερικής η πολυπαραγοντική προσέγγιση, η οποία δεν βασίστηκε σε ένα ολοκληρωμένο θεωρητικό σχήμα, αλλά, υποδηλώνει ουσιαστικά την παραίτηση από κάθε προσπάθεια εύρεσης συγκεκριμένης θεωρίας για την εγκληματογένεση. Η πολυπαραγοντική προσέγγιση επιχειρεί να συνθέσει διάφορα στοιχεία μεταξύ τους, όπως το ατομικό με το κοινωνικό, το εγγενές με το επίκτητο, την ελεύθερη βούληση με την καταναγκαστική κ.α. Σε κάθε περίπτωση όμως τα στοιχεία της προσωπικότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τις επιδράσεις του περιβάλλοντος του δράστη (Χαΐδου, 1996). Οι υποστηρικτές της πολυπαραγοντικής προσέγγισης απορρίπτουν τις θεωρίες των προηγούμενων ετών, διατυπώνοντας πως, για να αποδειχθεί ότι ένας συγκεκριμένος παράγοντας επηρεάζει τις συνθήκες εγκληματογένεσης πρέπει οι άλλοι παράγοντες να παραμείνουν αμετάβλητοι. Οι εμπειρία αποδεικνύει πως η

αιτιολογία του εγκλήματος δεν οφείλεται αποκλειστικά σε ένα μόνο παράγοντα αλλά στον συνδυασμό πολλών παραγόντων. Η πολυπαραγοντική προσέγγιση επομένως, δεν απομονώνει ένα μόνο παράγοντα ο οποίος ευθύνεται για την εγκληματική συμπεριφορά, αντιθέτως, αποδέχεται ότι η αλληλεπίδραση πολλών παραγόντων κάθε κατηγορίας (βιολογικών, γενετικών, ψυχολογικών, κοινωνικών κ.ο.κ.) συνθέτουν το φαινόμενο της εγκληματογένεσης (Φαρσεδάκης, 2005).

Φαίνεται, λοιπόν, από την έρευνα των προηγούμενων δεκαετιών ότι η εγκληματική συμπεριφορά αποτελεί ένα πολύπλοκο φαινόμενο στο οποίο τα αίτια ποικίλουν και έχουν συσχετιστεί ανά δεκαετίες με βιολογικούς, γενετικούς, περιβαλλοντικούς, πολιτιστικούς και προσωπικούς παράγοντες (Παπαδάτος, 2001), ενώ οι μονοδιάστατες ερμηνείες ως προς τα αίτια της εγκληματικότητας οδηγούν σε αδιέξοδα. Κάθε έγκλημα οφείλεται σε διαφορετικούς παράγοντες και χρήζει διαφορετικής αντιμετώπισης. Κάποιες μελέτες έχουν δείξει ότι άτομα που έχουν ταυτόσημες ή παρόμοιες γενετικές καταβολές δεν εμφανίζουν όλα απαραίτητα παρόμοια κοινωνική συμπεριφορά. Από την άλλη πλευρά, δεν ακολουθούν την ίδια διαδρομή στη ζωή τους όλα τα άτομα που ανατράφηκαν στο ίδιο περιβάλλον και εκτέθηκαν στις ίδιες επιρροές. Προκειμένου να προταθεί μία ικανοποιητική ερμηνεία για τόσο σύνθετα φαινόμενα, όπως είναι η εγκληματική συμπεριφορά, θα ήταν φρόνιμο να ληφθούν υπ' όψιν πολλοί εμπλεκόμενοι παράγοντες, είτε αυτοί είναι βιολογικοί είτε ψυχολογικοί είτε κοινωνικοί, αντί να προσπαθούμε να ερμηνεύουμε την εγκληματική συμπεριφορά με ντετερμινιστικούς όρους. Επομένως η σύγχρονη εγκληματολογία χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια και την επιτυχία της να ξεφύγει από τον βιολογικό και γενετικό ντετερμινισμό της «παραδοσιακής» επιστημολογίας, με αποτέλεσμα να αναπτυχθούν μια σειρά από κοινωνιολογικές θεωρητικές προσεγγίσεις του φαινομένου, όπου, το περιβάλλον, είτε υπό τη μορφή σχέσεων είτε υπό τη μορφή κοινωνικών δομών/παροχών θεωρείται ότι παίζει πρωταρχικό ρόλο στην εγκληματογένεση. Το άτομο μπορεί να φέρει κάποια γνωρίσματα και χαρακτηριστικά αλλά διαμορφώνεται από τις συνθήκες του περιβάλλοντός του. Οι κοινωνικές συνθήκες είναι που διαμορφώνουν και προσδιορίζουν την εγκληματική συμπεριφορά, μεταξύ άλλων.

Συμπερασματικά, το έγκλημα είναι ένα γεγονός νοητό στο πλαίσιο μιας ορισμένης κοινωνικής νοοτροπίας, ως ειδική μορφή στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων με ιδιαίτερα ηθικά κριτήρια, ηθικοκοινωνική απόκλιση, ορισμένη ηθική εκτίμηση και

αξία. Οι ηθικοκοινωνικές αυτές «ποιότητες» μέσα στο κράτος απαρτίζουν και τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία τού μέτρου και για την εκτίμηση της κάθε ανθρώπινης πράξης.

2.2. Έμφυλη εγκληματικότητα

Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού έχει παραβεί το νόμο υπό ορισμένες συνθήκες, σε κάποια χρονική στιγμή. Όμως, μόνο μια μειονότητα από τους παραβάτες γίνεται αντιληπτή και μία μικρότερη μειονότητα τελικά καταδικάζεται (Sanders, 1981).

Μέχρι πρόσφατα, ο κλάδος της εγκληματολογίας εστιαζόταν κυρίως στους άντρες εγκληματίες, ενώ οι αναφορές στις γυναίκες ήταν ελάχιστες. Η πλειοψηφία των ερευνών πριν τη δεκαετία του 1980 περιστρεφόταν γύρω από την παραβατικότητα και το έγκλημα των αντρών (Heidensohn & Silvestri, 2012, Leonard, 1982). Η διάσταση του φύλου στην παραβατική ή/και εγκληματική πράξη δεν λαμβάνονταν υπ' όψιν, καθώς μέσω γενικεύσεων, τα αίτια της αποκλίνουσας συμπεριφοράς που αφορούσαν τους άντρες θα αφορούσαν και τις γυναίκες. Η πρακτική της γενίκευσης είχε ως αποτέλεσμα οι θεωρίες για την γυναικεία εγκληματικότητα να μην παρεκκλίνουν από τις ευρύτερες κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με τη γυναικεία φύση και τους αποδεκτούς κοινωνικούς ρόλους της γυναίκας. Οι εγκληματολογικές θεωρίες όπως είχαν διαμορφωθεί, παρουσίαζαν σημαντικές ανεπάρκειες καθώς βασίζονταν σε εξειδικευμένες θεωρίες για την αντρική εγκληματικότητα. Εξαιτίας αυτού, η μελέτη και η καταγραφή των δεδομένων βασίζονταν όχι στο έγκλημα αυτό καθαυτό, αλλά στο φύλο του δράστη. Αυτή η μορφή σεξισμού στην εγκληματολογία συνέβαλε στη διάκριση μεταξύ των γυναικών εγκληματιών, πέρα του θεωρητικού επιπέδου, στην αντιμετώπιση τους από το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης (Κ.Ε.Θ.Ι. 2005).

Οι ερμηνευτικές υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί για την κατανόηση του φαινομένου της γυναικείας εγκληματικότητας ποικίλουν από τις ακραίες βιολογικές έως τις κοινωνιολογικές ή τις φεμινιστικές

Στην παραδοσιακή Εγκληματολογία, η συμπεριφορά που επιδεικνύουν τα δύο φύλα θεωρείται αρμόζουσα για το φύλο που αντιπροσωπεύουν. Υπό αυτό το πλαίσιο, δεν αναμένεται οι γυναίκες να προβούν σε εγκληματικές ενέργειες. Παρ' όλα αυτά, εάν υποπέσουν σε τέτοιου είδους πράξη και φερθούν αντίθετα από τα επιτρεπτά

κοινωνικά στερεότυπα που σχετίζονται με τη «γυναικεία φύση», τότε ενδεχομένως να χαρακτηριστούν επικίνδυνες ή ψυχικά άρρωστες, να θεωρηθούν ανίκανες και ανεύθυνες για τις πράξεις τους, καθώς το γυναικείο έγκλημα ελλείπει λογικών κινήτρων (Daly, 1994, Gelsthorpe, 2004). Επιπλέον, επειδή στρέφονται ενάντια στη φύση τους- που τις θέλει παθητικές, εξαρτημένες και φιλειρηνικές- είναι άτομα ακόμα πιο διεστραμμένα και επικίνδυνα από τους άντρες εγκληματίες (Yotopoulos-Marangopoulos, 1992, Σπινέλλη, 1985). Αντιθέτως, τα κοινωνικά στερεότυπα θέλουν τους άντρες να είναι περισσότερο βίαιοι, εξουσιαστικοί, άρρωστοι και πλήρως συνειδητοποιημένοι των πράξεών τους (Σπινέλλη, 1985, Klein & Kress 1976, Allen, 1987, Davies 1999). Παρατηρείται λοιπόν, ότι στη δημόσια σφαίρα και δη στους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, οι γυναίκες «εγκληματίες» δεν αντιμετωπίζονται το ίδιο με τους άνδρες καθώς οι στερεοτυπικές αντιλήψεις περί φύλου διαποτίζουν τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (Smart, 1976). Κατά, συνέπεια, τα στερεότυπα για το φύλο του παραβάτη της νομοθεσίας φαίνεται να επηρεάζουν τις αποφάσεις των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (Κραβαρίτου 1996).

Έχει παρατηρηθεί ότι οι άντρες υπερεκπροσωπούνται στο έγκλημα και αφετέρου ότι οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται, καθώς οι γυναίκες αποκαλύπτονται σπανιότερα, καταγγέλλονται και δικάζονται σε μικρότερο βαθμό από ότι οι άντρες. Σύμφωνα με τον O. Pollak, οι εγκληματικές δραστηριότητες της γυναίκας δεν είναι στην πραγματικότητα λιγότερες από εκείνες των αντρών, αλλά ο αφανής αριθμός της γυναικείας εγκληματικότητας είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, αφενός γιατί η γυναικεία εγκληματικότητα έχει υποτιμηθεί και αφετέρου γιατί είναι καλυμμένη και ακαταδίωκτη από τις επίσημες αρχές (Μαυρής, 1988). Μάλιστα, η ερμηνεία που δίνει ο ίδιος στο φαινόμενο της γυναικείας εγκληματικότητας, είναι η πεποίθηση ότι η γυναικεία κοινωνική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα πρωτόγονων επιθυμιών, και ότι το μητρικό τους ένστικτο τις ωθεί σε εγκλήματα όπως η πορνεία, μέσα από την οποία αναζητούν αγάπη και τρυφερότητα (Αποσπóρη, 2005). Βλέπουμε εδώ, ότι ο Pollak αφενός αποδίδει το χαμηλό ποσοστό της γυναικείας εγκληματικότητας σε κοινωνικούς παράγοντες (επιλεκτική δίωξη των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου) και αφετέρου αποδίδει τις ποιοτικές διαφοροποιήσεις της εγκληματικότητας των δύο φύλων σε βιολογικούς παράγοντες. Ουσιαστικά ο O. Pollak αναφέρεται στη γυναικεία εγκληματικότητα ως «καλυμμένη» εγκληματικότητα, εξαιτίας του

σκοτεινού αριθμού της. Οι γυναίκες δεν εμπíπτουν στο ποινικό σύστημα, διότι τα εγκλήματά τους σπάνια ανιχνεύονται, καταγράφονται και διώκονται. (Jones, 1980).

Η διαφορά ανάμεσα στους δείκτες της αντρικής και της γυναικείας εγκληματικότητας έχει λάβει τον διευρυμένο όρο *το κενό του φύλου* (the gender gap) (Heindenshon & Silvestri, 2012). Ο λόγος για την παραπάνω διαπίστωση φαίνεται να οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η γυναίκες εμπλέκονται συχνότερα στο έγκλημα ως συνεργός ή ηθική αυτουργός σε εγκλήματα που διαπράτουν άντρες (Χάιδου, 1996).

Κατά τη δεκαετία του 1970, με την εδραίωση της γυναικείας εγκληματολογίας και την εμφάνιση του Δέυτερου Κύματος του Φεμινισμού, φαίνεται να αυξήθηκε η γυναικεία εγκληματικότητα. Ενώ γενικά ήταν αποδεκτές οι φυσιολογικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων αμφισβητήθηκαν έντονα οι προγενέστερες βιολογικές και ψυχολογικές θεωρίες που προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τη γυναικεία εγκληματικότητα. Επιδημιολογικές μελέτες έδειξαν ότι η γυναικεία αντοχή και η συμμετοχή των γυναικών σε βαριές χειρωνακτικές εργασίες, όπως φάνηκε στην περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης, δεν τις καθιστούν υποδεέστερες των αντρών, ούτε διανοητικά ούτε σωματικά. Επομένως ο μύθος περί βιολογικής κατωτερότητας της γυναίκας καταρρίπτεται (Χάιδου, 1996).

Μερίδα θεωρητικών ερμήνευσε την αύξηση της εγκληματικότητας των γυναικών στην διεκδίκηση και επίτευξη των ίσων ευκαιριών, με αποτέλεσμα να εμπλακούν σε ένα ευρύτερο φάσμα εγκληματικών ενεργειών, όπως οι ληστείες και τα εγκλήματα του «λευκού κολάρου». Η φεμινιστική θεώρηση της εγκληματικότητας πρεσβεύει ότι όσο το κίνημα της απελευθέρωσης των γυναικών θα καταρρίπτει τον παραδοσιακό διαχωρισμό των κοινωνικών ρόλων σε αντρικούς και γυναικείους τόσο η εγκληματικότητα των γυναικών θα εξομοιώνεται με εκείνη των αντρών (Αποσπóρη, 2005). Η Freda Adler, επισημαίνει ότι: *«Απ'όλες τις διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, μόνο τέσσερις -το μέγεθος, η δύναμη, η επιθετικότητα και η επικυριαρχία- ενοχοποιούνται για την υπεραντιπροσώπηση των ανδρών στο ποινικό σύστημα. Τα δύο πρώτα είναι βιολογικώς καθορισμένα, τα υπόλοιπα δύο, κατά κύριο λόγο, αν όχι εξ' ολοκλήρου, είναι αποτέλεσμα κοινωνικής μάθησης»* (Adler, 1975).

Όπως επισημαίνει η ίδια, οι γυναίκες σχετίζονται συνήθως με παραπτώματα ή εγκλήματα που βασίζονται στην *προσβασιμότητα* ώστε να πραγματοποιηθεί και να επιτύχει η παράνομη/εγκληματική ενέργεια. Τέτοιες ενέργειες είναι η κλοπή λόγω προσβασιμότητας στα εμπορικά καταστήματα, η απάτη λόγω θέσεων εργασίας σε δημόσιες ή ιδιωτικές επιχειρήσεις, η πορνεία λόγω της διάθεσης του γυναικείου

σώματος στην «αγορά» για χρήματα, για την αγορά φαγητού, ναρκωτικών κ.α. (Adler, 1975). Αντίθετα, η άποψη της Eleanor Miller κλείνει προς το επιχείρημα ότι ένα ποσοστό γυναικών φαίνεται να έχει αυξημένες πιθανότητες να εγκληματήσει λόγω των συνθηκών διαβίωσής τους, της κοινωνικής τάξης στην οποία ανήκουν και, επιπλέον, λόγω του ρατσισμού που υφίστανται. Τα οικονομικά προβλήματα, η αποτυχημένη κοινωνική ένταξη, ο ρατσισμός, η περιθωριοποίηση και ο στιγματισμός ωθεί τις γυναίκες αυτές να καταλήξουν στη φυλακή, παρά το γεγονός ότι οι ίδιες αποτελούν στην πραγματικότητα θύματα (Χαΐδου, 1996). Η θεωρία της Miller φαίνεται να υποστηρίζεται από ιστορικά δεδομένα τα οποία καταγράφουν την αύξηση της εγκληματικότητας των γυναικών κατά την περίοδο οικονομικής ύφεσης (Αποσπύρη, 2005, Μηλιώνη, 2008). Επομένως είναι σημαντικό να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνικές δομές περιορίζουν και κατευθύνουν τη συμπεριφορά έτσι ώστε να υπάρχει η πιθανότητα να επηρεαστεί η εγκληματική ή, αντιθέτως, η νομοταγής συμπεριφορά ενός ατόμου. Η θεωρία ότι η γυναικεία εγκληματικότητα αυξήθηκε λόγω της χειραφέτισης των γυναικών δέχτηκε οξεία κριτική, με κύρια γραμμή πολεμικής την *απουσία* των ίσων ευκαιριών και όχι το αντίθετο, καθώς και την απουσία επαρκών στατιστικών ερευνών που να ενισχύουν την παραπάνω θεώρηση (Brown, 1986). Άλλωστε, το 19^ο αιώνα παρατηρήθηκε αύξηση της εγκληματικότητας των γυναικών, σε μια εποχή δηλαδή όπου η χειραφέτηση της γυναίκας δεν είχε επιτευχθεί. Μάλιστα, σύμφωνα με κάποιες έρευνες που διεξήχθησαν στην Ανατολική Ευρώπη όπου υπάρχει μεγαλύτερο ποσοστό εργαζομένων γυναικών σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών στη Δυτική Ευρώπη, η γυναικεία εγκληματικότητα δεν παρουσιάζει αύξηση. Η F. Adler, θυμίζοντας λομπροζιανές θέσεις, προσπάθησε να συνδέσει την αύξηση των εγκλημάτων βίας που διαπράχθηκαν από γυναίκες την περίοδο εκείνη με τη γυναικεία χειραφέτηση. Μια θέση που αφενός εξελίχθηκε σχεδόν σε σύνθημα κατά του γυναικείου κινήματος, δίνοντας συγχρόνως επιχειρήματα στους επικριτές του για στρέβλωση του ρόλου και των δυνατοτήτων του και αφετέρου βολεύει στην εξήγηση ενός πολύπλοκου κοινωνικού φαινομένου, όπως είναι η γυναικεία εγκληματικότητα (Νόβα – Καλτσούνη, 1989). Η χειραφέτηση λοιπόν, ως λόγος αύξησης της γυναικείας εγκληματικότητας είναι ξεπερασμένη μέθοδος ερμηνείας και δεν αποδεικνύεται με εμπειρικά δεδομένα (Χαΐδου, 1996).

Η φεμινιστική εγκληματολογία λειτούργησε συμπληρωματικά στην παραδοσιακή εγκληματολογία προβάλλοντας το αίτημα για απόρριψη της θέασης της

εγκληματικότητας ως αντρικό αποκλειστικά γεγονός και υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα να συμπεριληφθούν στις μελέτες περί αυτού οι εμπειρίες, οι στάσεις και το σύστημα αξιών των γυναικών. Επιπλέον, η ιδιαιτερότητα του ήπιου χαρακτήρα των εγκλημάτων που τελούνται, συνήθως, από γυναίκες αποτελεί φαινόμενο άξιο να διερευνηθεί και θεωρητικά, μέσα σε ένα γενικότερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο (Νόβα-Καλτσούνη, 1989). Όσον αφορά στον μεθοδολογικό σχεδιασμό διερεύνησης του εγκληματικού φαινομένου, η φεμινιστική θέαση συνέβαλε στην αναγνώριση του φύλου ως κοινωνικό κατασκευάσμα και όχι, απλώς, μίας στατιστικής παραμέτρου (Heindensohn & Silvestri, 2012). Η έρευνα πλέον έχει στραφεί στο χώρο της ψυχολογίας αλλά κυρίως εισέρχεται στη σφαίρα της κοινωνιολογίας για την ερμηνεία του φαινομένου.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι μελέτες έχουν δείξει ότι οι γυναίκες διαπράττουν σε μικρότερο ποσοστό εγκλήματα σε σχέση με τους άντρες. Σε πολλές χώρες όπως στην Αγγλία, στην Ουαλία, στη Γαλλία, στην Γερμανία αλλά και στις Η.Π.Α., πλήθος ερευνών αποδεικνύουν ότι τα ποσοστά της εγκληματικότητας των γυναικών παραμένουν σημαντικά χαμηλότερα σε σχέση με εκείνα των αντρών (Μηλιώνη, 2008). Οι άντρες όντως προβαίνουν σε εγκληματικές πράξεις συχνότερα από ότι οι γυναίκες και διαπράττουν σοβαρότερα αδικήματα από αυτές. Παρ'όλα αυτά, η γυναικεία εγκληματικότητα έχει σχεδόν διπλασιασθεί τα τελευταία 30 χρόνια, η δε τάση αυτή είναι μεγαλύτερη από εκείνη που διαγράφει η εγκληματικότητα των ανδρών. Σύμφωνα με επίσημες στατιστικές, οι γυναίκες στις αναπτυσσόμενες χώρες σπάνια διαπράττουν πάνω από το 10% των εγκλημάτων, ενώ στις ανεπτυγμένες χώρες είναι υπεύθυνες για το 1/6 της συνολικής εγκληματικότητας (Τριβιζάς, 1989). Ορισμένοι ερευνητές αναφέρουν ότι η αύξηση των ποσοστών της γυναικείας παραβατικότητας οφείλεται στις αλλαγές στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και στην απόδοση πρέπουσας σημασίας στον παράγοντα του φύλου. Ως αποτέλεσμα αυτού, αυξήθηκαν οι καταγγελίες, οι συλλήψεις και φυλάκιση των γυναικών που παραβαίνουν το νόμο (Heindensohn & Silvestri, 2012, Berman & Batchelor, 2009, Gelsthorpe, 2004).

Το 1991, μία έρευνα στις φυλακές των Η.Π.Α. έδειξε ότι τα βίαια εγκλήματα κατά της ζωής που τελούνται από γυναίκες έχουν να κάνουν με οικεία ή/και κοντινά σε αυτές πρόσωπα, αποδεικνύοντας τη θεωρία της Adler περί προσβασιμότητας. Αντίθετα, οι άντρες που τελούν βίαια εγκλήματα δεν σχετίζονται με τα θύματά τους (Armentrout, 2004). Από τις διεθνείς στατιστικές προκύπτει ότι τα τελευταία τριάντα

χρόνια ο αριθμός των εγκλημάτων που έχουν διαπραχθεί από γυναίκες έχει αυξηθεί κατά 150% (Μηλιώνη, 2009, Αποσπóρη, 2005). Στην Ελλάδα την τετραετία 2001-2004 η συμμετοχή των γυναικών σε εγκληματικές πράξεις βρίσκεται σε ανοδική πορεία, καθώς εμπλέκονται συχνότερα με αδικήματα όπως η κλοπή, η ληστεία, η απάτη, επίσης παραβαίνουν τον νόμο περί Ναρκωτικών και το νόμο περί Αλλοδαπών, ενώ η εγκληματικότητα των γυναικών ξεπερνά εκείνη των αντρών μόνο σχετικά με τα εκδιδόμενα πρόσωπα (Μηλιώνη, 2008). Επίσης τα εγκλήματα των γυναικών διαφοροποιούνται ποιοτικά από τα εγκλήματα που διαπράττουν οι άντρες, Για παράδειγμα στις ανθρωποκτονίες οι δράστιδες φαίνεται να γνωρίζουν τα θύματα, και μάλιστα είναι από το συγγενικό τους περιβάλλον. Οι άντρες επί το πλείστον εγκληματούν κατ' αγνώστων (Αποσπóρη, 2005). Τα εγκλήματα κατά της ζωής με δράστη τη γυναίκα στρέφονται κυρίως κατά του εγγύτερου κοινωνικού περιβάλλοντός της, ή σε άτομα που υπάρχει στενή σχέση (από σύζυγο ή εραστή), με την πρώτη θέση να την κατέχει ο φόνος μικρών παιδιών. (Συκιώτου, 2005). Ο άνδρας στρέφεται κυρίως κατά του ερωτικού του συντρόφου και σε πολύ μικρότερο ποσοστό κατά των παιδιών του. Διεθνή ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι η ενδοοικογενειακή βία αποτελεί τη συχνότερη αιτία διάπραξης συζυγοκτονιών εκ μέρους των γυναικών. Αλλά και ερευνητικά δεδομένα της χώρας μας επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι οι γυναίκες που υφίστανται οι ίδιες ή τα παιδιά τους κακοποίηση μεταβάλλονται σε δράστιδες ανθρωποκτονιών, όπως επίσης ότι ένα ποσοστό, της τάξης του 8-10% των ανδρών θυμάτων εγκληματικών ενεργειών σκοτώνονται από τις γυναίκες τους ή τα παιδιά τους επειδή οι ίδιοι τις/τα κακοποιούσαν για χρόνια. Ενώ η ανθρωποκτονία γενικά διαπράττεται από άνδρες, στην περίπτωση της παιδοκτονίας δράστες είναι οι γυναίκες (Γιωτοπούλου –Μαραγκοπούλου, 1991, Κουράκης, 2006, Μηλιώνη, 2008). Το γεγονός ότι τα εγκλήματα κατά της ζωής θεωρούνται ως τυπικά ανδρικά εγκλήματα, όταν διαπράττονται από τις γυναίκες θεωρείται ότι έρχονται σε αντίθεση με τους στερεοτυπικούς ρόλους του φύλου τους, με αποτέλεσμα ο κοινωνικός έλεγχος να είναι αυστηρότερος απέναντι στις γυναίκες που στρέφονται εναντίον του ρόλου αυτού (Θεοδωροπούλου, 2005).

Τα χαμηλότερα ποσοστά της γυναικείας εγκληματικότητας εξηγήθηκαν με βάση τις έμφυλες διαφορές στον αυτοέλεγχο και στις ευκαιρίες. Ερευνητικά αναφέρεται ότι οι άντρες παρουσιάζουν μικρότερη δυνατότητα αυτοελέγχου ενώ επιβάλλονται σε μικρότερο βαθμό επιτηρήσης σε σχέση με το γυναικείο πληθυσμό. Επίσης δεν πρέπει

να παραβλέπεται το γεγονός ότι οι άντρες, σε αντίθεση με τις γυναίκες, έχουν, ενδεχομένως περισσότερες ευκαιρίες να έρθουν σε επαφή με άτομα που εμφανίζουν παραβατική συμπεριφορά ή και εγκληματική δραστηριότητα λόγω της κοινωνικής κατασκευής του φύλου τους. Το γεγονός αυτό θα τους εξέθετε πιθανόν στις εγκληματικές τεχνικές και, ακολούθως, στην εσωτερίκευση και μίμηση της εγκληματικής συμπεριφοράς (Χαίδου, 1996). Επίσης, η δημόσια εικόνα και άλλα πολιτισμικά στοιχεία ενθαρρύνουν την παρέκκλιση του άνδρα (χαρακτηρίζοντάς την ως τόλμη), ενώ επιφυλάσσουν τιμωρία για την παρεκκλίνουσα γυναίκα (Μηλιώνη, 2008).

Οι Buss & Perry (1992) υποστήριξαν ότι η επιθετικότητα αποτελείται από τέσσερις συνιστώσες: Τη *σωματική (physical aggression)* και τη *λεκτική (verbal aggression)* επιθετικότητα, που μπορεί να προκαλούν βλάβη στους άλλους και που αποτελούν το κινητικό μέρος της επιθετικής συμπεριφοράς, το *θυμό (anger)*, που προκαλεί διέγερση και προετοιμάζει για επιθετικότητα, που αποτελεί το συναισθηματικό μέρος της συμπεριφοράς και συγχρόνως λειτουργεί ως γέφυρα ανάμεσα στο κινητικό και γνωσιακό κομμάτι της επιθετικής συμπεριφοράς, και την *εχθρότητα (hostility)*, που χαρακτηρίζεται από μειωμένα επίπεδα ικανότητας κρίσης και συνιστά το γνωσιακό κομμάτι της επιθετικής συμπεριφοράς. Οι ίδιοι ερευνητές μελετώντας σε υγιή άτομα τους παράγοντες αυτούς σε σχέση με την προσωπικότητα βρήκαν ότι όλες αυτές οι συνιστώσες της επιθετικότητας σχετίζονταν με την παρορμητικότητα. Επιπλέον, βρήκαν ότι το σωματικό και λεκτικό κομμάτι σχετίζονταν με την εξωστρεφή συμπεριφορά, ενώ η εχθρική σχετίζονταν με τη συναισθηματικότητα. Η επιθετικότητα και η βία είναι συμπεριφορές, οι οποίες σκιαγραφούν σε κάθε περίπτωση ένα εγκληματικό ή καλύτερα ένα εν δυνάμει εγκληματικό προφίλ, το οποίο όμως για να εκδηλωθεί απαιτείται πολυπαραγοντική επίδραση (Τσιλιάκου & συν., 2009).

Σε ότι έχει να κάνει με τα αδικήματα για τα οποία πολύ συχνά καταδικάζονται και φυλακίζονται οι παραβάτες, έχουν κατά καιρούς δοθεί στατιστικά στοιχεία από μελέτες που περιγράφουν τη συχνότητα του είδους ενός εγκλήματος όπως για παράδειγμα, το 32,6% αφορούν εγκλήματα που έχουν να κάνουν με τη χρήση βίας ενώ το 41% έχει να κάνει με εγκλήματα που αφορούν περιουσιακά στοιχεία και κλοπές (Cusson, 2002). Τα εγκλήματα κατά της περιουσίας αποτελούν την κυρίαρχη μορφή εγκληματικότητας των εκσυγχρονισμένων κοινωνιών, αφού η απόκτηση αγαθών αποτελεί όχι μόνο ικανοποίηση βασικών αναγκών, αλλά και μέσο απόκτησης

κοινωνικής υπόστασης, τρόπο απόδειξης προσωπικής αξίας (Τριβιζάς, 1989). Σύμφωνα με τη θεωρία της ανομίας του Merton, ορισμένα άτομα – κυρίως μέλη της κατώτερης κοινωνικής τάξης και ομάδων κοινωνικά αποκλεισμένων – δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα νόμιμα μέσα για την επίτευξη των νόμιμων στόχων, διότι δεν είναι διαθέσιμα σε αυτά, με συνέπεια να καταφεύγουν σε παράνομα μέσα για την επίτευξη των στόχων (Merton, 1957). Αυτό παρουσιάζεται και από τις επίσημες καταγραφές κατά τις οποίες οι περισσότερες γυναίκες που εγκληματούν κατά της περιουσίας φαίνεται να είναι χαμηλού οικονομικού επιπέδου και βιώνουν την περιθωριοποίηση (Daly, 1989). Η κοινωνική απομόνωση αυξάνει την εγκληματικότητα και αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι οι περισσότερες γυναίκες δράστες είναι ανύπαντρες, χήρες ή χωρισμένες (Χαΐδου, 1996). Δεν είναι αμελητέο το γεγονός ότι αποτελέσματα ερευνών δείχνουν ότι, παρόλο που μερικές από τις ανάγκες των ανδρών και των γυναικών παραβατών/εγκληματιών είναι παρόμοιες, οι γυναίκες φαίνεται να επιβαρύνονται από το γεγονός ότι μάλλον έχουν επιπλέον ανάγκες για την ανατροφή και προστασία παιδιών (ένα μεγάλο ποσοστό είναι μονογονεάς), και λόγω ιστορικού κακοποίησης (Gelsthorpe, 2004).

Στην Ελλάδα παρατηρούνται μικρότερες αλλαγές στο θεσμό της οικογένειας, και παρουσιάζει ομοιότητες με τις περισσότερες Μεσογειακές χώρες. Επίσης σε Ευρωπαϊκό επίπεδο εμφανίζεται τα μικρότερα ποσοστά μονογονεϊκών οικογενειών (Γεωργιάς & συν., 2003). Όμως οι συχνότητες των χωρισμένων, διαζευγμένων και ατόμων σε χηρεία είναι πολύ υψηλότερες από αυτές των αγάμων μητέρων (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008). Το προφίλ της Ελληνίδας κρατούμενης (που έχει ήδη καταδικαστεί) όπως προκύπτει από πρόσφατα στοιχεία, σκιαγραφείται ως εξής: Πρόκειται για γυναίκα ηλικίας 35-59 ετών με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (Θανοπούλου, Φρονίμου, & Τσιλιμιγκάκη, 1997), η οποία είναι συνήθως μόνη (ανύπαντρη, διαζευγμένη ή χήρα), μητέρα τουλάχιστον δύο παιδιών, κατά δήλωσή της νοικοκυρά (συνήθως υποκρύπτεται κάποιο επάγγελμα που δε δηλώνει), κατοικεί στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας και έχει καταδικαστεί κυρίως για εγκλήματα κατά της ζωής, εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών. Η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών κρατουμένων είναι μητέρες (70%) και μάλιστα με δύο ή περισσότερα παιδιά (58%). Ταυτόχρονα υπάρχει και μεγάλο ποσοστό γυναικών που είναι διαζευγμένες (24%), ανύπανδρες (23%) και το 17% είναι χήρες (Φρονίμου, 2001).

Μία ομάδα ερευνητών στις Η.Π.Α. μελέτησε τα ποσοστά των βίαιων εγκλημάτων και των δύο φύλων για περισσότερο από δύο δεκαετίες. Κατέγραψαν στη συνέχεια το γεγονός ότι, στο διάστημα μεταξύ του 1980 και του 2003 το ποσοστό των γυναικείων συλλήψεων αυξήθηκε από το 1/5 στο 1/3 (Steffensmeier et al., 2006). Ωστόσο, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, εμφανίζεται ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την εμπλοκή των γυναικών σε μη παραδοσιακή εγκληματική δραστηριότητα, κυρίως σε συμμορίες, η οποία αποτελούσε μέχρι τότε αρρενωπή συμπεριφορά και ερχόταν σε αντίθεση με το πρότυπο της θηλυκότητας των γυναικών. Όμως και στο εσωτερικό της συμμορίας τα πιο συνηθισμένα εγκλήματα που διαπράττονται από γυναίκες είναι αυτά που στρέφονται κατά της ιδιοκτησίας, έπειτα τα αδικήματα που παραβιάζουν την γονεϊκή εξουσία (status offenses) και τα εγκλήματα που σχετίζονται με τα ναρκωτικά (Μαγγανάς, 2000). Το ενδιαφέρον στη γυναικεία συμμετοχή σε συμμορίες είχε ως θετική συνέπεια την στροφή του ενδιαφέροντος προς τις ζωές των έγχρωμων γυναικών - αν και πάντα οι γυναίκες και τα κορίτσια συμμετείχαν σε συμμορίες για δεκαετίες - και σε εκδηλώσεις βίαιης συμπεριφοράς που έρχονται σε αντίθεση με το κοινωνικό στερεότυπο. Οι άνδρες ερευνητές των συμμοριών, ωστόσο, περιγράφουν την γυναικεία εμπειρία από την ανδρική οπτική γωνία, θεωρώντας ότι οι γυναίκες έχουν μόνο βοηθητικό ρόλο στις συμμορίες των ανδρών (Chesney – Lind, 1997).

Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία οι έγχρωμοι διαπράττουν ένα δυσανάλογο αριθμό εγκλημάτων πραγματικής ή απειλούμενης βίας (ιδίως ληστεία), υπάρχει δηλαδή αναμφισβήτητα ένας συσχετισμός ανάμεσα στο χρώμα του δέρματος και την εγκληματική βία. Αμερικάνικες στατιστικές δείχνουν ότι οι μαύροι άντρες είναι κατά 6 φορές πιθανότερο να φυλακιστούν σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο, ενώ αποτελούν το 50% του έγκλειστου πληθυσμού στις Ηνωμένες Πολιτείες (Perry & Bright, 2012). Ειδικοί λένε ότι η φυλάκιση αποτελεί τη «νόρμα» για πολλούς φτωχούς Αφροαμερικανούς. Οι έγχρωμοι άντρες που δεν έχουν ολοκληρώσει τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι πιθανότερο να καταλήξουν στη φυλακή από το να βρουν εργασία. Η Ποινική Επιτροπή των Η.Π.Α. (U.S. Sentencing Commission) αποκαλύπτει ότι οι Αφροαμερικανοί επισύρουν βαρύτερες ποινές σε σχέση με τους λευκούς άντρες, για το ίδιο αδίκημα. Μάλιστα, τα 2/3 των ατόμων που εκτίουν ποινή για παραβίαση του νόμου περί ναρκωτικών ουσιών, είναι έγχρωμοι. Αυτό συνεπάγεται από το γεγονός ότι οι κοινότητες των έγχρωμων ατόμων συχνά πέφτουν θύματα της αποβιομηχανοποίησης, αφήνοντάς τους χωρίς εργασία, ενώ λίγες είναι οι ευκαιρίες για κοινωνική/εργασιακή κινητικότητα. Ως αποτέλεσμα, πολλοί εξ' αυτών

γίνονται έμποροι ναρκωτικών για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην αναγκαία για τους ίδιους και τις οικογένειές τους. Καθώς πολλοί από αυτούς έχουν παιδιά, μετατρέπονται σε «πατέρες απόντες» από τη στιγμή που φυλακίζονται. Ακολούθως, τα παιδιά μεγαλώνουν χωρίς πατέρα, συμβάλλοντας στον κύκλο της φτώχειας και της εγκληματικότητας (Barker, The New York Amsterdam News, 2013).

Η διαμόρφωση της έμφυλης εγκληματολογικής θεωρίας χρειάζεται προσοχή, καθώς η υπεργενίκευση των ερευνητικών αποτελεσμάτων στον αντρικό ή/και στον γυναικείο πληθυσμό αποτελεί μεθοδολογική παγίδα, και, επιπλέον, η θεωρία αυτή καθ'εαυτή κατασκευάζεται ή τροποποιείται βάση των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Μάλιστα, οι Daly και Chesney-Lind τονίζουν ότι οι εγκληματολογικές θεωρίες πρέπει να συμπεριλάβουν τις προσωπικές μαρτυρίες των παραβατικών ατόμων όσον αφορά την εμπειρία τους για την εγκληματική τους δράση, αντί των διαστρεβλωμένων πεποιθήσεων των μελετητών επ'αυτής (Daly&Chesney-Lind, 1988). Είναι επίσης σημαντικό να κατανοηθεί ο ρόλος των φύλων εντός του κοινωνικού πλαισίου και της κοινωνικής οργάνωσης, έτσι ώστε να κατασκευαστούν θεωρίες περί του εγκλήματος και για τα δύο φύλα, οι οποίες θα διακρίνονται για την επιστημονική τους αρτιότητα, αξιοπιστία και χρησιμότητα. Μία έμφυλη εγκληματολογική θεωρία επομένως, θα είναι περισσότερο αξιόπιστη εάν συμπεριληφθούν σε αυτή παράγοντες όπως οι διαστάσεις του κοινωνικού ελέγχου, η απότροπή και η πρόληψη του εγκλήματος, η διαφορική συσχέτιση μεταξύ του εγκληματία και της πράξης του, καθώς επίσης και η διασταση του φύλου, όχι αποκλειστικά από την φεμινιστική οπτική και μεθοδολογία (Κ.Ε.Θ.Ι., 2005). Το θέμα, δικαίως, εξακολουθεί να προκαλεί ακανθώδη ηθικά και πολιτικά ζητήματα.

3. Το θεσμικό πλαίσιο για τα κοινωνικά δικαιώματα των κρατουμένων

Η φυλάκιση δεν συνεπάγεται στέρηση της επικοινωνίας με τον έξω κόσμο. Οι φυλακισμένοι έχουν δικαίωμα στην επικοινωνία και μάλιστα στην απόρρητη επικοινωνία. Ωστόσο το δικαίωμα προσαρμόζεται θεσμικά κατά περίπτωση, ενώ επιπλέον υπάρχει η δυνατότητα άρσης του απόρρητου (Βεγίρης, 2005). Ένα από τα πλέον σημαντικά είναι το δικαίωμα της επαφής των φυλακισμένων με την οικογένειά τους. Με τον όρο *οικογένεια*, ο νομοθέτης απευθύνεται τόσο στη νόμιμη οικογένεια όσο και στη συμβιωτική σχέση και τη φυσική οικογένεια (δεσμοί εξ αίματος). Η επαφή αυτή αποτελεί δικαίωμα όχι μόνο για έναν κρατούμενο, αλλά και για τα μέλη της οικογένειάς του, που δεν βρίσκονται στη φυλακή. Τα άτομα αυτά διατηρούν το δικαίωμα της επαφής με τον πατέρα ή τη μητέρα, τον γιο ή την κόρη, τον αδελφό ή την αδελφή, που κρατείται στη φυλακή.

Ο συνταγματικός νομοθέτης προστατεύει την οικογένεια ως «Θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του έθνους» (α.21 Σ). Η στήριξη των οικογενειακών δεσμών των κρατουμένων προβλέπεται και σε διάφορα επίσημα, νομικά κείμενα, κατά βάση σωφρονιστικού περιεχομένου, τόσο διεθνή όσο και ευρωπαϊκά. Η πρόβλεψη αυτή εκφράζεται υπό μορφήν συγκεκριμένων συστάσεων και κανόνων που αφορούν τα οικογενειακά δικαιώματα, και αποτελούν και τη νομική βάση για την καθιέρωση των Οικογενειακών Επισκέψεων στη χώρα μας (Βαρβατάκος, 2011). Ο κανόνας 79 των Στοιχειωδών Κανόνων Μεταχείρισης των Κρατουμένων, του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών αναφέρει ότι «διαιτέρα προσοχή δέον όπως αποδίδεται εις την διατήρησιν και την βελτίωσιν των μεταξύ του κρατουμένου και της οικογενείας του σχέσεων, εφ'όσον αυτές υφίστανται επ'ωφελεία και προς το συμφέρον αμφοτέρων» (Μαργαρίτης & Παρασκευόπουλος, 2003). Εκφράζεται επίσης στην παράγραφο 1 του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ, 1950), όπου αναφέρεται ότι «κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα του σεβασμού προς την ιδιωτική και οικογενειακή του ζωή, την κατοικία του και την αλληλογραφία του». Στην εν λόγω παράγραφο, η οποία ισχύει για «κάθε πρόσωπο» (άρα και για τους κρατουμένους), διατυπώνεται η πρόβλεψη για την ανάγκη

σεβασμού όχι μόνο της οικογενειακής ζωής γενικά, αλλά και, ειδικότερα, της ιδιωτικότητας: μια πρόβλεψη η οποία, σε ό,τι αφορά τους κρατούμενους, ενυπάρχει και σε δύο συστάσεις τις οποίες εξέδωσε το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1997 και το 2006. Με την πρώτη σύσταση το Συμβούλιο της Ευρώπης κάλεσε τα κράτη-μέλη, μεταξύ άλλων, «να βελτιώσουν τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιούνται οι επισκέψεις των οικογενειών στις φυλακές, συγκεκριμένα διαθέτοντας χώρους στους οποίους οι κρατούμενοι μπορούν να είναι μόνοι μαζί με τα μέλη της οικογένειάς τους τα οποία τους επισκέπτονται». Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι, στην εν λόγω σύσταση, το Συμβούλιο της Ευρώπης εκφράζει με έμμεσο και υπόρρητο τρόπο μια πρόταση προς τα κράτη-μέλη για την καθιέρωση των Οικογενειακών Επισκέψεων. Η σύσταση αυτή περιλαμβάνει, ουσιαστικά, τους νέους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες, στους οποίους τονίζεται τη σημασία των επισκέψεων για τους κρατούμενους και τις οικογένειές τους, αναφέροντας μάλιστα την αναγκαιότητα για «μακρές οικογενειακές επισκέψεις (μέχρι 72 ώρες, για παράδειγμα, όπως συμβαίνει σε πολλές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης), εφ'όσον αυτές επιτρέπουν στους κρατούμενους να διατηρούν στενές σχέσεις με τους συντρόφους τους» (Βαρβατάκος, 2011).

Απευθείας πρόταση για τη θεσμοθέτηση επισκέψεων στις φυλακές οι οποίες θα προσφέρουν τη δυνατότητα ιδιωτικής οικογενειακής ζωής, διατύπωσε και ο Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στο Συμβούλιο της Ευρώπης, σε έκθεσή του προς την Επιτροπή των Υπουργών και την Κοινοβουλευτική Συνέλευση, με θέμα τον αποτελεσματικό σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Γαλλία (2006). Στην εν λόγω έκθεση ο Επίτροπος δεν περιορίστηκε απλώς στο να προτείνει την καθιέρωση τέτοιου είδους επισκέψεων αλλά και εξήρε τη σημασία που έχουν για τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών, την αποτροπή των διαζυγίων αλλά και την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων - οι οποίοι, όπως ανέφερε χαρακτηριστικά, «θα ξέρουν ότι κάποιος τους περιμένει».

Το δικαίωμα της οικογενειακής επαφής, σύμφωνα με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Άρθρο 12), δεν αφαιρείται αλλά η άσκησή του μπορεί κάλλιστα να υπόκειται σε περιορισμούς. Σε μια φυλακή, για παράδειγμα, ένας πατέρας και τα παιδιά του δεν έχουν απεριόριστη δυνατότητα να έρχονται σε επαφή. Η δυνατότητα δημιουργίας και διατήρησης οικογένειας (Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Άρθρο 16) αποτελεί άλλο ένα δικαίωμα το οποίο

αντιμετωπίζεται με διαφορετικό τρόπο από χώρα σε χώρα. Σε ορισμένες χώρες οι κρατούμενοι απαγορεύεται να έχουν οποιασδήποτε μορφής στενές σχέσεις με τις συντρόφους ή τις συζύγους τους· σε ορισμένες άλλες μπορούν να έρχονται σε σεξουαλική επαφή υπό πολύ περιοριστικές συνθήκες· σε άλλες επιτρέπεται να διατηρούν κατ' ουσίαν φυσιολογικές σχέσεις για συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα (Coyle, 2012).

Η ποινική καταδίκη επιφέρει σοβαρές συνέπειες στην άσκηση δικαιωμάτων οικογενειακού δικαίου (Δημητρόπουλος, 2002). Συνδέονται όμως αυτές οι συνέπειες περισσότερο με το περιεχόμενο της καταδικαστικής απόφασης, δηλαδή με το συγκεκριμένο έγκλημα που έχει διαπιστωθεί, παρά με το γεγονός της καταδίκης αυτό καθ'αυτό. Έτσι επέρχεται έκπτωση από τη γονική μέριμνα, σε περίπτωση καταδίκης γονέα για αδίκημα δόλου «που αφορά τη ζωή, την υγεία και τα ήθη του τέκνου» (άρθρο 1537 ΑΚ). Σε αρκετές αμερικάνικες πολιτείες, πάντως, η ποινική καταδίκη συνιστά, από μόνη της, αυτοτελή λόγο διαζυγίου αλλά και διαρκές κώλυμα για τεκνοθεσία (Παπαχρήστου, 2005). Έτσι, εάν δεν έχει αφαιρεθεί η γονική μέριμνα και το δικαίωμα επικοινωνίας, για λόγους προστασίας, με τον ανήλικο, το δικαίωμα επικοινωνίας διατηρείται (Βεγίρης, 2005).

Στην Ελλάδα η προάσπιση του δικαιώματος στην επικοινωνία και στη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών καταγράφεται στο 7^ο κεφάλαιο του Σωφρονιστικού Κώδικα το οποίο ρυθμίζει την «Επικοινωνία με το Ευρύτερο Κοινωνικό Περιβάλλον» των κρατουμένων, τη μορφή δηλαδή των επαφών τους με τον έξω κόσμο, περιλαμβανομένης και της οικογένειάς τους. Η εν λόγω επικοινωνία πραγματοποιείται ιδίως με:

- α) την υποδοχή επισκεπτών (επισκεπτήρια),
- β) την ανταλλαγή επιστολών,
- γ) την τηλεφωνική επικοινωνία,
- δ) τις άδειες εξόδου από το κατάστημα κράτησης,
- ε) τους θεσμούς ημιελεύθερης διαβίωσης των κρατουμένων.

Τα συγκεκριμένα μέσα επικοινωνίας αποτελούν, σε συνδυασμό το ένα με το άλλο, ένα πλαίσιο επικοινωνίας το οποίο κρίνεται ικανοποιητικό για τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών. Αυτό, ωστόσο, ισχύει μόνο θεωρητικά και όχι στην πράξη εφόσον από τα πέντε, τα τρία πρώτα (τα τηλεφωνήματα, οι επιστολές και τα επισκεπτήρια) είναι από μόνα τους ανεπαρκή, το τέταρτο (η άδεια) δυσλειτουργεί και το πέμπτο (η ημιελεύθερη διαβίωση) είναι πρακτικά ανεφάρμοστο (Βαρβατάκος, 2011).

Στην πραγματική τους διάσταση τα μέτρα για τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών δεν εφαρμόζονται στο ακέραιο, αλλά αποσπασματικά. Συγκεκριμένα, οι τηλεφωνικές συνδιαλέξεις αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, όταν ο χώρος κράτησης ενός εγκλείστου βρίσκεται μακριά από το σπίτι του, και είναι δύσκολο για την οικογένειά του να τον επισκεφθεί. Τα κινητά τηλέφωνα απαγορεύονται ρητώς σύμφωνα με το νόμο, ενώ η δυνατότητα άρσης του απόρρητου εφαρμόζεται για ιδιαίτερα σοβαρά εγκλήματα. Στο άρθρο 22.2 του Σωφρονιστικού Κώδικα αναφέρεται πως η τηλεφωνική επικοινωνία των κρατουμένων επιτρέπεται μόνο με τα άτομα που έχουν άδεια επίσκεψης. Ουσιαστικά, κατ'αυτόν τον τρόπο, αποκλείονται τα άτομα τα οποία δεν δηλώθηκαν από τους κρατουμένους ως επισκέπτες για λόγους, πιθανόν, όπως η μεγάλη απόσταση του τόπου κατοικίας τους από τις φυλακές, η δυσκολία επίσκεψης στις φυλακές λόγω προβλημάτων υγείας κ.ο.κ. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, μπορούμε να εικάσουμε πως έτσι δυσχεραίνεται η προσπάθεια του ατόμου να διατηρήσει τις κοινωνικές του επαφές εκτός του χώρου των φυλακών.

Σήμερα σε ορισμένες χώρες έχουν θεσπιστεί ρυθμίσεις με τις οποίες παρέχεται στους κρατουμένους η δυνατότητα να συνομιλούν με την οικογένειά τους μέσω οπτικοακουστικής σύνδεσης. Το πρόσθετο αυτό μέσο επικοινωνίας είναι χρήσιμο, όταν ο χώρος κράτησης ενός εγκλείστου βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από το σπίτι του ή όταν τα μέλη της οικογένειάς του δυσκολεύονται να ταξιδέψουν μέχρι τον χώρο αυτό (Coyle, 2002). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η φυλακή Boronia, στην οποία κρατούνται γυναίκες που πρόκειται να αποφυλακιστούν (και οι οποίες συνιστούν περίπου το ένα τέταρτο του συνόλου των εγκλειστών γυναικών στη Δυτική Αυστραλία), διαθέτει ένα σύστημα τηλεεπίσκεψης που χρησιμοποιείται από κρατούμενες γυναίκες των οποίων ο τόπος κατοικίας βρίσκεται μακριά από τον

προαναφερθέντα χώρο κράτησής τους (Διεθνές Κέντρο Σωφρονιστικών Μελετών (ICPS), 2008).

**Γ. Σπανουδάκη-Παλιές Δικαστικές Φυλακές Χανίων*

Για κάποιους κρατούμενους, ιδιαίτερα για αλλοδαπούς, η ηλεκτρονική αλληλογραφία αποτελεί ενδεχομένως τον μόνο αξιόπιστο και, συγχρόνως, φθηνό τρόπο διατήρησης της επαφής με την οικογένειά τους. Η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Φυλακών των Η.Π.Α. έχει εισαγάγει ένα σύστημα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για κρατούμενους. «Το Σύστημα Ηλεκτρονικών Υπολογιστών για Κρατούμενους (TRULINCS) παρέχει τη δυνατότητα αποστολής και λήψης μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, χωρίς να απαιτείται πρόσβαση στο Διαδίκτυο. Οι κρατούμενοι μπορούν να ανταλλάσσουν ηλεκτρονικά μηνύματα μόνο με άτομα που συμπεριλαμβάνονται στον εγκεκριμένο κατάλογο των επαφών τους. Αν το προσωπικό εγκρίνει το αίτημα ενός κρατούμενου για ανταλλαγή ηλεκτρονικών μηνυμάτων με κάποιο άτομο, το εν λόγω σύστημα αποστέλλει στο άτομο αυτό ένα

μήνυμα με το οποίο το ενημερώνει για το αίτημα του κρατουμένου και του δίνει την επιλογή να αποδεχθεί ή να απορρίψει τόσο το αίτημα αυτό, όσο και την αποστολή οποιουδήποτε άλλου ηλεκτρονικού μηνύματος στο μέλλον από τον συγκεκριμένο κρατούμενο» (Απόσπασμα από τον διαδικτυακό τόπο της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Φυλακών, Η.Π.Α.).

Τα τηλεφωνήματα και η ανταλλαγή επιστολών, ενώ αποτελούν αναμφισβήτητα (ιδίως τα πρώτα) ένα χρήσιμο και άκρως επιθυμητό από τους κρατουμένους μέσο επικοινωνίας, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως υποκατάστατα της πραγματικής συζυγικής και οικογενειακής ζωής. Ο λόγος είναι ότι δεν προσφέρουν τη δυνατότητα πλήρους και φυσικής επαφής.

Ο ίδιος λόγος καθιστά ανεπαρκή και τα επισκεπτήρια. Η συχνότητα των επισκέψεων είναι σύντομη (ημίωρης ή, στην καλύτερη περίπτωση, ωριαίας διάρκειας) και πραγματοποιείται σε ειδικό χώρο όπου εξασφαλίζεται η οπτική επαφή. Το γράμμα του νόμου επιτρέπει να δέχονται οι κρατούμενοι επισκέψεις συγγενών μέχρι τέταρτου βαθμού τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα και το λιγότερο για μισή ώρα (α 52 ΣΚ).

Η περιορισμένη φυσική επαφή που επιβάλλεται, η οποία, για τα περισσότερα εξ αυτών, είναι μόνο οπτική (δεδομένης της μεσολάβησης διαχωριστικού ανάμεσα στους κρατουμένους και τους επισκέπτες τους), τα καθιστά περιορισμένης σημασίας μέσο για την ενίσχυση των οικογενειακών δεσμών. Αυτό είναι εύλογο, αν αναλογιστεί κανείς ότι τα ισχύοντα επισκεπτήρια, εκτός των προαναφερθεισών ατελειών τους, της οπτικής τους παρακολούθησης αλλά και του συνήθως θορυβώδους περιβάλλοντος στο οποίο πραγματοποιούνται, δεν προσφέρουν (και δεν μπορούν εκ των πραγμάτων να προσφέρουν) τη δυνατότητα ιδιωτικής οικογενειακής ζωής. Ούτως ή άλλως, όμως, η περιορισμένη σημασία που έχουν για την οικογενειακή ζωή περιορίζεται – για ένα μεγάλο αριθμό κρατουμένων – ακόμα περισσότερο. Και ο λόγος είναι η ενυπάρχουσα στη σωφρονιστική πρακτική, τάση για μεταγωγή των βαρυποινιτών και ισοβιτών κρατουμένων σε φυλακές που βρίσκονται μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα (όπως π.χ. στις φυλακές Μαλανδρινού, Δομοκού κ.λπ.) κάτι που, δεδομένης της συνήθως μεγάλης γεωγραφικής απόστασης, δυσχεραίνει τη δυνατότητα συχνών επισκεπτηρίων προς τους εκεί κρατουμένους από τις οικογένειές τους και, κατ' επέκταση, αποδυναμώνει ακόμα περισσότερο τον ρόλο που παίζουν στην ενίσχυση των οικογενειακών σχέσεων (Βαρβατάκος, 2011). Είναι δεδομένο ότι ο κρατούμενος δεν μπορεί να χαρεί -πέρα από κάποιες σύντομες συναντήσεις- τα παιδιά, τη συζυγό του, τις καθημερινές

οικογενειακές στιγμές ή την επιθυμία για τεκνοποίηση. Ο γάμος ωστόσο προστατεύεται. Μπορεί δηλαδή, ένας κρατούμενος να διαλέξει το άτομο που θέλει να παντρευτεί και να το πράξει. Παραθέτοντας την ανάλογη παράγραφο του ελληνικού Ποινικού Δικαίου, διαβάζουμε ότι: *Ο φυλακισμένος δικαιούται να συνάψει γάμο, να δέχεται επισκέψεις του/της συζύγου και των τέκνων του σε ιδιαίτερο χώρο του καταστήματος, καθώς και να του χορηγηθεί έκτακτη άδεια προς εκπλήρωση οικογενειακών αναγκών εξαιρετικού χαρακτήρα. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν υπό προϋποθέσεις (ά 21Σ).*

Το τέταρτο μέσο επικοινωνίας είναι ο θεσμός των τακτικών αδειών εξόδου, ο οποίος παρέχει σε έναν κρατούμενο τη δυνατότητα της, ανά δίμηνο, ολιγοήμερης απουσίας του από το σωφρονιστικό κατάστημα στο οποίο κρατείται. Οι τακτικές άδειες πραγματοποιούνται υπό προϋποθέσεις ενώ ο αριθμός τους ποτέ δεν ξεπερνά τις 40 το χρόνο. Η διαμονή του κρατουμένου με την οικογένειά του κατά τη διάρκεια αυτής της απουσίας είναι καθοριστικής σημασίας για τη σύσφιγξη των μεταξύ τους δεσμών. Ωστόσο, ο χρόνος χορήγησης της πρώτης άδειας σε συνδυασμό με ορισμένες ασαφείς προϋποθέσεις για τη χορήγηση αυτή, καθιστούν εμπράκτως τον θεσμό αυτό προβληματικό και περιορίζουν σημαντικά τον ενισχυτικό του, ως προς τις οικογενειακές σχέσεις, ρόλο. Κατ' αρχάς, για να δικαιούται ένας κατάδικος τακτική άδεια θα πρέπει να έχει συμπληρώσει το ένα πέμπτο της ποινής του, ενώ αν βαρύνεται με ισόβια κάθειρξη θα πρέπει να έχει συμπληρώσει τουλάχιστον οκτώ έτη κράτησης (άρθρο 55, παρ.1 του Σωφρονιστικού Κώδικα). Εξαίρεση αποτελούν οι παραβάτες του νόμου περί ναρκωτικών (που καταδικάζονται σε ποινές κάθειρξης), οι οποίοι δικαιούνται άδεια μετά τη συμπλήρωση των δύο πέμπτων της ποινής τους και, σε περίπτωση ισοβίων, ύστερα από δώδεκα, τουλάχιστον, έτη κράτησης. Εφόσον λοιπόν η χορήγηση (της πρώτης) άδειας είναι συνάρτηση του προς έκτισιν χρόνου ποινής, το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι αν το σύνολο των καταδίκων βαρυνόταν με χαμηλές ποινές, θα μπορούσε να λάβει άδεια σε ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα – κάτι που θα είχε, ως αποτέλεσμα, τη μείωση των πιθανοτήτων οικογενειακής ρήξης, η οποία αποτελεί συνάρτηση, μεταξύ άλλων, και του χρόνου απομάκρυνσης του κρατουμένου από την οικογένειά του. Για ένα μεγάλο αριθμό καταδίκων, ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Το συναγόμενο από τα στοιχεία αυτά συμπέρασμα είναι ότι για μια μεγάλη μερίδα καταδίκων (περίπου για τον ένα στους τρεις, το 2006) η πρώτη τακτική άδεια θα μπορούσε να χορηγηθεί μετά την

παρέλευση ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος (από 2 έως 12 έτη) το οποίο καθιστά τον ρόλο της, ως προς την ενίσχυση των οικογενειακών δεσμών, εκ των πραγμάτων περιορισμένο (Βαρβατάκος, 2011).

Ο ρόλος της άδειας περιορίζεται ακόμα περισσότερο και από ορισμένες προϋποθέσεις που διέπουν τη χορήγησή της. Σύμφωνα με το άρθρο 55 (παρ.1) του Σωφρονιστικού Κώδικα, μια τακτική άδεια χορηγείται εφόσον «εκτιμάται ότι δεν υπάρχει κίνδυνος τελέσεως, κατά τη διάρκεια της άδειας, νέων εγκλημάτων» και «συντρέχουν λόγοι που δικαιολογούν την προσδοκία ότι δεν υπάρχει κίνδυνος φυγής και ότι ο κρατούμενος δεν θα κάνει κακή χρήση της άδειας του». Κανείς, ωστόσο, δεν μπορεί να εγγυηθεί τη μη φυγή ενός κρατουμένου ο οποίος βρίσκεται σε άδεια ή τη μη τέλεση από αυτόν νέου εγκλήματος κατά τη διάρκειά της. Έτσι λοιπόν, εφαρμόζονται για τη χορήγησή της ορισμένα κριτήρια με τα οποία συνεκτιμάται η προσωπικότητα του κρατουμένου που την αιτείται και, κατ' επέκταση, ως ένα βαθμό, το ενδεχόμενο ρίσκο που συνεπάγεται για το κοινωνικό σύνολο η χορήγηση αυτής της άδειας. Τέτοια κριτήρια, για παράδειγμα, είναι η τυχόν ύπαρξη πειθαρχικών παραπτώματων του κρατουμένου κατά τη διάρκεια της κράτησής του, η τυχόν παραβίαση από αυτόν παλαιότερης χορηγηθείσης άδειας, καθώς και η ύπαρξη συγγενικών ή φιλικών προσώπων που θα τον φιλοξενήσουν κατά τη διάρκεια της απουσίας του – κάτι που υποδηλώνει, γενικώς, την ύπαρξη οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών, οι οποίοι θεωρούνται παράγοντας μείωσης του κινδύνου υποτροπής ή, αλλιώς, τέλεσης νέου εγκλήματος. Τα κριτήρια αυτά, ωστόσο, δεν είναι τα μόνα που χρησιμοποιούνται για τη χορήγηση άδειας. Συνεκτιμάται επίσης, η επαγγελματική, οικογενειακή, κοινωνική κατάσταση του κρατουμένου και αν θα τον ωφελήσει η άδεια. Στην κρίση του Πειθαρχικού Συμβουλίου της φυλακής, το οποίο είναι αρμόδιο για την εν λόγω χορήγηση, βαραίνουν, αρνητικά ως προς την επίδοσή της, και ορισμένες άλλες παράμετροι οι οποίες διαπιστώθηκαν και αναφέρονται σε έρευνα με θέμα τον θεσμό των αδειών φυλακής στην Ελλάδα (Cheliotis, 2005). Εκτός των προαναφερθεισών παραμέτρων της παραβίασης παλαιότερης άδειας και της ύπαρξης πειθαρχικών παραπτώματων, στην έρευνα καταγράφηκαν, ως ανασταλτικοί παράγοντες για τη χορήγηση άδειας, η μακροχρόνια ποινή που τυχόν βαραίνει τον κρατούμενο ο οποίος την αιτείται, η καταδίκη του για παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών και, τέλος, η επικείμενη απέλασή του μετά την αποφυλάκιση.

Όπως καταγγέλλει καθηγητής του Πανεπιστήμιο της Λευκωσίας Τριμικλινώτης Ν. με Ανοικτή Επιστολή-Υπόμνημα προς την Αρχή κατά του Ρατσισμού και των Διακρίσεων και την Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων, οι μετανάστες και οι Τουρκοκύπριοι αποκλείονται από τις άδειες εξόδου, από το θεσμό της ανοικτής φυλακής, την επιτροπή για αναστολή (parole), ενώ εμποδίζονται οι επισκέψεις από συγγενικά τους πρόσωπα (Τριμικλινώτης, 2014). Από τα στοιχεία αυτά συνάγεται το συμπέρασμα ότι, πρακτικά, ο θεσμός της άδειας δεν απευθύνεται στο σύνολο των κρατουμένων αλλά μόνο σε μια μικρή μειοψηφία τους. Αποδεικνύεται, επομένως, ότι η σημασία που έχει εμπράκτως ο θεσμός της άδειας για τη στήριξη των οικογενειακών σχέσεων των κρατουμένων είναι εξ αντικειμένου πολύ περιορισμένη.

Ο θεσμός της ημιελεύθερης διαβίωσης, τέλος, δεν εφαρμόζεται στην πράξη – και ούτε εφαρμόστηκε ποτέ. Ακόμα και αν εφαρμοζόταν, όμως, ο ρόλος του στην ενίσχυση της οικογένειας θα ήταν επουσιώδης. Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι, σύμφωνα με τον ελληνικό Σωφρονιστικό Κώδικα (άρθρο 59), ο σκοπός του εν λόγω θεσμού είναι η επαγγελματική απασχόληση των καταδίκων εκτός των καταστημάτων κράτησης και όχι η, κάποιας χρονικής διάρκειας, διαμονή με την οικογένειά τους – κάτι που, ούτως ή άλλως, εμπίπτει στους λόγους καθιέρωσης του θεσμού της άδειας. Επομένως, η σημασία της ημιελεύθερης διαβίωσης για την οικογενειακή ζωή θα ήταν υποτυπώδης ή ανύπαρκτη, ακόμα και σε περίπτωση έμπρακτης εφαρμογής του εν λόγω τρόπου επικοινωνίας.

Είναι προφανές, ύστερα από όσα αναφέρθηκαν, ότι τα πέντε, προβλεπόμενα στο Σωφρονιστικό μας Κώδικα, μέσα επικοινωνίας ενός κρατουμένου με το κοινωνικό και οικογενειακό του περιβάλλον είναι ανεπαρκή για την ενίσχυση των οικογενειακών του δεσμών. Οι εγγενείς περιορισμοί των τηλεφωνημάτων, της αλληλογραφίας και των επισκεπτηρίων, η μη εφαρμογή αλλά και ο διαφορετικός προσανατολισμός του θεσμού της ημιελεύθερης διαβίωσης και, το κυριότερο, η επιλεκτική φύση του θεσμού της άδειας, αφήνουν στη σωφρονιστική μας νομοθεσία και πρακτική ένα κενό που πρέπει, με κάποια νομοθετική ρύθμιση, να καλυφθεί.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται αναγκαίο να μελετηθεί, με στόχο να καθιερωθεί στα ελληνικά καταστήματα κράτησης ο θεσμός των Οικογενειακών Επισκέψεων, ενός θεσμού ο οποίος εφαρμόζεται στα σωφρονιστικά καταστήματα άλλων χωρών και στοχεύει, πρωτίστως, στην ενίσχυση των οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών των

κρατουμένων. Εκτενέστερη αναφορά στο θεσμό θα γίνει στην ενότητα επτά, καθώς, όπως φαίνεται, οι Οικογενειακές Επισκέψεις αποτελούν την καλύτερη επιλογή για την κάλυψη αυτού του κενού. Η καθιέρωσή τους, όπως θα δούμε παρακάτω, θα είναι συνεπής και προς το πνεύμα του ίδιου του Σωφρονιστικού μας Κώδικα, σύμφωνα με τον οποίο «κατά την εκτέλεση της ποινής δεν περιορίζεται κανένα άλλο ατομικό δικαίωμα των κρατουμένων εκτός από το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία» (άρθρο 4, παρ.1). Στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, όμως, δεν σημαίνει και στέρηση της οικογενειακής ζωής ή, τουλάχιστον, δεν θα έπρεπε να σημαίνει κάτι τέτοιο (Βαρβατάκος, 2011).

Εν κατακλείδι, θα ήταν ανέντιμο να μην γίνει αναφορά στην πρόσφατη απόφαση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, με την οποία προωθείται νομοσχέδιο που αλλάζει το σύστημα κράτησης στις φυλακές. Σύμφωνα με αυτό, οι φυλακές πλέον θα χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Στην τύπου Α θα κρατούνται υπόδικοι και κατάδικοι για χρέη και όσοι γενικά εκτίουν ποινές φυλάκισης έως πέντε χρόνια, στην τύπου Β υπόδικοι αλλά και κατάδικοι με «μεσαίας» ποινικής αξιολόγησης παραβατική συμπεριφορά, κακουργήματα που επισύρουν καθειρήξεις όχι όμως ισόβια και στις φυλακές τύπου Γ θα πηγαίνουν όσοι χαρακτηρίζονται ως υψηλής επικινδυνότητας, με τον αρμόδιο εισαγγελέα να κάνει τη σχετική αξιολόγηση. Για τους κρατουμένους των φυλακών Α τύπου προβλέπεται διαδικασία χορήγησης αδειών χωρίς να απαιτούνται εξαιρετικές προϋποθέσεις, ενώ για όσους κρατούνται σε φυλακές τύπου Β οι άδειες χορηγούνται μεν, αλλά με αυστηρότερα κριτήρια. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις νέες ρυθμίσεις, ιδρύονται, για πρώτη φορά στη χώρα μας, φυλακές με υψηλό δείκτη ασφαλείας. Θα ονομάζονται καταστήματα «τύπου Γ», όπου θα κρατούνται οι υπόδικοι και οι κατάδικοι για βαριάς μορφής εγκληματική συμπεριφορά, μεταξύ των οποίων και οι διωκόμενοι με βάση τον αντιτρομοκρατικό νόμο. Το καθεστώς κράτησής τους προδιαγράφεται από το νέο νομοθέτημα ως εξαιρετικά αυστηρό, ανάλογο εκείνων που εφαρμόζονται σε χώρες της Ε.Ε. και στις ΗΠΑ (Μάνδρου, Ι. Καθημερινή, 20014).

Όπως καταγγέλει με ανακοίνωσή της η Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων, οι νέες διατάξεις περιορίζουν τα δικαιώματα των κρατουμένων εφόσον ο έγκλειστος στις φυλακές τύπου Γ δεν δικαιούται άδεια, επισκεπτήρια, ούτε ημιελεύθερη διαβίωση, ενώ περιορίζεται το δικαίωμα στην επικοινωνία (αλληλογραφία, τηλέφωνο, επισκεπτήρια, που θεσμοθετήθηκαν το 1989). Μάλιστα οι ίδιοι παρατηρούν ότι με αυτές τις μεθόδους επέρχεται το «τέλος

της ιδέας του *σωφρονισμού*, ο οποίος είχε ως θεμελιώδη αρχή ότι ο κρατούμενος στερείται μόνο την ελευθερία του» (Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων, 24 Μαρτίου 2014). Επί της παρούσας χρονικής στιγμής που γράφεται ετούτη η εργασία, οι κρατούμενοι σχεδόν σε όλα τα ιδρύματα της χώρας έχουν ξεκινήσει απεργία πείνας ζητώντας την απόσυρση του νομοσχεδίου μ' ένα σύνθημα, με το οποίο δύσκολα διαφωνείς: «Όταν στερείς από κάποιον το δικαίωμα στην ελπίδα, το μόνο σίγουρο είναι ότι τον κάνεις χειρότερο» (Protagon, 25 Ιουνίου 2014). Ευλόγως διαπιστώνεται λοιπόν ότι η διάσταση ανάμεσα στο νομικό πλαίσιο και την ισχύουσα κατάσταση ακυρώνει τα προοδευτικά στοιχεία της σωφρονιστικής νομοθεσίας, τα οποία τελικά, παραμένουν απλώς «νόμοι» στα χαρτιά ενώ συνεχίζουν να λειτουργούν παλαιοί και απαρχαιωμένοι θεσμοί και τακτικές (Φρονίμου, 2001).

4. Η συμβολή του πατέρα στην ομαλή ανάπτυξη του παιδιού

«..η φυλακή κατασκευάζει έμμεσα έγκληματίες, εξαθλιώνοντας τις οικογένειες των κρατουμένων: «Η ίδια δικαστική απόφαση που στέλνει στη φυλακή τον αρχηγό της οικογένειας, ρίχνει τη μητέρα στην απόλυτη ένδεια, τα παιδιά στην εγκατάλειψη, την οικογένεια ολόκληρη στην αλητεία και στην επαιτεία και, από την άποψη αυτή, μπορούμε να πούμε πως το έγκλημα γεννά το έγκλημα.» Michel Foucault

Για πολύ καιρό οι θεωρητικοί της ψυχολογίας αγνόησαν το ρόλο του πατέρα στην οικογένεια και ειδικά στην ανάπτυξη του παιδιού καθώς ήταν ευρέως αποδεκτό ότι η επίδραση του έχει μικρότερη σημασία από εκείνη της μητέρας. Στην παραδοσιακή κοινωνία, η συνεισφορά του κάθε γονιού εξετάζονταν από διαφορετική σκοπιά και συχνά αυτό συντελούσε στο φαινόμενο της «απομόνωσης» του πατέρα από το δεσμό μητέρας – παιδιού, καθώς και στην παραμέληση της ποιότητας της συζυγικής σχέσης, ενώ, οι επιδράσεις της συμπεριφοράς των γονέων ως ζευγάρι στη προσωπικότητα του παιδιού δεν λαμβάνονταν διόλου υπόψιν.

Σήμερα η επιστήμη της ψυχολογίας έγκυρα μας λέει ότι η αλληλεπίδραση πατέρα-παιδιού είναι πολύ σημαντική και επηρεάζει θετικά ή αρνητικά την προσωπικότητα του παιδιού. Η σχέση γονέα – παιδιού είναι ουσιώδης για το παιδί καθώς καλύπτει τις βασικές του ανάγκες, την ανάγκη του για επαφή και συμβάλλει στην ανάπτυξη της

εμπιστοσύνης μέσω αυτού. Αυτός ο σημαντικός γονέας, που ευθύνεται για την ευημερία ενός παιδιού, είναι τόσο η μητέρα όσο και ο πατέρας (Χουντουμάδη, 1998). Ο πατέρας δεν είναι πια ο «αρχηγός της οικογένειας» και οι δύο γονείς έχουν ίσο μερίδιο ευθύνης απέναντι στα παιδιά.

Τόσο η έννοια της *πατρότητας* όσο και οι τρόποι με τους οποίους οι άνδρες συμπεριφέρονται ως πατέρες έχει αλλάξει δραματικά τις τελευταίες δεκαετίες (Lamb, 2000). Το σημείο αιχμής αυτών των αλλαγών εντοπίζεται σε αυτό που παραδοσιακά προσδιορίζουμε ως *πατρική ευθύνη*. Αυτή η ευθύνη υπερβαίνει πλέον την οικονομική σφαίρα, δηλαδή την υποχρέωση του άνδρα-πατέρα να ικανοποιεί τις ανάγκες επιβίωσης των παιδιών και της μητέρας. Στις σημερινές συνθήκες ο ρόλος του πατέρα γίνεται πιο «σφαιρικός», πιο «ολοκληρωμένος», απαιτώντας, παράλληλα με την οικονομική ευθύνη, τη συναισθηματική στήριξη και κάλυψη των παιδιών και της μητέρας (Μαυρόγιαννη, 2009).

Όλες αυτές οι αλλαγές έχουν ως συνέπεια την αύξηση της συμμετοχής του πατέρα στη φροντίδα του παιδιού και στην ανάμειξη του στις δουλειές και ανάγκες του σπιτιού. Και οι ίδιοι οι άνδρες έχουν αλλάξει απέναντι στο ρόλο τους ως πατέρες και αρκετές φορές είναι αυτοί οι ίδιοι που επιδιώκουν να ασχολούνται περισσότερο με τα παιδιά τους και να συμμετέχουν στην ανατροφή τους (Pleck, 1987). Έχουν αντιληφθεί πλέον τη σπουδαιότητα και αναγκαιότητα του ρόλου τους και τις αρνητικές επιπτώσεις της απουσίας τους. Ο ρόλος τους είναι το ίδιο σημαντικός και συμπληρωματικός μ' αυτόν του γυναικείου ρόλου. Η παρουσία του πατέρα συμβάλει τόσο στην κοινωνική, συναισθηματική, γνωστική ανάπτυξη του παιδιού όσο και στη δημιουργία μιας ισορροπημένης και υγιούς προσωπικότητάς του. Ο πατέρας έχει αποδειχτεί πια ότι μπορεί εξίσου να φροντίσει τα παιδιά με στοργή και αγάπη, έχοντας διαφορετικό τρόπο από τη μητέρα, αλλά ισάξιο.

Επιστημονικές μελέτες δείχνουν πως δεν υπάρχει κάποια διαφορετική αντίδραση – σωματική, ορμονολογική ή νοητική – μεταξύ των ανδρών και των γυναικών στο τρόπο με το οποίο αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους κατά τη διάρκεια συναισθηματικά φορτισμένων στιγμών τους, όπως το κλάμα ή το γέλιο τους -μάλιστα, σε μωρά ηλικίας 1 έως 2 ετών, οι στατιστικές δείχνουν πως η σχέση των πατέρων με τα παιδιά τους είναι παρόμοια με αυτή των μητέρων, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου ο πατέρας πρέπει να δουλεύει πολλές ώρες. Συνεπώς, ένας άντρας μπορεί να χειριστεί εξίσου καλά με μια γυναίκα αυτές τις καταστάσεις. Φαίνεται ακόμα, πως και οι ίδιοι οι άνδρες επηρεάζονται από την πατρότητα και τον γονικό τους ρόλο, γιατί μπορεί να

τους βοηθήσει να αλλάξουν την αντίληψη του εαυτού τους και να βελτιωθούν ακόμη. Επομένως η πατρότητα είναι μια κρίσιμη περίοδος στη ζωή του άνδρα που επιφέρει πολλές αλλαγές, αλλά παράλληλα είναι μια πολύτιμη και ανεπανάληπτη εμπειρία για κάθε άνδρα (Parke, 1987).

Το ποσοστό συμμετοχής του πατέρα στο χώρο κατά τη διάρκεια του τοκετού έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια και συνεχώς αυξάνεται. Σήμερα πολλοί πατέρες είναι παρόντες στη γέννηση του παιδιού τους και μάλιστα η παρουσία τους θεωρείται αναγκαία, ώστε να του δοθεί η δυνατότητα ανάπτυξης μιας σωστής πρώιμης και έντονης επαφής με το βρέφος (Parke, 1987). Ο τοκετός αποτελεί μια σημαντική και μοναδική εμπειρία τόσο για τη μητέρα όσο και για το νέο πατέρα. Παρατηρείται ένας καταγισμός θετικών και αρνητικών σκέψεων που αφορούν τη μελλοντική τους πορεία, τις αυξημένες ευθύνες και την ικανότητα τους ως γονείς (Parke, 1996). Η παρουσία και η συμμετοχή του άνδρα στον τοκετό είναι μια διαδικασία που ωφελεί τους δυο γονείς, αφού ο άνδρας λειτουργεί υποστηρικτικά για τη γυναίκα και, απ' την άλλη μεριά, ο ίδιος έχει τη δυνατότητα να αντιληφθεί και να βιώσει άμεσα αυτήν την εμπειρία της γέννησης του παιδιού του. Αυτές οι πρώτες επαφές είναι σημαντικές γιατί δυναμώνουν τα πατρικά αισθήματα, το δεσμό πατέρα – βρέφους και ενισχύουν το κατοπινό ενδιαφέρον του για το βρέφος (Parke, 1987).

Μέσω της εντατικότερης συμμετοχής του πατέρα στη φροντίδα του παιδιού από τη στιγμή της γέννησής του, προκύπτουν για το πατρικό ρόλο, σε αντιστοιχία με το μητρικό, πολυδιάστατες δραστηριότητες. Η ενεργή παρουσία και φροντίδα του βοηθάει στην αμοιβαία κατανόηση των ρόλων του ζευγαριού και της συντροφικότητας που πρέπει να δείξουν από εδώ και πέρα ως γονείς. Επομένως, ο πατέρας είναι σε θέση να κατανοήσει και να εκπληρώσει τις ανάγκες του βρέφους, κάτι που από την μια βοηθάει στο να αντιληφθεί από νωρίς τον πατρικό του ρόλο, κι από την άλλη, η συχνή επαφή του με το βρέφος θέτει τις βάσεις για την ανάπτυξη μιας υγιούς ψυχοσυναισθηματικής σχέσης. Εκτός των παραπάνω επισημάνσεων, φαίνεται ότι η σταθερή παρουσία του προσφέρει και ηθική συμπαράσταση στη μητέρα-σύζυγο (Κρασανάκης, 1991).

Ο δεσμός μεταξύ ενός πατέρα και του παιδιού του, είναι εξαιρετικά σημαντικός και οι συνέπειες παρουσιάζονται στην κοινωνικο-συναισθηματική, γλωσσική και γνωστική ανάπτυξη του παιδιού. Ο ρόλος του πατέρα σε όλη αυτή την εξέλιξη δεν έχει εκτιμηθεί μέχρι στιγμής όσο θα έπρεπε. Ενώ η μητέρα στηρίζει το παιδί κυρίως με τα συναισθήματά της και τον προφορικό λόγο, ο πατέρας γνωρίζει στο παιδί τον γύρω

κόσμο με την ενεργό δράση του (Petri, 2003). Σύμφωνα με τον Erikson, η αγάπη του πατέρα διαφέρει από αυτήν της μητέρας «ποιοτικά». Δηλαδή, οι πατεράδες «αγαπούν πιο επικίνδυνα», γιατί η αγάπη τους είναι περισσότερο «αναμενόμενη, πιο οργανική» από αυτήν της μητέρας. Ο πατέρας συμβάλει με μοναδικό τρόπο στην ανάπτυξη του παιδιού, με τρόπο που κανείς άλλος δε μπορεί να αναπληρώσει (Collins & Russell, 1991. Day & Mackey, 1989). Ο πατέρας με τα παιχνίδια, τη μετάδοση της γνώσης και την προτροπή για ανάπτυξη πρακτικής δράσης, εξοικιώνει το παιδί με τον γύρω κόσμο, γίνεται στο παιδί πρότυπο και προσφέρει καινούριες δυνατότητες τονώντάς του το ηθικό. Καθώς το παιδί ταυτίζεται με τις ιδιότητες του πατέρα, ανακαλύπτει τις δικές του δυνάμεις (Petri, 2003).

Από το τρίτο χρόνο του παιδιού, με τη διαμόρφωση του σκελετού του αυξάνονται συνεχώς οι κινητικές του ικανότητες. Το κινητικό παιχνίδι, βοηθά στην υγιή ψυχοσωματική ανάπτυξη των παιδιών και στην εκτόνωσή τους. Αν τώρα, αυτή η κινητικότητα του παιδιού -που θεωρείται φορέας επιθετικότητας- χρησιμοποιηθεί εποικοδομητικά (για την επίτευξη ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων) ή στην αντίθετη περίπτωση, χρησιμοποιηθεί καταχρηστικά, αυτό εξαρτάται από τον τρόπο που θα διοχετευθεί η επιθετική αυτή ενέργεια με την κοινωνική δράση. Κατά τη διάρκεια αλληλεπίδρασης του πατέρα-παιδιού στο παιχνίδι ενισχύονται οι κινητικές ικανότητες του τελευταίου, και με την εφαρμογή συγκεκριμένων κανόνων πάνω σε αυτό, το παιδί μαθαίνει παράλληλα να ελέγχει την επιθετικότητά του. Ο πατέρας εδώ, γίνεται ένα μελλοντικό πρότυπο αυτοσυγκράτησης και αυτοελέγχου πάνω στην επιθετικότητα (Petri, 2003). Επιπροσθέτως, μια σειρά συναφών ερευνών απέδειξε πως μικρά παιδιά που περνούν περισσότερο χρόνο με τους πατέρες τους δείχνουν να είναι πιο κοινωνικά, λιγότερο «υπερπροστατευμένα», αντιμετωπίζουν λιγότερο το άγχος του αποχωρισμού στο σχολείο και γενικά εμφανίζουν μεγαλύτερο βαθμό προσαρμογής σε νέες καταστάσεις, όπως π.χ., η ένταξη στο παιδικό σταθμό. Το παιδί αποκτά εμπιστοσύνη λόγω της συχνής παρουσίας του πατέρα ως «τροφοδότη» μιας συγκινησιακής και συναισθηματικής σχέσης της οποίας εξασφαλίζεται η ομαλή είσοδος του παιδιού σε σύνθετες μορφές κοινωνικών σχέσεων.

Έρευνες σχετικά με τον ρόλο του πατέρα, αποδεικνύουν πως η ταύτιση του παιδιού ανάλογα με το ρόλο του φύλου χαρακτηρίζεται ως διαδικασία ανάπτυξης, σύμφωνα με την οποία νέοι άνθρωποι μαθαίνουν ποια είδη συμπεριφοράς ταιριάζουν στο φύλο τους. Ήδη από την ηλικία των τριών ετών, τα παιδιά καταλαβαίνουν εάν είναι

αγόρια ή κορίτσια και οικειοποιούνται τις αντίστοιχες συμπεριφορές του φύλου τους. Στην ηλικία αυτή, το παιδί ερευνά το σώμα του κι αρχίζει να ενδιαφέρεται για την σεξουαλικότητά του. Ο πατέρας γίνεται σεξουαλικό πρότυπο για τ' αγόρια και βοηθάει στην ανεύρεση του φύλου για τα κορίτσια. Έχει παρατηρηθεί ότι σε παιδιά που ο πατέρας τους ήταν απών (φυσική ή ψυχολογική απουσία), τα αγόρια αντιμετώπιζαν δυσκολίες στην ανεύρεση του ανδρισμού τους, ενώ τα κορίτσια δεν είχαν αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη στο άλλο φύλο. Η συμπεριφορά γίνεται αντικείμενο μάθησης σε κάθε σπίτι, είτε σε αυτό υπάρχει τρυφερότητα είτε κυριαρχεί ανασφάλεια και επιθετικότητα. Η θετική επίδραση του πατέρα είναι διαφορετική για τα αγόρια και διαφορετική για τα κορίτσια. Όταν ο πατέρας απουσιάζει, τα αγόρια δυσκολεύονται να βρουν μια ισορροπημένη ταυτότητα του φύλου, δεν αποκτούν σωστό αυτοέλεγχο, δυσκολεύονται στις κοινωνικές επαφές τους. Τα κορίτσια δυσκολεύονται να αναπτύξουν υγιείς σχέσεις με άνδρες όταν ενηλικιωθούν και γενικά να εμπιστευτούν το αντίθετο φύλο (Burman, 1999). Η δυαδική σχέση των συντρόφων αποτελεί πρότυπο μίμησης για τα μικρά παιδιά όσον αφορά στις μελλοντικές τους σχέσεις και συναναστροφές με άτομα του αντίθετου φύλου. Η επιρροή λοιπόν του πατέρα στην ανάπτυξη της ταυτότητας του φύλου, σχετίζεται κυρίως με την προσωπικότητα του πατέρα και τη γνωστική ανάπτυξη του παιδιού.

Σχετικά με την ανατροφή των αγοριών, η απουσία του πατέρα δημιουργεί προβλήματα στην ομαλή κοινωνικοποίηση του αγοριού. Αυτό υφίσταται διότι τα αγόρια επιθυμούν να ταυτιστούν με τον πατέρα και από την άλλη επιδιώκουν να βρουν μέσω του πατέρα την φυσιογνωμία του δικού τους φύλου. Βέβαια, γίνεται κατανοητό από τα αγόρια, ότι ο πατέρας διαθέτει δύναμη, εξουσία και είναι το πλέον ιδανικό πρόσωπο να αναλαμβάνει σημαντικές υποθέσεις και ζητήματα μέσα στην οικογενειακή εστία (Schnack & Neutzling, 1994).

Όσον αφορά τη κόρη, ο πατέρας είναι για εκείνη το πιο σημαντικό ανδρικό πρόσωπο αναφοράς, του οποίου η γνώμη είναι υπολογίσιμη και λαμβάνεται σοβαρά υπόψη. Αισθάνεται αυτοπεποίθηση από τα θετικά σχόλια του πατέρα, ενώ παράλληλα το αυτοσυναίσθημά της μεγαλώνει. Περαιτέρω, η φιλική σχέση του πατέρα προς την μητέρα βοηθάει στην γνωστική ανάπτυξη της κόρης. Και τα δυο μέλη της συζυγικής σχέσης αποτελούν πρότυπα μίμησης για τα μικρά κορίτσια και πολύ περισσότερο ότι

ο πατέρας αποτελεί σημαντικό ετεροφυλικό πρότυπο για την κόρη, όσον αφορά τις μελλοντικές της σχέσεις και συναναστροφές με άτομα του αντίθετου φύλου. Ο πατέρας συμβάλλει στη διαμόρφωση της συνείδησης του φύλου για το κορίτσι με διαφορετικό τρόπο από το αγόρι. Η σχέση πατέρας – κόρης επηρεάζει τις μετέπειτα σχέσεις της με το άλλο φύλο. Ο πατέρας που δεν είναι διαθέσιμος να ανταποκριθεί στις προσδοκίες της κόρης του, την εμποδίζει να εμπιστευτεί αργότερα τους υπόλοιπους άνδρες και έχει την πεποίθηση ότι είναι αναξιόπιστοι. Γι' αυτό ο πατέρας πρέπει να ενθαρρύνει την κόρη του από τη βρεφική ηλικία να δείχνει ότι την αποδέχεται, να τονώνει την αυτοπεποίθησή της και να την αντιμετωπίζει παρόμοια με το γιο του (Χουντουμάδη, 1998). Τις ίδιες αρνητικές συνέπειες έχει και η ψυχική απουσία του πατέρα για την κόρη. Όπως είναι συναισθηματικά απαραίτητοι στους γιους, το ίδιο είναι και στις κόρες. Η αυτοεκτίμηση του κοριτσιού εξαρτάται από τη στάση του πατέρα. Από τη στάση του και τη συμπεριφορά του τόσο απέναντι στην κόρη όσο και απέναντι στην μητέρα της. Η κόρη μαθαίνει έμμεσα από τη συμπεριφορά του πατέρα της στη σχέση του με τη σύζυγο, αφού το κορίτσι σε κάποια ηλικία ταυτίζεται με τη μητέρα του (Χουντουμάδη, 1998).

Το φύλο ενός γονέα εξάλλου, φαίνεται ότι παίζει μικρό ρόλο στην ανάπτυξη ενός παιδιού, εάν το συγκρίνει κανείς με τα βιώματα ζεστασιάς και αγάπης που εισπράττει κατά τη διάρκεια της νεαρής ηλικίας του.

Παρά τις εξελίξεις των τελευταίων ετών οι ρόλοι των συζύγων ακολουθούν ακόμα στην πλειψηφία των ελληνικών οικογενειών το διαχωρισμό ανάλογα με το φύλο, το οποίο κατ'επέκταση επιτάσσουν τα κοινωνικά στερεότυπα, παρά το γεγονός ότι η έννοια της οικογένειας έχει υποστεί πολύ σημαντικές αλλαγές. Η ελληνική κοινωνία, παρόλο που εξακολουθεί να διατηρεί σε μεγάλο βαθμό τον παραδοσιακό της χαρακτήρα, εμφανίζει και αυτή διαφοροποιήσεις στον τρόπο ζωής και προοδευτική εξοικείωση με τις νέες τάσεις. Πάντως, μπορούμε να πούμε ότι δεν έχει διαμορφωθεί στη χώρα μας ένα τυπικό μοντέλο γονέων με καθιερωμένους τρόπους και κατασταλαγμένες αρχές διαπαιδαγώγησης των παιδιών, αλλά η συμπεριφορά τόσο του πατέρα όσο και της μητέρας απέναντι στο παιδί εξαρτάται από εντελώς τυχαίους και περιστατικούς παράγοντες.

Η πυρηνική οικογένεια είναι είτε μονογονεϊκή λόγω της αύξησης του αριθμού των διαζυγίων και των γυναικών που αποφασίζουν να αποκτήσουν παιδί εκτός γάμου, είτε διγονεϊκή με δύο γονείς που, σε μεγάλο ποσοστό, εργάζονται και οι δύο

(Μαυρογιάννη, 2009). Τα υψηλά ποσοστά διαζυγίων και οι γεννήσεις παιδιών από ανύπαντρες μητέρες είχαν ως αποτέλεσμα πολλά παιδιά να ζουν χωρίς τον πατέρα τους. Είναι γεγονός ότι στις περισσότερες περιπτώσεις διαζυγίου η γονική μέριμνα δίνεται στη μητέρα (Κογκίδου, 1995). Φαίνεται, δηλαδή, ότι το προϋπάρχον παραδοσιακό πρότυπο που καθιερώνει τη δυάδα μητέρα/παιδί γίνεται κοινά αποδεκτό τόσο από το δικαστή όσο και από τη μητέρα και τον πατέρα. Οι άνδρες γίνονται γεννήτορες αλλά πατέρες γίνονται μόνο αν το επιθυμούν ή αν τους το επιτρέψουν οι μητέρες. Οι μητέρες δηλαδή παίζουν σημαντικό ρόλο είτε ενθαρρύνοντας είτε αποθαρρύνοντας τους πατέρες να επενδύσουν στον πατρικό ρόλο (McBride et al., 2005).

Σήμερα οι γυναίκες όλο και περισσότερο αναλαμβάνουν κάποια επαγγελματική δραστηριότητα εκτός σπιτιού. Η γυναικεία εργασία έχει ανατρέψει πολλές παλαιές θεωρίες για την πατρότητα και έχει επιφέρει πολλές αλλαγές στις σχέσεις των φύλων. Οι λειτουργικοί ρόλοι του πατέρα ως προμηθευτή και ως προστάτη, που είναι αφενός άρρηκτα συνδεδεμένοι με τις παραδοσιακές αντιλήψεις και αφετέρου ενσωματωμένοι στην ανδρική συνείδηση, εμφανίζονται ευκρινώς με διαστάσεις σχετικότητας στη σύγχρονη μορφή της πατρικής συμπεριφοράς. Τόσο η λειτουργία της προμήθειας των αγαθών, όσο και εκείνη της παρεχόμενης προστασίας δεν συνιστούν σημασιολογικά περιεχόμενα αποκλειστικά της ανδρικής αρμοδιότητας. Από την οπτική γωνία μιας εξιδανικευμένης γονικής συμπεριφοράς και οι δύο αυτοί λειτουργικοί ρόλοι μπορούν να διαδραματιστούν τόσο από τον πατέρα, όσο και από την μητέρα. Έτσι δεν υπάρχει πια ένας και μοναδικός τύπος πατέρα, αυτός που εργάζεται και είναι ο κουβαλητής του σπιτιού και ο προστάτης της οικογένειας.

Η παγκόσμια τάση για αυξανόμενη συμμετοχή των πατέρων φαίνεται ότι έχει επηρεάσει και την ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα πρόσφατης έρευνας (Κορωνάιου, 2006) στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος «Ισότητα Σύντροφοι: Επανεξέταση του Ρόλου των Ανδρών στην Εργασία και την Ιδιωτική Ζωή», παρατηρείται εξέλιξη στις στάσεις των ανδρών και μια μεγαλύτερη συμμετοχή τους στη φροντίδα των παιδιών στην παραδοσιακή πυρηνική οικογένεια. Αυτό φαίνεται εντονότερα στην επαρχία από ό,τι στην πρωτεύουσα. Η παραπάνω έρευνα μελέτησε τους παράγοντες που προσδιορίζουν τον πατρικό ρόλο στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια, τη συμμετοχή των ανδρών στις οικιακές υποχρεώσεις, καθώς και τη δέσμευση τους στη φροντίδα και στην ανατροφή των παιδιών. Τα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας έδειξαν ότι το 68% των πατέρων μοιράζονται

εξίσου με τη σύζυγό τους την ανατροφή των παιδιών τους και η πλειοψηφία ασχολείται κυρίως με το τάισμα, την καθαριότητα, το διάβασμα και τη συντροφιά την ώρα του ύπνου. Αναφορικά με την ευθύνη για τις επισκέψεις στο σχολείο και στο γιατρό, η γυναίκα αναλαμβάνει κυρίως αυτά τα καθήκοντα ενώ κατά ένα μέρος συμμετέχουν και οι δύο γονείς. Υπάρχει βέβαια και ένα σημαντικόποσοστό πατέρων που αναλαμβάνει να επισκεφτεί το σχολείο για ενημέρωση και να πάει το παιδί στο γιατρό. Το κύριο βάρος των οικιακών εργασιών το αναλαμβάνει η γυναίκα, ενώ οι εργασίες που επιτελούν συνήθως οι άνδρες είναι οι εξωτερικές, όπως οι μετακινήσεις των παιδιών, τα ψώνια και η πληρωμή λογαριασμών (Μαυρόγιαννη, 2009).

Υπάρχουν βέβαια και πατέρες που συνεχίζουν αυτόν τον παραδοσιακό τους ρόλο, ωστόσο αυξάνεται το ποσοστό εκείνων που συμμετέχουν ενεργά στη φροντίδα του παιδιού και σε εκείνους που αποφασίζουν να αναθρέψουν μόνοι τους τα παιδιά τους. Αυτοί είναι οι μοναχικοί πατέρες λόγω κάποιου διαζυγίου. Υπάρχει τέλος και ο θετός πατέρας λόγω κάποιας υιοθεσίας (Balter, 1999).

Υπάρχουν πολλές οικογένειες με ένα γονέα, συνήθως τη μητέρα, επειδή ο πατέρας έχει πεθάνει ή είναι απών. Αυτός ο γονέας, και το παιδί ή τα παιδιά, αποτελούν τη *μονογονεϊκή οικογένεια*. Σε κάποιες περιπτώσεις η οικογένεια γίνεται μονογονεϊκή επειδή ο πατέρας την εγκατέλειψε, μετανάστευσε, ή μπήκε στη φυλακή. Στη χώρα μας με βάση τα στοιχεία της Eurostat του 2001 οι μονογονεϊκές οικογένειες αποτελούν το 3% περίπου του συνόλου των οικογενειών» (Μάτσα, 2008). Οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιμετωπίζουν ένα συνδυασμό προκαταλήψεων και πρακτικών προβλημάτων όπως είναι η μειωμένη δυνατότητα ανεύρεσης ικανοποιητικά αμειβόμενης εργασίας από τις γυναίκες- αρχηγούς τους- ακριβώς επειδή είναι γυναίκες. Οι Carlson & Corcoran (2001) και Dunn, Deater-Deckard, Pickering & O'Connor (1998), οι οποίοι διαπίστωσαν ότι παιδιά που μεγαλώνουν σε μονογονεϊκές οικογένειες έχουν περισσότερες πιθανότητες να αντιμετωπίσουν δυσκολίες στη γνωστική ανάπτυξη και προβλήματα συμπεριφοράς, υποστήριξαν ότι οι μητέρες που μεγαλώνουν μόνες τα παιδιά τους φαίνεται να έχουν χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο, μικρότερη κοινωνική υποστήριξη και περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα. Αντίθετα, οι Crockett, Eggebeen & Hawkins (1993), μελετώντας μεγάλο δείγμα παιδιών προσχολικής ηλικίας, διαπίστωσαν ότι η νοημοσύνη των παιδιών δεν επηρεάζεται από την παρουσία ή την απουσία του πατέρα όταν η οικογένεια δεν αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά προβλήματα.

Αλλά τα οικονομικά (κυρίως) προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες με αρχηγό γυναίκα δεν πρέπει να μας οδηγούν στην αποσιώπηση, των πρακτικών κυρίως, προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες με αρχηγό άνδρα. Τα προβλήματα αυτά οφείλονται στο ότι οι άνδρες δεν προετοιμάζονται για το ρόλο του γονέα (που έχει μόνος την ευθύνη των παιδιών) και ούτε είναι συναισθηματικά έτοιμοι να τον αναλάβουν. Οι οικογένειες αυτές θεωρούνται παθογόνες κυρίως όσον αφορά την ανάπτυξη των παιδιών και την κοινωνικοποίησή τους » (Μουσούρου, 1993). Ακόμα, όταν οι πατέρες είναι μη-υποστηρικτικοί ή όταν υπάρχουν συγκρούσεις ανάμεσα στους γονείς, τα παιδιά υποφέρουν (Cummings & O' Reilly, 1997). Επίσης, συναντάται ορισμένες φορές ο τύπος του «αδιάφορου πατέρα» που αδυνατεί ή αρνείται να αναλάβει οποιαδήποτε συγκεκριμένη δέσμευση και ευθύνη σε σχέση με τα παιδιά του. Αξίζει να αναφερθεί ότι η πλειονότητα των πατεράδων ασχολούνται κατά μέσο όρο πολύ λιγότερο με τα παιδιά απ' ότι οι μητέρες. Ειδικότερα, σε παιδιά προσχολικής ηλικίας το κύριο πρόσωπο με το οποίο επικοινωνούν σε μεγάλο βαθμό , είναι η μητέρα. Η κατά μέσο όρο λοιπόν ενασχόληση της μητέρας με το παιδί έχει διάρκεια 206 λεπτά καθημερινά, ενώ ο πατέρας απασχολεί το παιδί 31 λεπτά καθημερινά. Εντούτοις, η μικρή διάρκεια του χρόνου που εμφανίζει η ενασχόληση του πατέρα με το παιδί, δεν προσδιορίζει αμετάκλητα την ποιότητα και τη συχνότητα της επικοινωνίας του. Μάλιστα, εμπειρικές μελέτες υποδεικνύουν ότι ο πατέρας συμβάλλει σε αρκετά μεγάλο βαθμό στη γνωστική και διανοητική ανάπτυξη των παιδιών, ιδιαίτερα των αγοριών (Μαυρόγιαννη, 2009).

Είναι αρκετά διαδεδομένη η αντίληψη ότι η μονογονεϊκή οικογένεια είναι μια «παθολογική ή αποκλίνουσα» οικογένεια και ότι παράγει ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, τουλάχιστον όσον αφορά στο σκέλος των παιδιών. Παρά την κοινή αυτή αντίληψη υπάρχουν ερευνητικά δεδομένα που στηρίζουν την αντίθετη άποψη ότι δηλαδή, η μονογονεϊκή οικογένεια ως σύστημα δεν είναι αναγκαστικά αποδιοργανωμένο, ούτε καταστροφικό για τα μέλη του. Ο Lamb (1997) υποστηρίζει ότι παρ' όλες τις διαφορές που έχουν εντοπιστεί μεταξύ παιδιών που βιώνουν την πατρική απουσία και παιδιών που ζουν κάτω από την ίδια στέγη με τον πατέρα, αυτό δεν σημαίνει ότι όλα τα αγόρια που μεγαλώνουν χωρίς πατέρα αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ανάπτυξη τους ούτε ότι όλα τα αγόρια που μεγαλώνουν με πατέρα αναπτύσσονται φυσιολογικά.

Παρόλο που είναι δύσκολο να προσδιοριστεί επακριβώς το μέγεθος της κοινωνικής

αυτής ομάδας στατιστικά για ποικίλους λόγους, υπολογίζεται ότι στην Ελλάδα καλύπτει το 20% των οικογενειών με παιδιά, με την συντριπτική πλειοψηφία ο αρχηγός της οικογένειας να είναι η μητέρα (περίπου 90%). Οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιμετωπίζουν έντονα τον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, αφού υπολογίζεται ότι το 32% περίπου αυτής της μορφής οικογενειών ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας.

Στην περίπτωση των πατέρων που δεν ζουν στο ίδιο σπίτι με το παιδί, η οικονομική στήριξη ή η μη-στήριξη είναι ένας τρόπος επίδρασης του πατέρα στην ανάπτυξη του παιδιού. Με την υπερεκτίμηση του ρόλου αυτού ο πατέρας τείνει να αφιερώνει πολύ χρόνο και προσπάθεια στην επαγγελματική του δραστηριότητα, περιορίζοντας συχνά το χρόνο ενασχόλησης με τα παιδιά του, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται αρνητικά η σχέση του με αυτά (Bonney, Kelly & Levant, 1999). Οι Lamb et al. (1985) υποστηρίζουν ότι η ενασχόληση είναι ένα από τα μέσα πατρικής επιρροής στην ανάπτυξη του παιδιού και η οικονομική υποστήριξη της οικογένειας αποτελεί έναν έμμεσο αλλά σημαντικό τρόπο με τον οποίο οι πατέρες συνεισφέρουν στην ανάπτυξη αλλά και στην συναισθηματική υγεία των παιδιών. Χωρίς να παραγνωρίζονται οι κοινωνικοί παράγοντες, έχει βρεθεί ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του οικογενειακού εισοδήματος και της παραβατικής συμπεριφοράς των εφήβων (Hawkins, Catalano & Miller, 1992), και ότι η οικονομική συνεισφορά του πατέρα ενισχύει την θετική ανάπτυξη των παιδιών.

Η συμμετοχή του πατέρα στην ανάπτυξη των παιδιών επηρεάζεται από τις συνθήκες εργασίας. Δυστυχώς, στη χώρα μας αλλά και σε πολλές άλλες χώρες, οι κοινωνικοί θεσμοί που αφορούν στην γονεϊκότητα δεν προωθούν τη δυνατότητα συμμετοχής του πατέρα στη φροντίδα του παιδιού διότι δε παρέχονται οι ανάλογες άδειες σε αυτούς, προκειμένου να ασχοληθούν με την ανατροφή τους. Σύμφωνα με στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ.) για το έτος 2012, οι γονείς που διέκοψαν την εργασία τους ώστε να μπορούν να φροντίσουν τα μικρά παιδιά τους ανέρχονται στο 4,4% για τους άντρες και το 22,3% για τις γυναίκες.

Γονείς που διέκοψαν την εργασία τους για να φροντίσουν μικρά παιδιά		Δε διέκοψαν την εργασία τους		Διέκοψαν την εργασία τους	
		Πλήθος	%	Πλήθος	Πλήθος
Φύλο	Αντρες	900.941	95,6	41.255	4,4
	Γυναίκες	591.917	77,7	169.764	22,3

Επίσης, μία άλλη πρόσφατη έρευνα δείχνει ότι η ανάληψη εργασιών που θεωρούνται «γυναικείες» ή οποιαδήποτε οικιακή εργασία από τον πατέρα επωφελεί τόσο τα παιδιά όσο και τη μητέρα (Deutsch et. all, 2001).

Λόγω του μεγάλου αριθμού παιδιών που αποχωρίζονται έναν γονέα το ερευνητικό ενδιαφέρον στράφηκε στη σχέση πατέρα-παιδιού εστιάζοντας στην ανίχνευση των συνεπειών που δημιουργούσε η απουσία του πατέρα. Στόχος των ερευνών ήταν η διερεύνηση των επιπτώσεων της απουσίας του πατέρα στην απόκτηση της ταυτότητας φύλου, στη συμπεριφορά και στη γνωστική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Οι έρευνες αυτές βασίζονται στο σκεπτικό ότι θα μπορούσε να προσδιοριστεί το μέγεθος της επίδραση του πατέρα από τη μελέτη της συμπεριφοράς και της προσωπικότητας των παιδιών που μεγάλωσαν χωρίς εκείνον (Μαυρόγιαννη, 2009). Τα επίπεδα επίδρασης της απουσίας του πατέρα θα πρέπει να υπολογίζονται και να ερευνώνται σύμφωνα με την αλληλεπίδραση ενός συνόλου παραγόντων. Σύμφωνα με την Shinn (1978), θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ορισμένοι παράγοντες οι οποίοι καθορίζουν το βαθμό της επίπτωσης που φέρει στον ψυχισμό του παιδιού η πατρικά απουσία. Τέτοιοι είναι, η χρονική διάρκεια και ο τύπος της απουσίας (ολοκληρωτική, εκτενής ή για περιορισμένο διάστημα, περιοδική κ.α.), ο λόγος της απουσίας του πατέρα, η ηλικία του παιδιού κατά την έναρξη της απουσίας, το φύλο του και οι ατομικές του διαφορές. Επιπλέον, ορισμένοι ακόμη παράγοντες παίζουν ουσιαστικό ρόλο στο ψυχικό αποτύπωμα που αφήνει η έλλειψη του πατέρα στα παιδιά, όπως η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας, η διαθεσιμότητα υποκατάστατων πατρικού ρόλου (άλλοι συγγενείς, σημαντικοί «άλλοι» για το παιδί), καθώς και αντίδραση της μητέρας στην απουσία του πατέρα (Μαυρόγιαννη, 2009).

Στόχος των ερευνών αρχικά, ήταν η διερεύνηση των επιπτώσεων της απουσίας του πατέρα στην απόκτηση της ταυτότητας φύλου, στη συμπεριφορά και στη γνωστική,

ηθική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Οι έρευνες αυτές βασίζονται στην υπόθεση ότι θα μπορούσε να προσδιοριστεί η επίδραση του πατέρα από τη μελέτη της συμπεριφοράς και της προσωπικότητας των παιδιών που μεγάλωσαν χωρίς πατέρα.

Γενικά, η θεωρία και τα κλινικά δεδομένα δείχνουν ότι τα παιδιά που μεγάλωσαν με έναν γονέα βιώνουν, συχνά, βαθιά αισθήματα εγκατάλειψης και ενοχής. Έχουν ασυνείδητα την εντύπωση, ή ακόμη και την πεποίθηση, ότι εγκαταλείφθηκαν από το γονέα που χάθηκε ή ότι αυτά είναι η αιτία της απουσίας του γονέα. Η μεγαλύτερη προσέγγιση του παιδιού με το μόνο-γονέα δημιουργεί τέτοια αποκλειστική σχέση, που είναι δύσκολο για το μόνο-γονέα να χειριστεί ισορροπημένα τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις. Ο μόνος-γονέας δεν μπορεί να εφαρμόσει με αυστηρότητα ένα μέτρο, χωρίς να θέσει σε κίνδυνο την αγάπη, την οποία ωστόσο πρέπει να δείχνει στο παιδί.

Οι ψυχολογικές συνέπειες της απουσίας επηρεάζονται από το λόγο της απουσίας και σε αλληλεπίδραση με τις πηγές στήριξης της μητέρας, επιδρούν είτε θετικά είτε αρνητικά στο παιδί. Ο αριθμός των ερευνών είναι μεγάλος και τα αποτελέσματα συχνά αντιφατικά. Σε γενικές γραμμές τα αποτελέσματα των ερευνών έδειξαν διαταραχές στην ταυτότητα του φύλου (κυρίως στα αγόρια), αδυναμίες στο γνωστικό τομέα, χαμηλές σχολικές επιδόσεις και αδυναμία ελέγχου των παρορμήσεων στα παιδιά. Έρευνες σε ενήλικους ασθενείς που μεγάλωσαν χωρίς πατέρα έδειξαν ότι έπασχαν από νευρώσεις, κατάθλιψη, βαριές ψυχικές διαταραχές και σχιζοφρένεια. Είχαν επίσης τάσεις αυτοκτονίας και ήταν επιρρεπείς στο αλκοόλ και στα ναρκωτικά (Petri, 2003). Λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω περιορισμούς, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των πιο πρόσφατων σχετικά ερευνών – και όχι των αρχικών – αναφορικά με την απουσία του πατέρα. Σε αρκετές έρευνες βρέθηκε ότι τα αγόρια που μεγαλώνουν χωρίς πατέρα έχουν λιγότερα αρσενικά στοιχεία στην προσωπικότητά τους (Biller & Bahm, 1971. Drake & Mc Dougall, 1977. Santrock, 1970) ή αναπτύσσουν αντισταθμιστικά σε ακραίο βαθμό τα αρσενικά στοιχεία και την επιθετικότητα (Blanchard & Biller, 1971). Η απουσία του πατέρα στα κορίτσια συνδέεται με δυσκολία στην αλληλεπίδραση με τους άνδρες (Hetherington, 1972). Προφανώς, η παρουσία του πατέρα ενισχύει την ταυτοποίηση με το φύλο. Όμως, οι Barclay & Cusumano (1967) διαπίστωσαν ότι αγόρια που μεγάλωσαν χωρίς πατέρα είχαν σαφή ταυτότητα ανδρικού φύλου. Φαίνεται ότι τα άλλα πρόσωπα του

ευρύτερου περιβάλλοντος συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση των παιδιών που βιώνουν την πατρική απουσία.

Σε μια διαχρονική μελέτη των Koestner, Franz & Weinberger (1990) διαπιστώθηκε ότι η ποιότητα της συνδιαλλαγής του πατέρα με τα παιδιά του σχετίζεται θετικά με την ικανότητα των παιδιών να συναισθάνονται τους άλλους. Ο ασφαλής δεσμός με τον πατέρα αποτελεί παράγοντα πρόβλεψης της ικανότητας των παιδιών να διαθέτουν συναισθηματική ωριμότητα και να ανταποκρίνονται συναισθηματικά κατανοώντας τους άλλους αργότερα στη ζωή τους. Επιπλέον, ο Hoffman (1971) και ο Biller (1993) τόνισαν το ρόλο του πατέρα στην ανάπτυξη ηθικών αξιών στα παιδιά. Παιδιά που βιώνουν υψηλά επίπεδα πατρικής φροντίδας αποκτούν εσωτερικό κέντρο ελέγχου και αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις πράξεις τους. Εκτός από το γεγονός ότι οι ίδιοι οι γονείς αποτελούν πρότυπο αξιών για τα παιδιά τους, η ενασχόληση τους με αυτά αποτελεί πρότυπο υπευθυνότητας και δέσμευσης (Radin, 1994). Σαφέστατα, από την πατρική ενασχόληση δεν ωφελούνται μόνο τα αγόρια αλλά και τα κορίτσια. Τα κορίτσια που βιώνουν εγγύτητα, προθυμία, τρυφερότητα, ευπροσηγορία και ευαισθησία στη σχέση τους με τον πατέρα έχουν καλύτερη προσαρμοστικότητα αργότερα στη ζωή τους (Fish & Biller, 1973. Biller, 1993).

Επιπλέον, έρευνες έχουν δείξει ότι παιδιά με παραβατική συμπεριφορά προέρχονται, κυρίως, από οικογένειες όπου απουσιάζει ο πατέρας (Siegman, 1966. Stephens, 1961). Παράλληλα, διαπιστώθηκε η αρνητική επίδραση της απουσίας του πατέρα στη σχολική επίδοση των αγοριών και στη γνωστική ικανότητα τους (Blanchard & Biller, 1971, Lessing, Zagorin & Nelson, 1970, Santrock, 1972). Όπως σημειώνεται από τους Hetherington & Stanley- Hagan (1997) τα αγόρια που μεγαλώνουν χωρίς πατέρα φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην απόκτηση της ταυτότητας του φύλου, στις σχολικές επιδόσεις, στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή και ίσως και στον έλεγχο της επιθετικότητας. Οι Lessing et al. μελέτησαν τις επιπτώσεις της πατρικής απουσίας στη γνωστική λειτουργία σε παιδιά ηλικίας 9 έως 15 ετών και διαπίστωσαν χαμηλή ικανότητα στις αντιληπτικές δεξιότητες του χώρου, ενώ τα αγόρια είχαν χαμηλές επιδόσεις και στις αριθμητικές δοκιμασίες. Φαίνεται το πατρικό μοντέλο να είναι σημαντικό για την ανάπτυξη των συγκεκριμένων γνωστικών ικανοτήτων. Οι επιδράσεις αυτές διαπιστώθηκαν μόνο για τα αγόρια και όχι για τα κορίτσια. Τα παραπάνω αποτελέσματα επιβεβαιώνονται και σε έρευνα του Biller (1970) που διαπίστωσε ότι τα αγόρια που βίωσαν την πατρική απουσία πριν τα δύο τους χρόνια εμφάνιζαν αργότερα περισσότερες δυσκολίες σε αρκετές πλευρές της

προσωπικότητας τους (έδειχναν λιγότερη εμπιστοσύνη, ήταν λιγότερο εργατικά, είχαν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση) απ' ό,τι αυτά που στερήθηκαν τον πατέρα τους μεταξύ τριών και πέντε ετών. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Santrock, τα αγόρια που είχαν κάποιον ως αντικαταστάτη του απόντος πατέρα (πατριό) είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σχέση με τα αγόρια που δεν είχαν. Αυτό μπορεί να οφείλεται είτε στην ύπαρξη αντρικού προτύπου είτε στην καλύτερη συναισθηματική και οικονομική φροντίδα. Δεν βρέθηκε όμως η ίδια επίδραση και για τα κορίτσια. Σε αντίθεση, οι Blanchard & Biller δε βρήκαν κάποια θετική επίδραση με την παρουσία αντικαταστάτη του πατέρα.

Επιπλέον, όπως έδειξε σειρά ερευνών, από τον αποχωρισμό πατέρα-παιδιού υποφέρουν οι ίδιοι οι πατέρες, τόσο σωματικά όσο και ψυχικά. Οι μετρήσεις των ερευνών έδειξαν ότι οι πατέρες που ζούσαν χωριστά από τα παιδιά τους (είτε λόγω διαζυγίου είτε λόγω απομάκρυνσής τους από αυτά) και δεν διατηρούσαν καλές σχέσεις με τη μητέρα, εμφάνιζαν αυξημένα ποσοστά σωματικών και ψυχικών διαταραχών, καθώς και κατάχρησης αλκοόλ (Popay & Jones, 1990, Hallberg, 1992, Benzeval, 1998, Wallerstein & Blakeslee, 1989).

Οι φυλακισμένοι γονείς συνιστούν μία κατηγορία εγκλείστων που βάλλεται διπλά, τόσο από την στέρηση της ιδιότητας του πολίτη όσο και από εκείνης του γονέα.

Η Ελληνική Στατιστική υπηρεσία δίνει στοιχεία σχετίζονται με τη οικογενειακή κατάσταση των αντρών στα σωφρονιστικά καταστήματα της Ελλάδας, για το έτος 2008. Σύμφωνα με αυτά, οι περισσότεροι από αυτούς έχουν από δύο παιδιά και πάνω (86%), αυτοί με ένα παιδί έως δύο παιδιά αποτελούν το 80%, το 93% είναι έγγαμοι, οι άγαμοι με παιδιά αποτελούν το 70,4% του πληθυσμού, ενώ κάποιοι είναι χήροι ή διαζευγμένοι με παιδιά (85,7%). Μια παράμετρος για την παραβατικότητα των ανηλίκων είναι και η εγκληματικότητα των γονέων, καθώς και άλλα προβλήματα κοινωνικής δυσπροσαρμοστικότητας που τους χαρακτηρίζουν και που καλλιεργούν τους αναγκαίους όρους υιοθέτησης παραβατικής συμπεριφοράς από τα ανήλικα παιδιά. Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ολλανδία σε ανήλικους παραβάτες έδειξε ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της παραβατικότητας των παιδιών με την παραβατικότητα των γονέων. Συγκεκριμένα, δείγμα ανηλίκων με ηλικίες που κυμαίνονταν μεταξύ 8-14 χρονών τα οποία παρακολουθούνταν για 18 μήνες, έδειξε ότι τα υψηλότερα ποσοστά παραβατικότητας εμφάνισαν τα παιδιά που είχαν και τους δύο γονείς εμπλεκόμενους σε εγκληματικές ενέργειες, ενώ η σοβαρότητα του αδικήματος του πατέρα σχετίζονταν θετικά με τη σοβαρότητα της παραβατικότητας

του παιδιού. Έκπληξη προκάλεσε το γεγονός ότι η σοβαρότητα της παραβατικότητας της μητέρας δεν είχε θετική συσχέτιση με την σοβαρότητα της παράβασης των ανήλικων (Nijhofet.all, 2009).

Οι όροι αυτοί εξηγούνται με βάση τους νόμους της μίμησης που ανέπτυξε ο Tarde. Σύμφωνα με αυτούς, «η μίμηση είναι ο βασικός παράγοντας που ενισχύει την εγκληματικότητα, καθώς όλες οι σημαντικές πράξεις τελούνται κάτω από την επίδραση του κακού. Μάλιστα, γίνεται πιο έντονη όσο περισσότερο στενά συνδεδεμένα είναι το υποκείμενο με το αντικείμενο της μίμησης. Γι αυτόν το λόγο η αντικοινωνικότητα των γονιών έχει καταγραφεί επιστημονικά ως ένας σημαντικός παράγοντας ένδειξης «προπαραβατικότητας» των ανηλικών παιδιών» (Γεωργούλας, 2000). Ο Tarde συνεχίζει λέγοντας ότι... «Φαίνεται πως οι διεφθαρμένες οικογένειες παράγουν με μεγαλύτερη συχνότητα παραβατικά παιδιά. Η μίμηση των γονεϊκών προτύπων, ιδιαίτερα της εγκληματικότητας των γονέων είναι πολλές φορές υπεύθυνη για την παραβατικότητα των ανηλικών, ως αποτέλεσμα της εκμάθησης της επιθετικότητας μέσω άμεσων εμπειριών ή με την παρατήρηση προσώπων μέσα στα πλαίσια της οικογένειας» (Φαρσεδάκη, 1985). Στα ίδια αποτελέσματα κατέληξαν και οι έρευνες του Johnson (1967) στη Σουηδία (17% των παραβατικών ανηλικών είχαν γονείς υπότροπους εγκληματίες, έναντι ποσοστού 4,5% της ομάδας ελέγχου των μη παραβατικών ανηλικών), των West και Farrington (1973 και 1975) στην Αγγλία και άλλες. Οι ερευνητές διαπίστωσαν πολύ ισχυρότερη σχέση, στην περίπτωση που οι γονείς ήταν υπότροποι και συνέχιζαν την εγκληματική τους δραστηριότητα κατά την διάρκεια ανατροφής των παιδιών τους (Φαρσεδάκη, 1985). Επομένως δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός, ότι ανακαλύπτει κανείς στο ιστορικό νεαρών κακοποιών οικογενειακές καταστάσεις, όπως αυτές που περιγράψαμε. Αυτό όμως δεν επιτρέπεται να οδηγήσει στο συμπέρασμα, ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι κάτι το κληρονομικό» (Κάνιτζ, 1981).

5. Επιπτώσεις του εγκλεισμού στην υγεία

Ο θεσμός της φυλακής έχει δεχτεί ιδιαίτερα σημαντικές επικρίσεις τα τελευταία χρόνια όχι μόνο για την αδυναμία βελτίωσης των εγκλείστων, αλλά κυρίως για τα επιβλαβή αποτελέσματά της στην υγεία και ιδίως στην ψυχική υγεία των

κρατούμενων. Τόσο η κατάσταση του εγκλεισμού όσο και το περιβάλλον της φυλακής έχουν συνδεθεί με μια ιδιαίτερη ψυχοπαθολογία, με μια σειρά από ψυχολογικά σύνδρομα, τα οποία εμφανίζονται αποκλειστικά στους κρατούμενους στα σωφρονιστικά ιδρύματα, ενώ ερευνητικά δεδομένα αποδεικνύουν την ύπαρξη σοβαρών ψυχιατρικών διαταραχών μεταξύ των κρατούμενων, σε ποσοστά πολύ υψηλότερα από αυτά του γενικού πληθυσμού (Τσαλίκογλου, 1989, Θεμελή, 2000). Η ψυχική υγεία των φυλακισμένων είναι ένα ζήτημα που προκαλεί ανησυχίες. Η συχνότητα των αυτοκτονιών μεταξύ των φυλακισμένων σε σύγκριση με τον υπόλοιπο πληθυσμό είναι μεγαλύτερη. Οι φυλακισμένοι συχνά παρουσιάζουν μια από τις γνωστές ψυχικές ασθένειες (κατάθλιψη, ψύχωση, αγχώδεις διαταραχές, κ.λπ.). Επίσης υποφέρουν λόγω των σκέψεων τους, των συναισθημάτων και των εμπειριών τους μέσα στις φυλακές» (Παπαγιάννης, 2003).

5.1. Οι επιπτώσεις του εγκλεισμού στη σωματική υγεία

Η φυλακή, ως θεσμός κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος, τιμωρεί τους παραβάτες, επιβάλλοντάς τους υποταγή και έχει ως συνέπεια την απώλεια κάθε πρωτοβουλίας και κάθε αγωνιστικότητας για τη ζωή. Η ιδρυματοποίηση, η ένταξη στην υποκοουλτούρα της φυλακής, οι εξαθλιωτικές και ταπεινωτικές συνθήκες διαβίωσης στα σωφρονιστικά καταστήματα, η διακοπή της οικογενειακής, επαγγελματικής, κοινωνικής και σεξουαλικής ζωής του ατόμου το οποίο τοποθετείται σε μια πολύ «ευάλωτη» θέση τελώντας υπό συνεχή παρακολούθηση και επιτήρηση, επιδρούν καταστροφικά στην ψυχοσωματική και ψυχική υγεία των κρατούμενων, ιδιαίτερα στην περίπτωση των μακροχρόνιων ποινών (Μαγγανάς και συν. 2008). Τα δεινά του εγκλεισμού κατά τον Sykes, περιλαμβάνουν την απώλεια της ελευθερίας, των αγαθών και των υπηρεσιών, τις ετεροσεξουαλικές σχέσεις, την αυτονομία και την ασφάλεια (Τζιράρκα, 2007).

Η μακροχρόνια διαβίωση στο εσωτερικό ενός κλειστού ιδρύματος, όπως είναι η φυλακή, οδηγεί στο φαινόμενο του *ιδρυματισμού*, δηλαδή στην προσαρμογή του ατόμου στις κοινωνικές δομές του ιδρύματος, οι οποίες διαφέρουν από τις κοινωνικές συνθήκες έξω από αυτό. Η αναγκαστική διαβίωση στο εσωτερικό ενός τέτοιου ιδρύματος οδηγεί σε έκπτωση μια σειρά από κοινωνικές δεξιότητες των εγκλεισμένων. Με τα χρόνια αναπτύσσεται μία προσαρμοστική τακτική η οποία

βασίζεται στη φιλοσοφία της «ελάχιστης προσδοκίας» (Τσαλίκογλου, 1989). Στις περιπτώσεις μακροχρόνιου εγκλεισμού η ζωή στο ίδρυμα θεωρείται το μοναδικό φυσικό πλαίσιο, ενώ η ζωή εκτός αυτού θεωρείται αδιανόητη. Η εμπειρική διερεύνηση του βιώματος των εγκλειστών καταδεικνύει ότι η σχετική εξάρτηση και η σταδιακή πορεία παθητικοποίησης αποτελούν βασικές συνέπειες του εγκλεισμού. Αυτό συμβαίνει, διότι το άτομο χάνει σταδιακά τον έλεγχο του ίδιου του εαυτού, ο οποίος ανατίθεται σε μεγάλο βαθμό στο ίδρυμα (Σαββάκης & Τζανάκης, 2006, Wormith, 1995).

Το περιβάλλον της φυλακής όχι μόνο δεν παρεμποδίζει την ανάπτυξη βίαιων συμπεριφορών αλλά, αντίθετα, βοηθά στην ανάπτυξή τους. Αρχικά πλήττεται η σωματική υγεία του ατόμου. Η έλλειψη κίνησης, έκθεσης στον ήλιο και στον φρέσκο αέρα, η μη ικανοποιητική διατροφή και οι γενικότερες συνθήκες διαβίωσης, όπως ακατάλληλα κελιά, ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, βλάπτουν την φυσική κατάσταση του εγκλείστου και σε μερικές περιπτώσεις οδηγούν ακόμη και στο θάνατο. Η έλλειψη σχεδόν κάθε διαχωρισμού μεταξύ των κρατουμένων παρατηρείται τόσο στις αντρικές φυλακές όσο και στις γυναικείες. Ο υπερπληθυσμός και ο συνωστισμός που συνεπάγεται από αυτόν, μειώνουν τα περιθώρια μια υγιούς συμβίωσης στα κελιά. Τα σωφρονιστικά καταστήματα βρίσκονται σε κατάσταση «εμφράγματος», με αποτέλεσμα στα ελάχιστα τετραγωνικά κάθε κελιού να καλούνται να συμβιώσουν τουλάχιστον τέσσερις κρατούμενοι. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, πάνω από το 60% των κρατουμένων στις φυλακές είναι αλλοδαποί –6.900 επί συνόλου 11.760 κρατουμένων–, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία είναι άνδρες. Συνολικά στις φυλακές βρίσκονται 490 γυναίκες και 580 ανήλικοι (Σπινέλλη, 1996, Αλοσκόφης, 2005, Καραμανώλη, 2011).

Με την φυλάκιση ενέχεται αυξημένος κίνδυνος να νοσήσει σοβαρά ο νεοφερμένος ή να χαθεί η ευκαιρία να ανακάμψει από μια υπάρχουσα ασθένεια ή εξάρτηση. Κρατούμενοι που είναι υγιείς κατά την είσοδο σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα έχουν αυξημένο κίνδυνο να αποφυλακιστούν με κάποιο χρόνια νόσημα, όπως για παράδειγμα, τον ιό του HIV, τη φυματίωση, εξάρτηση από τα ναρκωτικά ή κάποια ψυχιατρική διαταραχή. Εκείνοι που εισέρχονται με κάποιο πρόβλημα υγείας και, πιθανόν, είναι ήδη λήπτες φαρμακευτικής αγωγής αφήνονται συχνά χωρίς ιατρική φροντίδα, γεγονός επιζήμιο για τους ίδιους και για τον περίγυρο τους, είτε εντός είτε εκτός φυλακής.

Η προσβολή της σωματικής υγείας έχει αντίκτυπο και στην ψυχική. Η απομόνωση, η ανασφάλεια και ο φόβος που βιώνει στα πλαίσια της φυλακής και ο περιορισμός ή η πλήρης άρση των δικαιωμάτων, των οποίων η άσκηση ήταν αυτονόητη πριν τον εγκλεισμό, αποτελούν το καθοριστικό πλήγμα για τον κρατούμενο. Όχι σπάνια παρατηρούνται στους εγκλείστους συναισθήματα πλήξης, απελπισίας, απάθειας, απογοήτευσης και αυτοκαταστροφικές τάσεις. Οι κρατούμενοι συνηθίζουν την βία στο περιβάλλον τους και μαθαίνουν να βιαιοπραγούν παρακολουθώντας τους πιο ισχυρούς συγκρατούμενούς τους ενώ λαμβάνει δράση ένας πολύ κλαστικός μηχανισμός κοινωνικής μάθησης, αυτός της μίμησης προτύπου. Ο ήδη ασφυκτικός και διαρκώς εντεινόμενος, πέρα κάθε προηγούμενου, υπερπληθυσμός των σωφρονιστικών καταστημάτων υποβαθμίζει συνεχώς τις συνθήκες της εκεί διαβίωσης, ενθαρρύνει φαινόμενα παραβατικότητας στο εσωτερικό τους, όπως κατεξοχήν τη διακίνηση ναρκωτικών, και μεγιστοποιεί τους κινδύνους σε βάρος της ζωής και της υγείας κρατουμένων και προσωπικού φύλαξης, είτε από αίτια τυχαία (λ.χ. πυρκαγιές και λοιμώδη νοσήματα) είτε από πράξεις βίας. Ειδικότερα, στα πλαίσια καταστημάτων κράτησης αρρένων, έννοιες όπως ο ανδρισμός (μάλιστα με αυστηρά ετεροφυλοφιλική έννοια) και η ανάγκη απόδειξης του μέσω σωματικής και ψυχολογικής δύναμης, η επιβολή του ενός εσώκλειστου στον άλλο ως ένδειξη ισχύος, αναδεικνύονται ως ιδιαίτερα πρωταρχικές και σχετίζονται με την διατήρηση ατομικών και κοινωνικών ταυτοτήτων. Είναι πιθανό να ακολουθούνται από πολλές επιδείξεις βίαιης συμπεριφοράς, συμπεραλαμβανομένου της βίας που ασκείται ως ένας μηχανισμός άμυνας σε αυτές τις περιπτώσεις. Προκύπτει λοιπόν από τα παραπάνω, ότι η βία στα πλαίσια της υποκουλτούρας των εγκλείστων *«αποτελεί ένα επιτυχημένο κι αποτελεσματικό μέσο πραγμάτωσης πολλών επιδιώξεων και σκοπών στη ζωή»* (Παπαδάτος, 1980, Κάσση, 2010).

Μία γλαφυρή περιγραφή για τις **ψυχοσωματικές παθήσεις** όσων εισέρχονται στη φυλακή διαβάζουμε από την ιστορία της «φυλακισμένης σάρκας» του Massimo Pavarini ο οποίος κάνει αναφορά επ' αυτού βασιζόμενος στην περιγραφή του γιατρού των φυλακών, Gonin: «το ένα τέταρτο περίπου αυτών που μπαίνουν φυλακή, από τις πρώτες κιόλας μέρες, υποφέρει από ιλίγγους· η όσφρηση, αρχικά, παρουσιάζει σύγχυση και στη συνέχεια εκμηδενίζεται στο 30% των φυλακισμένων· τους τέσσερις πρώτους μήνες, το ένα τρίτο αυτών που έρχονται από την κατάσταση ελευθερίας παρουσιάζει επιδείνωση της όρασης και, με τον καιρό, μετατρέπονται σε "μυωπικές σκιάς" διότι το βλέμμα χάνει προοδευτικά τη λειτουργία υποστήριξης του λόγου, το

μάτι δεν συντονίζεται πια με το στόμα· το 60% των εγκλείστων, τους πρώτους οκτώ μήνες, πάσχει, από διαταραχές ακοής λόγω της ενοχλητικής υπερευαισθησίας· το 60%, από τις πρώτες κιόλας μέρες, πάσχει από μια αίσθηση "ατονίας"· το 28% υποφέρει από αίσθηση κρύου ακόμη και τους καλοκαιρινούς μήνες. Όμως, η αδυσώπητη τεκμηρίωση του μαρτυρικού κορμιού του εγκλείστου δεν σταματάει μόνο σε αυτά: τρεις παθήσεις εμφανίζονται σε υψηλά ποσοστά μεταξύ ατόμων που τους έχει στερηθεί η ελευθερία, σε σχέση με ένα δείγμα ελέγχου αποτελούμενο από ελεύθερους ανθρώπους: Οδοντική, δερματολογική, πεπτική. Τη στιγμή της εισόδου στη φυλακή, η πεπτική πάθηση ("ο εγκλειστος είναι ένας πεπτικός σωλήνας, ή μάλλον μία τρύπα") εμφανίζεται αμέσως μετά την οδοντική, στον ίδιο βαθμό ωτορινολαρυγγολογικές και πνευμονικές παθήσεις· έξι μήνες αργότερα οι δερματοπάθειες υποχωρούν σε αριθμό και οι ενοχλήσεις του πεπτικού σωλήνα συνοδεύονται, κατά την εξέλιξή τους, από ενοχλήσεις των αναπνευστικών οδών, καταλαμβάνοντας τη δεύτερη θέση μετά τις οδοντικές παθήσεις.

Το μαρτύριο του φυλακισμένου κορμιού συνεχίζεται ακόμη. Ο Gonin μας συνοδεύει σε άλλους και βαθύτερους κύκλους της κόλασης των φυλακών. Μας μιλάει για τους "καταβροχθιστές" που χρησιμοποιούν το έντερό τους σαν κρυψώνα (έχουν αφαιρεθεί χειρουργικά μέχρι και τρία κιλά διαφόρων υλικών)· για τη διαδεδομένη τάση για στόμα χωρίς δόντια, ως αποτέλεσμα, επίσης, επίμονης αίτησης των κρατουμένων για εξαγωγή των δοντιών, αντί για τη θεραπεία τους· οι άγριες προβολές στο δέρμα: ερυθρήματα, εξανθήματα, εξίδρωση, αλλεργίες που συνοδεύονται από εκούσιους βασανισμούς, όπως χείλη και βλέφαρα ραμμένα με σπάγκο· βέβηλα τατουάζ· αυτο-ακρωτηριασμοί δακτύλων και αυτιών· κίνδυνοι αυτοκτονίας και μόλυνσης από λοιμώδεις ασθένειες, όπως από το θανατηφόρο ιό του AIDS, δέκα φορές υψηλότεροι απ' ό,τι στον ελεύθερο πληθυσμό· οπωσδήποτε, δραστική μείωση της πρόγνωσης επιβίωσης για όσους βρέθηκαν πίσω από τα σίδερα για μέσο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα· τέλος, μια ισοπεδωμένη και δυσδιάγνωστη σεξουαλικότητα, μεταξύ ανικανότητας, αναντισμού και ομοφυλοφιλίας. Στο τέλος της βασανιστικής αυτής διαδρομής μέσα και πάνω στο κορμί του εγκλειστου –για να μη μιλήσουμε για ψυχικές διαταραχές– μας έρχεται να αναφωνήσουμε "Αν αυτό είναι άνθρωπος!"» (Gonin, 1991).

Πολλές έρευνες και βιβλία σχετικά με την ψυχολογία των ατόμων που βρίσκονται σε σωφρονιστικά ιδρύματα αναφέρονται σε διάφορες *ψυχικές διαταραχές* που συναντώνται συχνά στον χώρο της φυλακής. Συγκεκριμένα, οι παρακάτω διαταραχές

συναντώνται συχνότερα σε άτομα που ήταν ή είναι σε σωφρονιστικά ιδρύματα. Οι διαταραχές αυτές είναι: η κατάχρηση αλκοόλ και ουσιών, οι καταθλιπτικές διαταραχές, οι αγχώδεις διαταραχές, η αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας και οι ψυχωσικές διαταραχές (Andersen et.all,1996). Οι εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες κράτησης, η άστοχη ή απρεπής συμπεριφορά από μέρους των σωφρονιστικών υπαλλήλων, ο εξευτελισμός, οι απομονώσεις που δεν εξυπηρετούν ουσιαστικά παρά μόνο στο σκοπό της εξουδετέρωσης, η άσκηση της πειθαρχικής εξουσίας χωρίς έλεγχο, οι απαράδεκτες σωματικές έρευνες, ο υπερπληθυσμός των φυλακών, είναι στοιχεία που συνθέτουν το πορτραίτο της φυλακής που συνθλίβει το άτομο και όπου η δημιουργία σκέψεων για αυτοκτονία αποτελεί ίσως τη μόνη διέξοδο που διαθέτει ο φυλακισμένος (Μαγγανάς, 2004).

Εξ' αιτίας του υπερπληθυσμού χάνεται η ιδιωτικότητα του ατόμου, η αναγκαία ψυχική ηρεμία, ενώ παρουσιάζονται κίνδυνοι ασθενειών. Από τα κυριότερα όμως προβλήματα που εμφανίζονται μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα είναι οι *αυτοκτονίες* κρατουμένων. Σε μελέτη της σχέσης ποσοστού πληρότητας των φυλακών και αυτοκτονιών στα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, διαπιστώθηκε θετική συσχέτιση, δηλαδή αύξηση του αριθμού αυτοκτονιών στα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, όσο αυξάνεται το ποσοστό πληρότητας των φυλακών (Council of Europe, 1993). Το συγκεκριμένο πόρισμα επαληθεύεται και από την ελληνική πραγματικότητα: Ο μεγαλύτερος αριθμός αυτοκτονιών, το 64,6%, παρουσιάζεται στο συγκρότημα του Κορυδαλλού (Δικαστική Φυλακή, Ψυχιατρείο, Νοσοκομείο).

Το γεγονός αυτό αποτελεί, σύμφωνα με σχετικές εκτιμήσεις, μια απόδειξη της δυσμενούς επιρροής που ασκεί στην προσωπικότητα των κρατουμένων το πρόβλημα του υπερπληθυσμού (Σωτήρχου 2006). Κάποιες έρευνες έχουν αναφέρει μεγαλύτερο κίνδυνο αυτοκτονίας στις φυλακές υψίστερης ασφαλείας, κάτι που ενδεχομένως έχει σχέση με τον αυστηρό έλεγχο που υφίστανται οι κρατούμενοι και την αποκοπή τους από την οικογένεια και τους οικείους τους. Μπορεί επίσης να παίζει ρόλο η δυσκολία του προσωπικού να τους επιβλέψει, δεδομένου ότι ζουν απομονωμένοι σε ατομικά κελιά (Μπεκιάρη & Κατσαδώρος, ΚΛΙΜΑΚΑ).

Η αυτοκτονία στις φυλακές, είναι ένα σύνθετο φαινόμενο και έχει αποτελέσει αντικείμενο ενδιαφέροντος για επιστήμονες και επαγγελματίες που εργάζονται στο

σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Συνιστά ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα ψυχικής υγείας, καθώς πρόκειται για την πρωταρχική αιτία θανάτου στις φυλακές σχεδόν παγκοσμίως και τα ποσοστά της διαρκώς αυξάνονται. Τα αίτια που βρίσκονται πίσω από τις απόπειρες αυτοκτονίας στο γενικό πληθυσμό είναι πολύπλοκα και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το κατά πόσο νιώθουν οι άνθρωποι ευάλωτοι σε συγκεκριμένες συνθήκες και από τους διαθέσιμους μηχανισμούς που έχουν ώστε να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες. Οι κρατούμενοι όντας μια από τις πλέον ευάλωτες ομάδες ανθρώπων, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να κάνουν απόπειρες αυτοκτονίας από ότι ο μέσος πληθυσμός και κυρίως εκείνοι που μόλις καταδικάστηκαν σε εγκλεισμό. Τα περιστατικά σημειώνονται κυρίως στην αρχή της έκτισης της ποινής και λίγο πριν από την αποφυλάκιση.

Ειδικότερα για την Ελλάδα, σύμφωνα με την έρευνα για τους θανάτους και τις αυτοκτονίες σε όλα τα σωφρονιστικά καταστήματα μεταξύ 1977-2000, που διεξήγαγε η Λέκτορας Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης Όλγα Θεμελή υποστήριξε ότι, «ενώ τη δεκαετία 1981-1990 πέθαναν 191 κρατούμενοι σε αυτήν που ακολούθησε 1991-2000 πέθαναν 306. Όσο για τις αυτοκτονίες, ο δείκτης αυτοκτονιών στα ελληνικά καταστήματα κράτησης είναι 110 ανά 100.000 εγκλείστου πληθυσμού, ενώ ο αντίστοιχος στο γενικό πληθυσμό είναι 3,68%. Αυτό σημαίνει ότι στη φυλακή αυτοκτονούν 27 φορές περισσότερο από ότι έξω, ενώ ο πραγματικός αριθμός αυτοκτονιών υπολογίζεται πως είναι υψηλότερος, καθώς τα καταγεγραμμένα επίσημα στοιχεία παρουσιάζουν πολλά προβλήματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας. Συχνά στα αρχεία είτε δεν καταγράφεται αιτία θανάτου, είτε απαντώνται ασαφείς και αόριστες ενδείξεις, ιδιαίτερα μάλιστα τη πενταετία 1996-2000 περίπου τα δύο τρίτα των θανάτων είναι «αγνώστου αιτίας» (Themeli, 2006).

Η αυτοκτονία ενός κρατούμενου είναι ένα από τα πιο επώδυνα γεγονότα που μπορούν να συμβούν σε ένα κατάστημα κράτησης, όσο για τους άλλους κρατούμενους, όσο και για το προσωπικό. Μπορεί να πυροδοτήσει αλυσίδα αυτοκτονιών μεταξύ των κρατουμένων, ή να οδηγήσει σε εντάσεις και βίαια επεισόδια (Μπεκιάρη & Κατσαδώρος, ΚΛΙΜΑΚΑ).

Οι περισσότεροι κρατούμενοι θεωρούν τη φυλάκισή τους ως ευκαιρία για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που συνδέονται με την **κατάχρηση ουσιών**, αυτό όμως είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί στην πράξη (Long et al., 2004). Η πλειονότητα των χρηστών ναρκωτικών μειώνει ή σταματά τη χρήση ναρκωτικών κατά την έναρξη της φυλάκισης. Όμως, ορισμένοι κρατούμενοι συνεχίζουν τη χρήση

και άλλοι αρχίζουν να κάνουν χρήση κατά τη διάρκεια της κράτησής τους. Μελέτες δείχνουν ότι ποσοστό 8% – 60% των κρατουμένων αναφέρει ότι έκανε χρήση ναρκωτικών στη φυλακή και 10–36 % αναφέρει συστηματική χρήση ναρκωτικών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2004).

Σημαντική είναι η διαπίστωση της έκθεσης του Stover κ.ά. (2008) για την Πρόληψη, Θεραπεία και Μείωση της Βλάβης στις Φυλακές που διενεργήθηκε για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ότι μεταξύ 16% και 60% των χρηστών παράνομων ουσιών που έκαναν ενδοφλέβια χρήση πριν από τη φυλάκιση τους, συνεχίζουν την ενδοφλέβια χρήση και εντός των φυλακών. Αυτό σχετίζεται άμεσα και με άλλες συμπεριφορές υψηλού κινδύνου, όπως η χρήση κοινής σύριγγας ή άλλων συνόργων που χρησιμοποιούνται για την ενδοφλέβια χορήγηση ναρκωτικών. Αν και η πιθανότητα ενδοφλέβιας χρήσης εντός των φυλακών είναι μειωμένη, τα άτομα που συνεχίζουν αυτή τη συμπεριφορά είναι πιο πιθανό να μοιράζονται τα σύνεργα με άλλα άτομα (Stover et all. 2008). Η ενδοφλέβια χρήση και η χρήση κοινής σύριγγας/ βελόνων κ.λ.π. προκαλεί σοβαρά προβλήματα στην υγεία. Οι κυριότεροι κίνδυνοι είναι τα λοιμώδη νοσήματα που απειλούν τη ζωή, όπως είναι το HIV, η ηπατίτιδα Β και Γ, η φυματίωση, η ενδοκαρδίτιδα κ.α. Εύλογα συνεπάγεται ότι η πιθανότητα διάδοσης των μολυσματικών ασθενειών είναι πολύ αυξημένη γι' αυτούς που συνεχίζουν την ενδοφλέβια χρήση και εντός των φυλακών. Άλλος σημαντικός κίνδυνος που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σχετικά με τα άτομα που κάνουν χρήση παράνομων ουσιών εξάρτησης εντός των φυλακών είναι η μετάβαση στην αποφυλάκιση τους, η οποία αποδεδειγμένα εμπεριέχει σοβαρούς κινδύνους. Συγκεκριμένα, ενώ βάσει μελετών πολύ ψηλό ποσοστό των ατόμων που έκαναν ενδοφλέβια χρήση πριν από την φυλάκιση τους συνεχίζουν να την κάνουν και μετά την αποφυλάκιση, ο κίνδυνος θανάτου από υπέρδοση είναι 40 φορές μεγαλύτερος κατά την πρώτη εβδομάδα μετά την αποφυλάκιση (Stover et all. 2008).

Ένα σοβαρό πρόβλημα που σημειώνεται για τους έγκλειστους τοξικομανείς, τόσο στα σωφρονιστικά καταστήματα αντρών όσο και γυναικών, είναι ο ανεπαρκής διαχωρισμός τους από τον ψυχιατρικό πληθυσμό και τους παραβάτες του ποινικού κώδικα. Αυτό συνεπάγεται ότι οι τοξικοεξαρτημένοι κρατούμενοι δεν χρήζουν ιατρικής περίθαλψης ούτε ειδικής αντιμετώπισης κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής τους (Αναγνώστου, 2000). Οι τοξικομανείς αποτελούν μία από τις πιο αποκλεισμένες κοινωνικά ομάδες και είναι προφανές, ότι ο ποινικός τους εγκλεισμός τους αποδίδει άλλη μία αρνητική ταυτότητα, η οποία διπλασιάζει τη συνείδηση του

περιθωριοποιημένου και ωθεί περαιτέρω στη διατήρηση ενός φαύλου κύκλου στίγματος-αποκλεισμού-παραβατικότητας.

Η κλασσική μελέτη του Μισέλ Φουκό *Επιτήρηση και Τιμωρία* καταδεικνύει με σαφήνεια τις παραπάνω διαπιστώσεις:

«Η φυλακή αναπόφευχτα κατασκευάζει εγκληματίες. Τούς κατασκευάζει με τόν τρόπο διαβίωσης πού έπιβάλλει στους κρατούμενους: είτε τούς απομονώνει σέ κελλιά, είτε τούς υποχρεώνει σε μιάν άνόφελη έργασία (πού αργότερα δέν θά τούς χρησιμεύσει στήν κοινωνία), όπωσδήποτε, αυτό δέν δείχνει «ενδιαφέρον για τόν άνθρωπο όταν θά βγει στην κοινωνία: αντίθετα, δημιουργεί υπάρξεις άφύσικες, άνόφελες και έπικίνδυνες»

5.2. Οι συνέπειες του εγκλεισμού στη σεξουαλικότητα

Σύμφωνα με τον Sykes (1958), ο εγκλεισμός ενός ατόμου στη φυλακή συνεπάγεται διάφορες στερήσεις, με την σεξουαλικά αποστέρηση να συμβάλλει με υψηλό ποσοστό στην εκδήλωση διαταραγμένης συμπεριφοράς. Ο εγκλεισμός αποτελεί ένα συμβολικό "ευνουχισμό" του ατόμου, καθώς του στερεί οποιαδήποτε ευκαιρία για σεξουαλικές σχέσεις (τουλάχιστον μέχρι να του δοθεί ή πρώτη άδεια). Αν και σωματικά η σεξουαλική στέρηση είναι σημαντική, ψυχολογικά, η έλλειψη σεξουαλικών σχέσεων είναι πολύ πιο σοβαρή. Μια κοινωνία ανδρών δημιουργεί

άγχος, αφού διαταράσσει την αίσθησης της «αρρενωπότητας», μπορεί να εγείρει μια λανθάνουσα ομοφυλοφιλία - με συνέπεια αισθήματα ενοχής - και παραμορφώνει σε σημαντικό βαθμό την εικόνα του άνδρα-εαυτού, αφού ο βασικός παράγοντας διαμόρφωσης αυτής της εικόνας - οι γυναίκες – απουσιάζει (Ρηγούτσου, 2005).

Ο Lockwood σε έρευνα που διεξήγαγε το 1980 για τη σεξουαλική βία στις φυλακές, τόνισε τη σημασία του ομογενοποιημένου ή μη πολιτισμικά περιβάλλοντος της φυλακής. Όσο πιο ομοιογενής πολιτισμικά εμφανίζεται η φυλακή, τόσο λιγότερη σεξουαλική βία θα παρουσιάζει. Επίσης, μίλησε για την τάση να συμβαίνουν βίαια περιστατικά, τους τέσσερις πρώτους μήνες μετά την είσοδο στο κατάστημα κράτησης και υπογράμμισε τη σημαντικότητα της διάρκειας παραμονής στη φυλακή μετά το περιστατικό, καθώς έτσι κατηγοριοποιούν τους νεοεισερχόμενους σε διαθέσιμους ή μη, σε ενδεχομένα ή μη θύματα. Γενικά, σύμφωνα με το συγγραφέα, οι πρώτοι 16 μήνες φαίνονται να είναι καταλυτικοί για το αν θα επακολουθήσει μια σεξουαλική επίθεση τον υπόλοιπο καιρό. Συγκεκριμένα, αν ένα άτομο αποτύχει να έχει τρόπο ζωής που να αποτρέπει σεξουαλικές επιθέσεις, αν δεν κατακτήσει το σεβασμό από τους υπόλοιπους, ή αν δεν καταφέρει να μπει σε κάποια ομάδα κρατούμενων ή έστω να δουλέψει, τότε η ετικέτα του «ευάλωτου» είναι βέβαιη (Lockwood , 1980). Επίσης, ο συγγραφέας κάνει μια πολύ σημαντική διαπίστωση. Ανακαλύπτει ότι ο συχνότερος στόχος των επιτιθέμενων ήταν τα μοναχικά άτομα, αυτά που δεν άνηκαν σε ομάδες. Τα άτομα που δεν άνηκαν σε κλίκες, ανέδυναν μια εικόνα ενός αδύναμου ατόμου, εύκολο να το χειριστείς, γι' αυτό και τους επέλεγαν οι θύτες. Τα θύματα από την άλλη, θέλοντας να αποφύγουν την ετικέτα του ομοφυλόφιλου, δεν κατήγγειλαν τα περιστατικά. Ένα άλλο αξιοσημείωτο στοιχείο είναι ότι εξωτερικά οι κρατούμενοι-στόχοι, ήταν μικροκαμωμένοι και νέοι, ώστε να φέρνουν όσο το δυνατόν περισσότερο στο γυναικείο φύλο. Η κατάκτηση ενός τέτοιου εξύψωνε τον επιτιθέμενο στα μάτια των υπολοίπων. Μεγάλο ρόλο έπαιζε και το εγκληματικό του παρελθόν, το πόσα και τι είδους εγκλήματα έχει διαπράξει (Κάσση, 2010, Lockwood, 1980).

Ερευνητικά δεδομένα στην Αμερική δείχνουν ότι οι γυναίκες κρατούμενες βιώνουν πιο έντονα την απώλεια του σπιτιού και της οικογένειας από τους άνδρες κρατούμενους, και ότι για την αναπλήρωσή τους δημιουργούν εναλλακτικές σεξουαλικές σχέσεις μέσα στη φυλακή ή σχηματίζουν ψευδοοικογένειες (Heidensohn, 2002). Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα εμπόδια που θέτει η φυλάκιση στη

σωματική επαφή και στην απομάκρυνση από το σπίτι οδηγεί στην δημιουργία ομόφυλων σεξουαλικών δεσμών. Κατά τη διάρκεια της φυλάκισης η συζήτηση περί σεξουαλικότητας αποτελεί μάλλον *ταμπού* στην οικογένεια, ενώ η ομοφυλοφιλία των γυναικών είναι περισσότερο αποδεκτή από αυτή των ανδρών καθώς η σεξουαλική έκφραση των γυναικών φαίνεται να είναι πιο περιορισμένη και συχνά ταυτίζεται με τη μητρότητα (Ricordeau, 2003). Πολλές κρατούμενες στη φυλακή του Κορυδαλλού ανέφεραν ότι «οι άντρες είναι σύντροφοι και στήριγμα» και εξέφρασαν την επιθυμία ότι θα ήθελαν ειδικές άδειες εξόδου για συνέντευξη με τον ερωτικό τους σύντροφο ή συνέντευξη μέσα στη φυλακή σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο. Κάποιες κρατούμενες ανέφεραν ότι είχαν δεχθεί σεξουαλική παρενόχληση από συγκατατούμενές τους και σπανιότερα από αστυνομικό όργανο κατά τη διάρκεια των μεταγωγών (Πανούσης, 2003).

Οι Οικογενειακές Επισκέψεις, που αναφέρθηκαν σε προηγούμενες ενότητες, είναι διαφορετικές από τις λεγόμενες Συζυγικές Επισκέψεις, οι οποίες διεξάγονται σε ορισμένες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Δανίας, της Σουηδίας, της Ολλανδίας και της Ισπανίας. Σε αυτές επιτρέπεται η επίσκεψη ενός κρατουμένου από ένα άτομο, το οποίο συνήθως είναι σύζυγος ή επί μακρόν σύντροφός του, για χρονικό διάστημα έως και τρεις ώρες. Το ζευγάρι περνά αυτό το χρονικό διάστημα κατ' ιδίαν, σε ένα μικρό χώρο που περιλαμβάνει κρεβάτι, ντους και άλλες εγκαταστάσεις υγιεινής. Στη Γερμανία, όπως και στην Ολλανδία, την Ελβετία και τις σκανδιναβικές χώρες, ακόμα και στην Αλβανία τα επισκεπτήρια γίνονται σε επιπλωμένα σαλόνια με τη διακριτική επιτήρηση φύλακα. Μια πολύ πιο ανεπίσημη μορφή αυτών των επισκέψεων εφαρμόζεται σε ένα μεγάλο αριθμό λατινοαμερικανικών φυλακών, όπου κατά κανόνα τα Σαββατοκύριακα οι άνδρες κρατούμενοι δέχονται επισκέψεις από την οικογένειά τους. Σε ορισμένα μέρη (όχι σε όλα) το ίδιο ισχύει και για τις γυναίκες κρατούμενες. Κατά κανόνα, οι επισκέψεις αυτές πραγματοποιούνται μέσα σε κελιά. Συχνά, μάλιστα, τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτές κρεμούν σε σχοινιά σεντόνια και κουβέρτες, έτσι ώστε να δημιουργείται κάποια ιδιωτική ατμόσφαιρα (Coyle, 2012).

Στην Ελλάδα τέτοιες «ανέσεις» δεν υφίστανται, αντίθετα το επισκεπτήριο γίνεται πίσω από τοίχους μισού μέτρου, με διπλά κάγκελα, τζάμια και χρήση τηλεφώνου.

Οι Συζυγικές Επισκέψεις, εκτός του ότι θα δώσουν στους κρατούμενους τη δυνατότητα να διανθίζουν τον χρόνο της κράτησής τους με στιγμές οικογενειακής θαλπωρής, θα προσφέρουν ακόμα μία δυνατότητα, η απουσία της οποίας είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για την εκδήλωση διαφόρων μορφών βίαιης και αντικοινωνικής συμπεριφοράς: τη δυνατότητα της σεξουαλικής επαφής. Η δυνατότητα αυτή όχι μόνο θα μειώσει το, μικρό αλλά πάντα υπαρκτό, ενδεχόμενο ενός βιασμού αλλά θα περιορίσει και τα κρούσματα ομοφυλοφιλίας, μια συνέπεια των οποίων είναι και η μετάδοση σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων. Επίσης, θα μειώσει την εκδήλωση επιθετικής και βίαιης συμπεριφοράς, πίσω από την οποία υποκρύπτεται συχνά η συσσώρευση ανεκπλήρωτης σεξουαλικής ενέργειας. Τέλος, θα αποτελέσει ένα ανθρωπιστικό μέτρο, τόσο για τους ίδιους τους κρατούμενους όσο και για τις συζύγους και συντρόφους τους. Για τους κρατούμενους η ανθρωπιστική αυτή διάσταση είναι εύλογη αν λάβει κανείς υπ' όψιν ότι ο καταγισμός οπτικοακουστικών μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου που δέχονται από τα περιοδικά και την τηλεόραση, σε συνδυασμό με την υφιστάμενη αδυναμία τους για διοχέτευση και εκτόνωση της συσσωρευμένης σεξουαλικής έντασης, είναι κάτι που αγγίζει τα όρια κάποιας «ταντάλειας» δοκιμασίας μιας δοκιμασίας η οποία, σε τελική ανάλυση, δεν εξυπηρετεί τίποτα, ούτε κατά τη διάρκεια της κράτησης ούτε και μετά.

«Είμαστε σε ένα μέρος που κορίτσια βλέπω μόνο στην τηλεόραση. Σε ένα μέρος που μοιάζει με μοναστήρι. Υποφέρω. Οι μέρες μου φαίνονται εβδομάδες.» (κρατούμενος στις φυλακές Διαβατών).

Για τις συζύγους και συντρόφους τους, η εφαρμογή του μέτρου είναι εξ ίσου εύλογη, διότι η επιβαλλόμενη αδυναμία συνεύρεσης με τους κρατούμενους συντρόφους τους είναι κάτι που είτε τις προδιαθέτει σε αναζήτηση άλλου σεξουαλικού συντρόφου, με ό,τι κινδύνους αυτό συνεπάγεται για τον γάμο ή τον μόνιμο δεσμό τους, είτε τις υποχρεώνει σε κάποια μοναστικού τύπου εγκράτεια, η οποία, εκτός της ψυχικής επιβάρυνσης που συνεπάγεται, είναι και παράταιρη με το πνεύμα της σημερινής εποχής (Βαρβατάκος, 2011).

Το πιο βάνουσο κομμάτι που αφορά στη σεξουαλική πράξη ανάμεσα στους κρατούμενους και στις κρατούμενες αποτελεί, αναμφισβήτητα, ο βιασμός. Μία ανώνυμη έρευνα που διεξήχθη σε καταστήματα κράτησης στις Η.Π.Α. αποκάλυψε ότι το 20% των φυλακισμένων αντρών και γυναικών είχαν εξαναγκαστεί τουλάχιστον

μία φορά σε σεξουαλική επαφή, ενώ οι μισοί από αυτούς ανέφεραν ότι η επίθεση έγινε με βίαιο τρόπο (απειλή με μαχαίρι, πρόκληση σωματικών βλαβών, συμμετοχή παραπάνω από ενός δραστών κ.α.). Το 18% του δείγματος της έρευνας ανέφερε ότι οι δράστες της σεξουαλικής κακοποίησης ήταν οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι, και ενώ κάποια θύματα κατέγγηλαν το βιασμό, οι περισσότεροι κρατούμενοι δεν ανέφεραν το περιστατικό (Struckman-Johnson et al., 1996). Σύμφωνα με εκτιμήσεις, ο αριθμός των σεξουαλικών επιθέσεων στις φυλακές των Ηνωμένων Πολιτειών κυμαίνεται ανάμεσα στα 100.000-250.000 περιστατικά, με τον ανάλογο αριθμό θυμάτων κάθε χρόνο (Donaldson, 1993). Το έτος 1993 υπολογίστηκε ότι το 2,4% των έγκλειστων στις φυλακές των Η.Π.Α. νοσούσαν από τον ιό του HIV (Brien & Harlow, 1995). Σε άλλη μελέτη που διενεργήθηκε στην Αυστραλία, τα θύματα των σεξουαλικών επιθέσεων ανέφεραν σοβαρές ψυχικές διαταραχές όπως κατάθλιψη, αγχώδεις διαταραχές και αυτοκτονικές τάσεις. Στην ίδια έρευνα αναφέρθηκε ότι υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία για το συσχετισμό των τραυματικών γεγονότων πριν και μετά τη φυλάκιση με την διαμόρφωση και τη διατήρηση παραβατικής ή και εγκληματικής συμπεριφοράς (Struckman-Johnson et al., 1996). Η ανδρική σεξουαλική κακοποίηση μπορεί να επιφέρει αντικρουόμενα και μπλεγμένα συναισθήματα. Πολλοί άντρες έχουν βιώσει περαιτέρω τραύμα από την αποκάλυψη της σεξουαλικής τους κακοποίησης μόνο και μόνο για να βιώσουν απόρριψη και γελοιοποίηση. Κάποιοι άνδρες θεωρούν ότι μέρος του ανδρισμού τους εξαλείφθηκε και ότι κατά κάποιο τρόπο είναι λιγότερο άνδρες με το να κακοποιηθούν σεξουαλικά. Επίσης νοιώθουν παρόμοια συναισθήματα με αυτά των γυναικών, όπως ντροπή, αυτοκατηγορία και ενοχή, αίσθημα απομόνωσης, χαμηλή αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη, θυμό, ανησυχία, αρνητική εικόνα του εαυτού, φόβο, σεξουαλική δυσλειτουργία. Ανάλογα με το άτομα μπορεί να εκδηλωθούν αυτοκαταστροφικές τάσεις, όπως κατάχρηση ναρκωτικών ή επιθυμία αυτοκτονίας. Είναι τα στοιχεία του Rape Related Posttraumatic Stress Disorder (RR-PTSD), δηλαδή το μετατραυματικό σύνδρομο που σχετίζεται με μια εμπειρία βιασμού, γνωστό ιδίως στους ψυχοθεραπευτές που ασχολούνται με περιπτώσεις βιασμών. Σε γενικές γραμμές, πάντως, η σεξουαλική κακοποίηση και ο βιασμός είναι τραυματικά γεγονότα ανεξαρτήτως φύλου (Σαρέλη, 2007).

Παρακάτω θα δούμε πιο αναλυτικά με ποιό τρόπο επιδρά στην ψυχοσυναισθηματική υγεία η εμπειρία του εγκλεισμού.

5.3. Ψυχοσυναισθηματική υγεία

*Σκίτσογραφία: Paddy Mounter

5.3.1.. Οι ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις του εγκλεισμού στον πατέρα

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η ενεργός συμμετοχή των πατέρων στο μέγιστο των παιδιών, παρουσιάζει σαφή αυξητική τάση τα τελευταία 40 χρόνια στις δυτικές κοινωνίες. Αυτό παρατηρείται τόσο στο χρόνο που αφιερώνεται, όσο και στο πρότυπο που διαμορφώνεται κοινωνικά. Στις μέρες μας, το πρότυπο του συμμετοχικού, στοργικού πατέρα και συζύγου δεν θεωρείται συνώνυμο του αδύναμου άνδρα, που τον «κυβερνά η γυναίκα του», από όλο και μεγαλύτερα κοινωνικά στρώματα.

Έχει παρατηρηθεί ότι η σχέση του πατέρα με το βρέφος έχει κυρίως ένα σωματικό χαρακτήρα. Οι πατέρες ξεκινούν συχνότερα από τις μητέρες παιχνίδια αγγίγματος και κοιτάγματος και το απολαμβάνουν περισσότερο. Ο πατέρας είναι το πρόσωπο που το

βρέφος θα κάνει τη πρώτη σχέση μετά τη μητέρα, θα βοηθήσει στη μείωση της έντασης του άγχους αποχωρισμού και στη μείωση του φόβου προς τα ξένα πρόσωπα. Τα παιδιά στην ηλικία του ενός έτους είναι περισσότερο κοινωνικά και έχουν μικρότερη φοβία για τους ξένους, όταν ο πατέρας από νωρίς συμμετέχει στην ανατροφή του παιδιού. Φαίνεται ακόμα ότι η παρουσία του πατέρα βοηθά και τον ίδιο να γνωρίσει το παιδί του, το χαρακτήρα, τις ιδιαιτερότητες του και έτσι η εμπλοκή του σε επόμενα στάδια, που είναι πιο καθοριστική, θα έρθει σαν αποτέλεσμα της φυσικής λειτουργίας της οικογένειας. Η καλή σχέση του παιδιού με τον πατέρα βοηθάει και τους δυο να αναπτύξουν την αυτοπεποίθηση και να βελτιώσουν την αυτοεικόνα τους.

Είναι δεδομένο το γεγονός ότι η πλειοψηφία των φυλακισμένων πατέρων θα αποφυλακιστεί τελικά. Πολλοί από αυτούς δε, θα προσπαθήσουν να επανασυνδεθούν με τη σύζυγο, την πρώην σύζυγο, τη συντροφό τους και τα παιδιά τους. Παρόλο που θα γίνουν από μέρους του οι κατάλληλες κινήσεις μετά την απόλυσή τους, οι προσπάθειες προσέγγισης, επανασύνδεσης και ενεργής συμμετοχής στην οικογένεια αποβαίνουν άκαρπες (Dyer, 2005). Μία αιτία της αποτυχίας του πατέρα που αφορά στην επανένταξη με την οικογένειά του έχει αποδοθεί στη συμπεριφορά των ίδιων των φυλακισμένων. Φαίνεται ότι όσοι πράττουν εγκληματικές πράξεις είναι πιθανότερο να παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά, να έχουν εγωκεντρική προσωπικότητα (Western et al., 2004), καθώς και άλλες ψυχικές διαταραχές.

Μία πρόσφατη Αμερικάνικη έρευνα (2013) επισήμανε ότι οι σύντροφοι αποφυλακισμένων αντρών, αντιμετωπίζουν αυξημένη επικινδυνότητα όσον αφορά στην υγεία τους, καθώς επιδίδονται σε καταστροφικές για την υγεία συμπεριφορές, όπως το κάπνισμα, η υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ και ναρκωτικών. Επιπλέον εμφανίζουν διάφορες ψυχικές και σωματικές καταστάσεις συμπεριλαμβανομένου του άσθματος, υπερδιέγερσης, άγχους και κατάθλιψης. Η ίδια έρευνα έδειξε ότι παρόμοιες ψυχοσωματικές καταστάσεις εμφανίζουν και οι αποφυλακισθέντες άντρες, υπερτονίζοντας την ευαλωτότητα της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας και κρίνοντας αναγκαία την επιστημονική και ιατρική τους προσοχή (Wildeman et al., 2013).

Η φυλάκιση προκαλεί βλαβή στους οικογενειακούς δεσμούς και αυτό είναι ανησυχητικό καθώς οι ισχυροί δεσμοί μεταξύ των μελών της οικογένειας λειτουργούν προστατευτικά σε σχέση με την πιθανότητα υποτροπής και άλλων αρνητικών βιωμάτων που συνοδεύουν την αποφυλάκιση. Μάλιστα, ο δεσμός πατέρα-παιδιού

αποτελεί *κομβικό σημείο* στη ζωή του παραβάτη (Hughes, 1998) και στη διαδικασία επαναπροσδιορισμού του εαυτού και της σχέσης του με το κοινωνικό γίνεσθαι. Με την εισαγωγή ενός πατέρα στην φυλακή διακόπτεται απότομα ο πατρικός του ρόλος, με αποτέλεσμα να πλήττεται η ίδια η ταυτότητα της «πατρότητας». Εάν ένας πατέρας, για παράδειγμα, συνήθιζε να φροντίζει τα τέκνα του και δεν δύναται πλέον να τα αγγίζει, να τα αγκαλιάζει, να παίζει μαζί τους ή να τα οδηγήσει στο σχολείο, βιώνει διάβρωση της πατρικής του ιδιότητας. Έτσι, πολλοί από αυτούς απεκδύονται την ταυτότητα του «πατέρα». Επιπροσθέτως, το χρόνιο στρες που δημιουργείται από την αδυναμία ανάληψης των πατρικών καθηκόντων, πιθανόν να συμβάλλει στην έκπτωση και σταδιακή εγκατάληψη του πατρικού ρόλου (Dyer, 2005).

Μια έρευνα μελέτησε τη διαδικασία συνδιαλλαγής μεταξύ των μητέρων και των φυλακισμένων πατέρων όσον αφορά στη ζωή των παιδιών τους. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν από 40 εγκλειστούς άντρες, η συντροφική ζωή σηματοδεύτηκε από τη φυλάκιση του πατέρα. Όπως δήλωσαν οι κρατούμενοι, η σχέση του ζευγαριού διακρινόταν από εχθρότητα, διαμάχες, σύγχυση, στρες λόγω του χαμηλού οικογενειακού εισοδήματος. Επίσης το 50% των αντρών δήλωσε ότι η μητέρα των παιδιών τους αποθάρρυνε τη συμμετοχή τους στη γονεϊκότητα (Kevin & Dyson, 2005).

Η ανάγκη ενίσχυσης των σχέσεων μεταξύ ενός κρατουμένου και της οικογένειάς του απορρέει από τη φθορά που χαρακτηρίζει εξ' αντικειμένου τις σχέσεις αυτές, ως αποτέλεσμα του εγκλεισμού. Παρ'όλο που το μέγεθος της φθοράς αυτής εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από το βάθος και την ποιότητα των σχέσεων που χαρακτηρίζουν την κάθε οικογένεια, είναι γεγονός ότι η φυλάκιση καθεαυτή, καθώς και η φυσική (και συνήθως μακροχρόνια) απομάκρυνση την οποία συνεπάγεται, προκαλούν σωρεία προβλημάτων τα οποία ενδέχεται να οδηγήσουν σε πλήρη ρήξη ή διάλυση των δεσμών μεταξύ των μελών της.

Η ρήξη αυτή, παρά το γεγονός ότι είναι αδύνατη κάποια διαχρονική στατιστική της αποτίμηση, αποτυπώνεται εύγλωττα στην κλασική έρευνα με αντικείμενο τον Θεσμό της Φυλακής στην Ελλάδα, την οποία πραγματοποίησε το 1988 η ερευνητική ομάδα εγκληματολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών. Στην έρευνα αυτή, που ήταν η πρώτη έρευνα εθνικής εμβέλειας για τις ελληνικές φυλακές, περίπου οι μισοί (48%) από τους ερωτηθέντες έγγαμους κρατουμένους δήλωσαν, σε σχετική

ερώτηση, ότι η σχέση τους με τη σύζυγό τους υπέστη, εξαιτίας της φυλάκισης, κλονισμό ή και ρήξη – ενώ το 40% του συνόλου των κρατουμένων που ήσαν γονείς δήλωσαν ότι η σχέση τους με τα παιδιά τους υπέστη ανάλογο κλονισμό ή και πλήρη ρήξη (Ανδρίτσου κ.ά., 1988).

Το ενδεχόμενο μιας τέτοιας πλήρους ρήξης καθίσταται ακόμα πιο πιθανό αν στη φυλάκιση καθεαυτή προστεθεί, ως επιβαρυντικός παράγοντας, και η μεγάλη διάρκεια του εγκλεισμού. Χαρακτηριστική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2000 στη Γαλλία, έδειξε ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο χρόνος κράτησης, τόσο πιο μεγάλη είναι και η πιθανότητα διάλυσης του γάμου ενός κρατουμένου – μια πιθανότητα η οποία ανέρχεται στο 11% κατά τον πρώτο μήνα κράτησης, στο 20% κατά τον πρώτο χρόνο και στο 36% μέσα στα πρώτα πέντε χρόνια (Μητροσύλη και Φρονίμου, 2008). Η πραγματικότητα αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τη χώρα μας αν ληφθεί υπ' όψιν η αύξηση, την τελευταία δεκαετία, του αριθμού των καταδίκων που εκτίουν μακροχρόνιες ποινές. Σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, οι κατάδικοι που εξέτιαν στις ελληνικές φυλακές ποινή πρόσκαιρης ή ισόβιας κάθειρξης (δηλαδή ποινή άνω των 5 ετών) ανέρχονταν το 1998 σε 3047 άτομα επί συνόλου 4602 καταδίκων, το 2001 έφθαναν τα 4224 άτομα επί συνόλου 6074 καταδίκων και, τέλος, στις το 2006 ήσαν 5186 άτομα επί συνόλου 7234 καταδίκων. Σύμφωνα με τα δεδομένα αυτά, προκύπτουν δύο συμπεράσματα : α) από το 1998 μέχρι το 2001 και από το 2001 έως το 2006 ο αριθμός των καταδίκων με ποινή κάθειρξης αυξήθηκε κατά 38,6% και 22,8% αντίστοιχα, σημειώνοντας μια συνολική αύξηση (1998-2006) της τάξης του 70,2% και β) οι κατάδικοι με ποινή άνω των 5 ετών αποτελούν την πλειοψηφία των καταδίκων, με αυξανόμενο, συν τω χρόνω, ποσοστό συμμετοχής: το 1998 αποτελούσαν το 66,2% του συνόλου των καταδίκων, το 2001 το 69,5% και το 2006 το 71,7%.

Σύμφωνα με στοιχεία έρευνας στις Ελληνικές φυλακές, τα παιδιά σε ίσα περίπου ποσοστά, ζουν με τον πατέρα τους, τους γονείς των κρατουμένων γυναικών αλλά κάποια από αυτά μένουν μόνα τους στο σπίτι ή με τον πατριό ή με φίλους. Σε μικρότερα ποσοστά, τα παιδιά διαβιούν με άλλους συγγενείς, κάποια σε ίδρυμα ή κρατιούνται στη φυλακή για δικές τους παράνομες πράξεις (Κουράκης κ.α., 1999). Μελέτες κατέγραψαν ορισμένα εμπόδια στην επικοινωνία μεταξύ πατέρα-παιδιού καθώς και περαιτέρω δυσχέρια της άσκησης του πατρικού ρόλου, λόγω της

φυλάκισης του πρώτου. Ένα σημαντικό εμπόδιο στην επικοινωνία του πατέρα με το παιδί του βρίσκεται στην αλληλεπίδραση και στη σχέση που διατηρεί εκείνος με τους φροντιστές του. Αυτό έχει σημασία αφού εκείνοι είναι που θα φροντίσουν να συνοδεύσουν το παιδί στη φυλακή για να επισκεπτεί τον πατέρα του, εκείνοι θα δεχτούν τα τηλεφωνήματά και θα πρέπει να διαβάσουν τα γράμματά του στα μικρότερα παιδιά. Δεν είναι όμως ασυνήθιστο ο κηδεμόνας να αρνηθεί την επικοινωνία στον πατέρα. Ακόμα, πιθανώς να μην επιτρέπεται στο παιδί να γράφει σε εκείνον ή να δέχεται γράμματα από αυτόν (Dyer, 2005).

Όπως είναι αναμενόμενο, ένας μεγάλος περιορισμός στην άσκηση του πατρικού ρόλου αφορά στην αδυναμία φυσικής επαφής με το παιδί. Αυτό σημαίνει ότι ένας πατέρας του οποίου η ταυτότητα είναι συνυφασμένη με την ταυτότητα του παιδιού, με τη διακοπή της επικοινωνίας πιθανόν να επέλθει η έκπτωση της γονεϊκής ταυτότητας.

Η μεταγωγή του πατέρα από φυλακή σε φυλακή είναι άλλος ένας παράγοντας δυσκολίας στη συνέχιση του πατρικού ρόλου, καθώς η απόσταση από την οικογένεια είναι συνήθως μεγάλη.

Ένας ακόμη περιορισμός αφορά στο υψηλό κόστος των τηλεφωνικών κλίσεων μέσα στη φυλακή, η ανικανότητα επικοινωνίας με γράμματα λόγω αναλφαβητισμού, ο περιορισμένος αριθμός επισκέψεων λόγω της μεγάλης απόστασης από το σωφρονιστικό κατάστημα, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, αλλά και λόγω του περιορισμένου αριθμού των επισκεπτών (Kazura, 2001).

Δυσκολίες όμως αντιμετωπίζει και η οικογένεια του κρατούμενου εφόσον πρέπει να προσαρμοστεί στις καινούριες συνθήκες και στο νέο πρόγραμμα της φυλακής (Dyer, 2005). Ο Συνήγορος του Πολίτη επισημαίνει ότι η απόρριψη αιτημάτων για άδειες απουσίας, για ένταξη σε κάποιο εσωτερικό πρόγραμμα κατάρτισης ή για μεταγωγή σε άλλο κατάστημα (λ.χ. εγγύτερο στον τόπο κατοικίας της οικογένειας του φυλακισμένου), οι υποχρεωτικές μεταγωγές, η διακοπή της παρακολούθησης του σχολείου, η επιβολή πειθαρχικών ποινών κ.τ.λ. σπάνια συνοδεύονται από την κατάλληλη αιτιολογία που απαιτεί ο νόμος.

Οι άνδρες που εισέρχονται στη φυλακή, από τη μια κουβαλούν τα στερεότυπα της κοινωνίας και από την άλλη έρχονται αντιμέτωποι και με νέα. Μέσα στη μικροκοινωνία της φυλακής, μιας κοινωνίας αντρών, οι ευαισθησίες και η αδυναμία δεν είναι γόνιμο να εκδηλωθούν από τα άτομα, καθώς όποιος φανεί ευάλωτος θα υποστεί δυσάρεστες συνέπειες από τους υπόλοιπους ισχυρούς κρατούμενους. Πολλοί άνδρες μπορεί να νιώθουν φόβο, αλλά για λόγους όπως η εικόνα τους και ο ανδρισμός τους, τον εξουδετερώνουν. Το στερεότυπο του ότι ένας άντρας δεν πρέπει να κλαίει ή ότι δεν πρέπει να ειπωθεί να κλαίει, περικλείει τον πρόποτα ανδρισμό. Ο ηγεμονικός ανδρισμός (*hegemonic masculinity*) συγκρατεί το ανδρικό φύλο, λόγω του φόβου να μη χαρακτηριστεί *θηλυπρεπής*, με αποτέλεσμα να γίνονται αρνητικοί σε αισθήματα ευάλωτου. Μέσα στη μικροκοινωνία της φυλακής, μιας κοινωνίας αντρών, οι ευαισθησίες και η αδυναμία δεν είναι γόνιμο να εκδηλωθούν από τα άτομα, καθώς όποιος φανεί ευάλωτος θα υποστεί δυσάρεστες συνέπειες από τους υπόλοιπους ισχυρούς κρατούμενους (Goodey , 1997).

Μία έρευνα που αφορούσε στην διερεύνηση των συναισθημάτων των εγκλειστων πατέρων βρήκε ότι οι πατέρες βιώνουν έντονα συναισθήματα αναξιοτήτας, ντροπής και λύπης λόγω του αποχωρισμού από τα παιδιά τους και λόγω του εγκλεισμού. Κάποιοι ανέφεραν στους ερευνητές ότι είναι ανήμποροι στο να βοηθήσουν τα παιδιά τους, «να είμαι εκεί», να τα φροντίσουν και να τα προστατεύσουν. Μάλιστα, κάποιοι δήλωσαν ότι δεν θεωρούν τον εαυτό τους «καλό πατέρα».

Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι φυλακισμένοι ισχυρίστηκαν ότι η φυλάκιση τους έκανε καλό, τους έβαλε στη διαδικασία να συλλογιστούν περί των σχέσεών τους με την οικογένεια, εξέφρασαν μάλιστα αισιοδοξία για το μέλλον αναφερόμενοι στον ισχυρισμό ότι «θα είναι διαφορετικά τα παράγματα όταν αποφυλακιστούν». Κάποιοι κρατούμενοι είπαν στις ερευνήτριες ότι είναι δύσκολό να το «παίζεις» πατέρας πίσω από τέσσερις τοίχους, και φανερώνει δειλία. Είπαν επίσης ότι «κάνουν ότι μπορούν» και θεωρούν ότι τα παιδιά τους το εισπράττουν αυτό. Ένα μεγάλο ποσοστό επίσης ανέφερε ότι η επίσκεψη των παιδιών τους βοηθάει στο να εκτίσουν την ποινή τους, καθώς κάνει πιο εύκολη την παραμονή τους στη φυλακή. Αναφέρθηκαν και στα ευεργετικά αποτελέσματα της παρουσίας των παιδιών στη φυλακή, καθώς, όπως είπε κάποιος «γνωρίζουν ότι είμαι εδώ» (Arditti et all., 2005).

Ο δημοσιογράφος Σταύρος Θεοδωράκης μέσα από την τηλεοπτική εκπομπή Πρωταγωνιστές, μίλησε με κρατούμενους των αγροτικών φυλακών Κασσαβέτειας.

Ένας εξ'αυτών, ο Χρήστος, νεαρός ισοβίτης, έχει στολίσει το «σπιτάκι» του με τα υπερηχογραφήματα της εγκύου γυναίκας του. «*Η κοράκλα μου*» λέει δείχνοντας τους υπέρηχους και εξηγεί ότι με την γυναίκα του γνωρίστηκε σε μια άδεια και σε μια επόμενη άδεια «συνελήφθη» η κόρη τους, την οποία ελπίζει ότι θα δει όταν γεννιέται κάνοντας επίσης χρήση μιας ακόμη άδειας.

Ένας άλλος έγκλειστος, ο Χρήστος, ο καφετζής της φυλακής, είναι ένας από τους παλιότερους κρατούμενους των ελληνικών φυλακών. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, είναι παντρεμένος και έχει μία κόρη, σήμερα 19 ετών. Όταν συνελήφθη η σύντροφος του ήταν τεσσάρων μηνών έγκυος. Παντρεύτηκαν λίγο αργότερα μέσα στο κατάστημα του Κορυδαλλού. Η σύζυγός του περιμένει την οικογενειακή επανένωση μετά την αποφυλάκισή του. Ένας άλλος έγκλειστος σε φυλακή της χώρας απάντησε στην ερευνήτρια ως εξής: «*Όταν έχεις οικογένεια όλες οι μέρες ίδιες είναι. Στην Κομοτηνή που ήμουν κυλούσε με τη σκέψη του σπιτιού. Στην Κ.Α.Υ. που ήμουν εδώ πέρα υπήρχε εργασία, ήταν πιο άνετα γιατί ήμουν κοντά στο σπίτι και δούλευα και πέρναγε και η ώρα. Ευχάριστα ποτέ δεν είναι.*» (Κάσση, 2010).

“I’m putting [my dad’s] letter under my pillow! I ain’t gonna worry. He’s coming home soon.”

«Είμαι μέσα στη φυλακή εδώ και εννιά μήνες-το μυαλό μου είναι στην οικογένειά μου. Σκέφτομαι μέρα-νύχτα τα παιδιά μου-που να γυρίζουν- όλη μέρα το μυαλό μου είναι στα παιδιά μου-κοντεύω να τρελαθώ» (κρατούμενος στις φυλακές Διαβατών).

5.3.2. Οι ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις του εγκλεισμού στη μητέρα

*«Όταν ένα παιδι γεννιέται μέσα στη φυλακή και μεγαλώνει μέσα στη φυλακή (μέχρι την ηλικία που πρέπει να πάει σχολείο) δεν του φαίνεται περίεργο το να βλέπει κάγκελα αλλά το να μη βλέπει κάγκελα.»
(μητέρα κρατούμενη)*

«Θα έπρεπε να μπω στη φυλακή για να μάθω να επικοινωνώ με τα παιδιά μου...!» (μητέρα κρατούμενη στις φυλακές Κορυδαλλού).

Ειδικές κατηγορίες κρατουμένων αποτελούν οι μητέρες, καθώς ο εγκλεισμός τους στιγματίζει όχι μόνο τις ίδιες αλλά και την οικογένειά τους. Για την μητέρα κρατούμενη η μεγαλύτερη απώλεια δεν είναι αυτή της ελευθερίας αλλά της οικογένειας. Μέρος της οικογενειακής κατάστασης των γυναικών κρατουμένων αποτελεί το ζήτημα της ύπαρξης ή μη παιδιών, εντός ή εκτός γάμου. Από στοιχεία που διαθέτουμε μέσα από την έρευνα για τις κρατούμενες μητέρες δείχνου ότι η πλειονότητα από αυτές έχει παιδιά εντός γάμου (84,8%), ανεξαρτήτως αν ο γάμος αυτός εξακολουθεί να υφίσταται. Σε παρόμοια έρευνα που έγινε στις Ελληνικές Φυλακές διαπιστώθηκε ότι η πλειονότητα των παιδιών αποκτήθηκε εντός γάμου. Στο ποσοστό αυτό περιλαμβάνεται και η ελεύθερη συμβίωση που διαρκεί πάνω από ένα χρόνο (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008).Ο εγκλεισμός των γυναικών που είναι μητέρες συμβάλλει προς την κατεύθυνση της διάλυσης της οικογένειας, αφού στην κατανομή των κοινωνικών ρόλων άνδρα και γυναίκας, ακόμη και σήμερα οι γυναίκες είναι επιφορτισμένες με την ανατροφή των παιδιών και τη συναισθηματική υποστήριξή τους. Συχνότερα δε, η διαδικασία κοινωνικοποίησης των παιδιών περνά κυρίως από τη μητέρα. Παρά το γεγονός ότι η φροντίδα του παιδιού είναι συνδεδεμένη με το μητρικό πρόσωπο, έχει διαπιστωθεί ότι τη θέση της, όσο αφορά την απαραίτητη, για μια υγιή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, είναι δυνατό να αναλάβει

οποιοδήποτε υπεύθυνο και, στοργικό άτομο, ανεξαρτήτου φύλου, αρκεί να διατηρεί συνειδητά και υπεύθυνα στενή ανθρώπινη επαφή με το παιδί και ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Η κοινωνική μητρότητα επομένως αφορά τη μετέπειτα από τη γέννηση του παιδιού φροντίδα και ανατροφή, που θα του δώσει τα απαραίτητα στοιχεία για την ψυχοκοινωνική και συναισθηματική του ανάπτυξη (Χουντουμάδη, 1996) .

Υπάρχουν δύο περιπτώσεις φυλακισμένων μητέρων. Οι μητέρες που γεννάνε το παιδί τους στη φυλακή και κρατάνε το βρέφος, αργότερα το νήπιο μέσα στη φυλακή, και οι μητέρες κρατούμενες που ζουν το παιδί τους χωριστά, εκτός του σωφρονιστικού καταστήματος. Ο μητρικός ρόλος της κρατούμενης μητέρας που μένει μαζί με το παιδί της στη φυλακή δεν απειλείται σε τόσο έντονο βαθμό, όπως συμβαίνει με τη μητέρα κρατούμενη που έχει το παιδί της εκτός του καταστήματος κράτησης, αφού έχει το πλεονέκτημα της σωματικής εγγύτητας με το παιδί. Δεν είναι απαραίτητο να αναδιαμορφώσει εκ νέου το ρόλο της, αλλά να τον προσαρμόσει στο περιβάλλον της φυλακής. Ωστόσο, οι θεωρίες σε σχέση με την καταλληλότητα του χώρου της φυλακής για την ανατροφή των παιδιών διχάζει. Η μελέτη του γραφείου Quaker υποστηρίζει ότι η φυλακή δεν είναι ένας ασφαλής χώρος για τις έγκυες γυναίκες, τα μωρά και τα μικρά παιδιά, αλλά δεν συνίσταται να χωρίσεις τα μωρά και τα παιδιά μικρής ηλικίας από τις μητέρες τους, θέτοντας την πολυπλοκότητα του ζητήματος, τα υπέρ και τα κατά της οποιασδήποτε απόφασης με γνώμονα την προστασία των δικαιωμάτων, των παιδιών των οποίων ο ένας από τους δύο γονείς είναι στη φυλακή. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι υπάρχει μικρός αριθμός μωρών και νηπίων που ζουν μαζί με τις μητέρες τους στα κελιά των γυναικείων φυλακών Κορυδαλλού. Πάντως οι κρατούμενες στην πλειονότητά τους δεν θέλουν να μεγαλώσουν τα παιδιά τους μέσα στη φυλακή, ανεξάρτητα από την ηλικία τους, αφού θεωρούν ότι ο χώρος της φυλακής είναι ο πλέον ακατάλληλος για την ανατροφή των παιδιών (Πανούσης, 2003). Εξού και ο μικρός αριθμός παιδιών που βρίσκονται στη φυλακή μαζί με τις μητέρες τους. Αυτό φυσικά εξαρτάται από το ρόλο που παίζει η οικογένεια ακόμη στην Ελλάδα και σχετίζεται τόσο με την οικογενειακή κατάσταση των γυναικών κρατουμένων όσο και με τα πρόσωπα με τα οποία ζούσαν πριν τη φυλάκισή τους. Οξύτερο βέβαια καθίσταται το πρόβλημα στην περίπτωση που το νοικοκυριό το συντηρούσε η ίδια η κρατούμενη.

Χωρίς αμφιβολία, ο στενός σύνδεσμος μεταξύ της μητέρας και του παιδιού είναι απαραίτητος για την ομαλή εξέλιξή του στα πρώτα κρίσιμα χρόνια της ζωής του. Από την άλλη, εκφράζονται σοβαρές αμφιβολίες ως προς την καταλληλότητα του περιβάλλοντος ενός κλειστού καταστήματος κράτησης για τη σωστή ανατροφή και διάπλαση των παιδιών. Ανησυχίες εκφράζονται και για το γεγονός ότι τα παιδιά μένουν με τη μητέρα τους στη φυλακή μέχρι την ηλικία των 2 ½ ετών και ύστερα, λόγω του γεγονότος ότι οι μητέρες τους εκτιούν πολύχρονη φυλάκιση, αναγκάζονται να την αποχωριστούν και να ζήσουν σε ένα τελείως διαφορετικό περιβάλλον.

Σύμφωνα με το άρθρο 13.3. του Σωφρονιστικού Κώδικα, στα τμήματα ή τους χώρους των καταστημάτων κράτησης στα οποία κρατούνται άνδρες ή γυναίκες, γονείς παιδιών ηλικίας μέχρι πέντε ετών, διαμορφώνονται κατάλληλοι χώροι για τη διαμονή των παιδιών μαζί με τη μητέρα ή τον πατέρα τους. Για τις περιπτώσεις αυτές διατίθενται πάντοτε ατομικά κελιά, άλλως ο δικαστικός λειτουργός του καταστήματος κράτησης δύναται να διατάσσει την κατ' οίκον κράτηση της μητέρας ή του πατέρα κρατουμένου εφόσον η εκτιώμενη ποινή δεν υπερβαίνει συνολικά τα πέντε έτη. Παιδιά άνω των πέντε ετών εισάγονται σε ιδρύματα παιδικής μέριμνας που λειτουργούν υπό την εποπτεία των Υπουργείων Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, εφόσον στερούνται του κατάλληλου συγγενικού περιβάλλοντος, κατά την κρίση του δικαστικού λειτουργού του καταστήματος κράτησης. Το περιεχόμενο της διάταξης όμως εφαρμόζεται αποσπασματικά, τουλάχιστον στην Ελλάδα.

Όσον αφορά τη μητέρα που το παιδί της ζει εκτός φυλακής παρατηρείται ότι ο εγκλεισμός της προκαλεί ριζική αλλαγή των συνηθειών ζωής των παιδιών. Οι συνήθειες αυτές συχνά περιλαμβάνουν διακοπή του σχολείου και πρόωπη έναρξη εργασίας ή άσκοπη περιπλάνηση στους δρόμους, ενώ μπορεί να φτάνουν μέχρι και στην αντιγραφή ή τη μίμηση των παράνομων δραστηριοτήτων της μητέρας. Μετά τον εγκλεισμό συνήθως η φροντίδα των παιδιών αναλαμβάνουν ο πατέρας ή άλλοι συγγενείς αλλά και ένα μεγάλο ποσοστό από αυτά, δυστυχώς, μένουν μόνα τους. Αποτελεί, επίσης, γεγονός η εμφάνιση συμπεριφορικών και συγκινησιακών διαταραχών, όπως και μαθησιακών δυσκολιών. Ο αποχωρισμός από τα παιδιά είναι μία από τις άμεσες συνέπειες του εγκλεισμού της μητέρας που δεν επηρεάζει μόνο τις πρακτικές πλευρές της μητρότητας αλλά και την αίσθηση του εαυτού τους. Βιώνοντας την αποστέρηση των παιδιών ορισμένοι γονείς μαρτυρούν συμπτώματα απομάκρυνσης, κενότητας, ένα αίσθημα ανημποριάς, θυμό, ενοχές, φόβο για απώλεια του δεσμού με το παιδί τους και απόρριψη (Henriques, 1996, Eljdupovic &

Bromwich, 2013). Ο αποχωρισμός μητέρας-παιδιού είναι εξίσου τραυματικός και για τις δύο πλευρές και έγκειται στην απουσία της σωματικής εγγύτητας, τη στιγμή που η συναισθηματική συνεχίζει να υφίσταται. Στον αγώνα για τη διατήρηση της επαφής της μητέρας κρατούμενης με το παιδί εκτός του καταστήματος κράτησης και την επιτέλεση του μητρικού της ρόλου, επιστρατεύονται τα βασικά μέσα, που είναι η τηλεφωνική επικοινωνία, η αλληλογραφία και το επισκεπτήριο.

Ανάλογές δυσκολίες όμως δημιουργεί ο εγκλεισμός στην μητέρα κρατούμενη. Η μητρότητα αποτελεί για αυτές τις γυναίκες μέσο αυτοεπιβεβαίωσης και προσωπικής καταξίωσης (Μηλιώνη, 2005). Με την καταδίκη και τον εγκλεισμό βάλλεται αυτόματα η αξία τους ως «καλές» και ικανές μητέρες, ενώ παράλληλα καταστρέφεται και η αυτοεικόνα τους, με πολύ δυσάρεστες συνέπειες για τον ψυχισμό τους (Dodge, 2001). Πολλές φορές μάλιστα, προκαλείται κατάρρευση της αυτοπεποίθησης ή φόβο για ανάληψη ευθυνών σε σχέση με τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους. Η κρατούμενη μητέρα μεγαλώνει το παιδί της μέσα στο περιβάλλον της φυλακής που από μόνο του υπονομεύει το γονεϊκό ρόλο. Η φυλακή δε θεωρείται ασφαλές μέρος και δεν ευνοεί σε καμία περίπτωση την έκφραση των βαθύτερων συναισθημάτων της κρατούμενης σε σχέση με το γονεϊκό της ρόλο, από φόβο μήπως αποτελέσει ένδειξη αδυναμίας. Επίσης η εξάρτηση της κρατούμενης μητέρας από τη δομή της φυλακής, προκαλεί ορισμένες φορές συμπεριφορές που δε συνάδουν με τη διαμόρφωση υπεύθυνης στάσης προς τα παιδιά γεγονός που περιορίζει ακόμα περισσότερο το μητρικό ρόλο. Συνήθως οι μητέρες προσπαθούν να διατηρήσουν τους δεσμούς με τα παιδιά τους για διάφορους λόγους, όπως, για παράδειγμα, για να αποδείξουν στους άλλους ότι είναι *ικανές* ώστε να βελτιώσουν την αυτοεικόνα τους προς τα έξω, είτε γιατί ο εγκλεισμός τους έδωσε την ευκαιρία να επαναπροσδιορίσουν τη θέση τους και τις σχέσεις με τα παιδιά τους (Browne, 1989, Μηλιώνη, 2005,). Έρευνα όμως του Spitz (1954) ο οποίος μελέτησε 202 παιδιά που ανατρέφονταν με τη μητέρα τους μέσα σε φυλακές, βρήκε ότι ένα ποσοστό τις 15% από αυτά εμφάνιζαν μεταξύ του 6^{ου} και 12^{ου} μήνα της ζωής τους νευροδερματίτιδα, ποσοστό υψηλό εν συγκρίσει με την ομάδα ελέγχου (2-3%), δηλαδή των παιδιών που μεγαλώνουν στην οικογένειά τους ή σε τυπικό ιδρυματικό περιβάλλον. Στην συμπεριφορά των μητέρων με εκζεματικά παιδιά διαπίστωσε επιθετικότητα προς το παιδί της, η οποία συνεπιδρούσε με το αυξημένο άγχος. Αυτές οι μητέρες δεν ήθελαν να αγγίζουν τα παιδιά τους ή να τους παρέχουν τις αναγκαίες φροντίδες. Με αυτόν τον τρόπο, στερούσαν

συστηματικά τη δερματική επαφή με αυτά. Ο Spitz θεώρησε ότι η συμπεριφορά αυτή από τη μητέρα σε συνδυασμό με μια συγγενή προδιάθεση του παιδιού, ασκεί βλαβερή επίδραση στον ψυχισμό του, και είναι δυνατόν να προκαλέσει την ειδική αυτή δερματική πάθηση.

Η μητέρα που διαμένει με το παιδί της στη φυλακή, έχει τη δυνατότητα να το ταΐσει, να το βάλει για ύπνο, να το συμβουλέψει, να του μάθει πράγματα, να παίζει μαζί του, να φροντίσει για την υγεία και την ασφάλειά του και γενικά να του δείχνει εμπράκτως και σε καθημερινή βάση την αγάπη της. Από τα παραπάνω προκύπτει, ότι τα μητρικά καθήκοντα της κρατούμενης που μένει μαζί με το παιδί της στη φυλακή δε διαφέρουν από τα καθήκοντα της μητέρας που ζει με το παιδί της στον οικιακό χώρο. Η διαφορά τους συνίσταται, ότι η πρώτη ασκεί το ρόλο της σύμφωνα με τους περιοριστικούς όρους της φυλακής, σε ένα περιβάλλον που κάθε της κίνηση «επιβλέπεται και παρακολουθείται». Όσο αφορά τη σωματική φροντίδα θα μπορούσε να υποστηριχθεί, ότι οι κρατούμενες μητέρες και τα παιδιά τους λαμβάνουν ισορροπημένα γεύματα, επαγγελματική φροντίδα (γιατροί, κοινωνικοί λειτουργοί κ.α.) και κατάλληλο ρουχισμό που ορισμένες ενδεχομένως δε θα είχαν πρόσβαση πριν από τη φυλάκισή τους, λόγω του χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού τους επιπέδου.

Η διάσωση των οικογενειακών σχέσεων των γυναικών κρατουμένων γίνεται ιδιαίτερα δύσκολη, αν λάβουμε υπόψη μας μια σειρά από εμπόδια που αξίζει να προσδιοριστούν και αφορούν στο θέμα της συμφιλίωσης της οικογένειας εντός και εκτός φυλακής.

Η άμεση συνέπεια που επέρχεται στη σχέση μητέρας-παιδιού είναι ο χωρισμός. Αναμφισβήτητα αποτελεί ένα από τα δεινά του εγκλεισμού που προκαλεί και στις δύο πλευρές πόνο, μία αίσθηση απώλειας και θρήνο (Henriques , 1996). Η μητρική σχέση βρίσκεται σε κίνδυνο και η διατήρηση της επαφής είναι σημαντική για την προφύλαξή της. Τα εμπόδια όμως σε αυτή την προσπάθεια δεν είναι μόνο οικονομικής φύσεως αλλά επεκτείνονται και σε άλλους τομείς που αφορούν τις γενικότερες συνθήκες που έρχονται αντιμέτωπα τα συγγενικά πρόσωπα και τα παιδιά όταν επισκέπτονται τη μητέρα τους στο κατάστημα κράτησης.

Οι οικονομικής φύσεως δυσκολίες είναι προφανείς αν ληφθεί υπόψη, ότι σε πολλές χώρες λόγω της χαμηλής σε σύγκριση με εκείνη των ανδρών εγκληματικότητας, υπάρχει μόνο ένα κατάστημα κράτησης γυναικών, που τις περισσότερες φορές είναι

μακριά από τον τόπο διαμονής των οικογενειών, καθιστώντας τις μετακινήσεις δύσκολες. Ακόμα όμως και αν ξεπεραστούν τα οικονομικά εμπόδια, προκύπτουν άλλα θέματα όπως η έλλειψη ειδικού χώρου συνάντησης στο κατάστημα κράτησης για τη διαφύλαξη της ιδιωτικότητας, εξαιτίας του οποίου καλλιεργούνται συναισθήματα αμηχανίας και απροθυμίας στα οικογενειακά μέλη για μελλοντικές επισκέψεις (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008).

Μερικές κρατούμενες κρύβουν την αλήθεια από τα ανήλικα παιδιά τους σχετικά με τη φυλάκισή τους, με τη δικαιολογία ότι δε θέλουν να τα τρομοκρατήσουν. Επικαλούνται ότι είναι *άρρωστες, λείπουν ταξίδι, ή ότι δουλεύουν μακριά*. Στα μικρά παιδιά που έρχονται στη φυλακή να τις δουν, οι μητέρες ισχυρίζονται ότι *εργάζονται* εκεί. Πολλές υπόδικες το κρύβουν μέχρι τη δίκη και την έκδοση καταδικαστικής απόφασης. Ουσιαστικά αρνούνται το πέραςμα στην εγκληματική πράξη και τη επώδυνη διαδικασία της φυλάκισης (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008). Το θέμα περιπλέκεται περισσότερο, όταν η εγκληματική πράξη έχει θύμα μέσα στην ίδια οικογένεια. Το πρόβλημα καθίσταται οξύ για τις μητέρες κρατούμενες, όταν δεν έχουν σε ποιον να αφήσουν τα ανήλικα παιδιά τους ή όταν δεν ξέρουν τι απόφαση να πάρουν σχετικά με τα μωρά ή τα νήπια μέχρι τριών χρονών: να τα κρατήσουν μαζί τους στη φυλακή ή να τα αποχωριστούν και να μεγαλώσουν εκτός φυλακής; Σύμφωνα με μία έκθεση του Pew Research Centre, περισσότερες από 120.000 φυλακισμένες γυναίκες στις Η.Π.Α είναι μητέρες ανήλικων παιδιών. Ωστόσο, εννέα μόνο πολιτείες στην Αμερική έχουν φυλακές με βρεφονηπιακό πρόγραμμα. (Πηγή: www.lifo.gr). Η χωριστή διαβίωση μητέρας-παιδιού μπορεί να οδηγήσει, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμη και στη διάλυση της σχέσης τους. Η διατήρηση του δεσμού τους εξαρτάται από την ποιότητα της σχέσης που είχαν μεταξύ τους πριν από τον εγκλεισμό της μητέρας καθώς και η ηλικία του παιδιού. Φαίνεται ότι τα μικρά παιδιά δύσκολα ξεπερνούν τα τραύματα που δημιουργήθηκαν κατά τον, βίαιο, αποχωρισμό και την παρατεταμένη απουσία της μητέρας. Ακόμη, σε αυτή την κρίσημη ηλικία τα παιδιά δεν κατανοούν έννοιες όπως «επιβεβλημένη ποινή φυλάκισης» ή «κάθειρξη» εφόσον η σχετική ωριμότητα απουσιάζει και το παιδικό χάδι είναι απαραίτητο. Διαχειρίζονται επίσης, με δυσκολία το στιγματισμό και ό,τι επιφέρει στη ζωή τους αυτή η κατάσταση.

Από την άλλη πλευρά, οι τακτικές επισκέψεις, παρ'ότι συντελούν στην αναθέρμανση του δεσμού μητέρας-παιδιού για κάποιες γυναίκες αποτελούν πηγή αρνητικών

συναισθημάτων. Για ορισμένες μητέρες η παρουσία του παιδιού τους στη φυλακή σημαίνει ενοχή, ντροπή, ανησυχία για τη σωστή ανατροφή του από τους ανάδοχους γονείς ή το ίδρυμα. Υψηλά είναι επίσης είναι τα επίπεδα άγχους και κατάθλιψης (Wildeman et al., 2013). Οι φόβοι αυτοί μπορεί να διαταράξουν την, ήδη ευάλωτη συναισθηματική ισορροπία της κρατούμενης και να την οδηγήσουν στη ρήξη με την οικογένειά τους, στην απομάκρυνσή της από αυτή και στην αποτίναξη των ευθυνών της (Μηλιώνη, 2005).

Οι διαταραγμένη σχέση μητέρας παιδιού μπορεί με δυσκολία να αποκατασταθεί μετά την αποφυλάκισή της, αφού η απότομη αλλαγή στην ρουτίνα του παιδιού πιθανόν να διαταράξει την ομαλή κοινωνική ζωή του. Βέβαια, η αποκατάσταση των σχέσεων εξαρτάται, όπως προαναφέρθηκε, από διάφορους παράγοντες, όπως την ηλικία του παιδιού, το δεσμό που διατηρήθηκε ή όχι κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής, τη σχέση της μητέρας με τα σημαντικά άλλα πρόσωπα στη ζωή του παιδιού (πατέρας, γονείς κ.α.). Σημαντικά όπλα για τη διατήρηση του μητρικού ρόλου είναι η εμπλοκή στη ζωή του παιδιού και η άσκηση κάποιου ελέγχου στον τρόπο ζωής και τη φροντίδα του, υιοθετώντας τακτικές όπως την επιλογή του προσώπου που θα αναλάβει τη φροντίδα των παιδιών για όσο χρονικό διάστημα βρίσκεται στη φυλακή, τη διατύπωση της άποψής της αναφορικά με τον τρόπο που θεωρεί ιδανικότερο για να ανακοινωθεί στα παιδιά η αιτία της φυλάκισής της και βέβαια η διατήρηση της συναισθηματικής επαφής (Eljduronic & Bromwich, 2013).

Σύμφωνα με μαρτυρίες που κατέγραψε σε έρευνά της η Αργυρίου-Κυρίτση φαίνεται η ψυχολογική πίεση που βιώνουν οι φυλακισμένες όταν πρέπει να αποχωριστούν τα παιδιά τους. Μία από αυτές αφορά μίας μητέρας που καταδικάστηκε για φόνο, αναφέρει συγκεκριμένα: *«Πόσο υπέφερα όταν μου τα πήρανε, μόλις με συλλάβανε. Τα στερήθηκα όλα αυτά τα χρόνια. Πόσες φορές έκλαψα, γιατί μου λείπανε. Κι ύστερα, σκεφτόμουν πως κάποτε θα έβγαινα από εδώ μέσα και θα ζούσα πάλι μαζί τους. Όμως αυτά τι να σκέφτονται για μένα; Τι άραγε τα μάθανε να σκέφτονται; Από τους γονείς μου ζητούσα να πηγαίνουν να τα βλέπουν και να μου λένε νέα τους. Πήγαινα σε αυτές, τις κοινωνικούς λειτουργούς, και τους ζητούσα να δούνε τα παιδιά μου εκεί, στα ιδρύματα που τα είχαν κλεισμένα... Έδιναν λοιπόν στους γονείς μου λίγα χρήματα για να πάνε στα παιδιά ένα μικρό δώρο κι από μένα»* (Αργυρίου-Κυρίτση, 1986).

Reuters. Πηγή: www.lifo.gr

5.3.3. Οι ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις του εγκλεισμού των γονέων στα τέκνα

Παρόλο που η προβληματική για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και υγεία των παιδιών σε διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις (διαζύγιο γονέων, παιδιά εκτός γάμου, μονογονεϊκές οικογένειες κ.α.) έχει κινήσει το ενδιαφέρον της ερευνητικής κοινότητας τα τελευταία χρόνια σε ικανοποιητικό βαθμό, λίγα είναι γνωστά για τις περιπτώσεις των παιδιών με τον πατέρα στη φυλακή. Τα παιδιά των φυλακισμένων γονέων όμως, είναι τα αόρατα θύματα του ποινικού συστήματος εφόσον παραγκωνίζονται από αυτό. Παρά το γεγονός ότι δεν ευθύνονται για κάτι, υποφέρουν από το βάρος του στιγματισμού που ακολουθεί το χαρακτηρισμό του εγκληματία γονέα (Quaker United Nations Office, 2012).

Αδιαμφισβήτητα, η οικογένεια αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της ώριμης και αυτόνομης προσωπικότητας του παιδιού. Στα πλαίσια της οικογένειας το παιδί μαθαίνει τις κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, τις αξίες, τους κοινωνικούς κανόνες, τα πρότυπα των ρόλων, καθώς και την ικανότητα να αναπτύσσει κοινωνικές σχέσεις. Συνεπώς η οικογένεια στοχεύει κυρίως στη μετάδοση των βασικών αξιών

και νοημάτων της κοινωνίας στο παιδί, δηλαδή στην επιτυχή εσωτερίκευση του πολιτισμού και στην επιτυχή προσαρμογή στις απαιτήσεις του περιβάλλοντός του (Γεωργιάς, 1990, Μπαμπάλης, 2005). Η συμβολή της οικογένειας δεν περιορίζεται στην εκπαίδευση του κοινωνικού γίγνεσθαι, αλλά συνεισφέρει περαιτέρω στην ομαλή ανάπτυξη του παιδιού, στην εξασφάλιση συναισθηματικής του ισορροπίας και, εν τέλει, στην διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας (Μπαμπάλης, 2005).

Η έρευνα έχει δείξει ότι το περιβάλλον παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην ψυχολογική, γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη του βρέφους και του μικρού παιδιού. Το παιδί, μέχρι την ηλικία των τριών ετών, αναμένεται να αναπτύξει ορισμένες δεξιότητες και ικανότητες, να περάσει από ορισμένα αναπτυξιακά στάδια και τα ερεθίσματα που θα εκλάβει από το περιβάλλον είναι υψίστης σημασίας, τόσο όσο η μετέπειτα εξέλιξη του να εξαρτάται άμεσα από το πόσο επιτυχημένα ή αποτυχημένα ολοκλήρωσε τα προηγούμενα αυτά στάδια. Τα παιδιά λοιπόν που διαμένουν μαζί με τις μητέρες τους στη φυλακή, θα πρέπει να κατακτήσουν όλες αυτές τις δεξιότητες περνώντας τα πρώτα σημαντικά χρόνια της ζωής τους σε συνθήκες εγκλεισμού.

Κατά τον John Bowlby, το βρέφος περνώντας από μια σειρά φάσεων, αναπτύσσει μία προσκόλληση με το πρόσωπο φροντίδας, που συνήθως είναι η μητέρα και χρησιμοποιεί αυτή την προσκόλληση ως «ασφαλή βάση» για εξερεύνηση του περιβάλλοντος και αποχωρισμό από εκείνη. Είναι απαραίτητο για την ψυχική υγεία του βρέφους και του παιδιού να βιώνει μία ζεστή, οικεία και συνεχή σχέση με τη μητέρα του, ή με ένα μόνιμο υποκατάστατο της μητέρας, μέσα από την οποία θα βρίσκουν και οι δύο ικανοποίηση και απόλαυση (Μακρυσσοπούλου, 2013). Η μητέρα που βιώνει προβλήματα εσωτερικής φύσεως, δεν έχει το χρόνο, την ενέργεια και τη δύναμη που πηγάζει από μέσα της ώστε να αναπτύξει υγιή προσκόλληση με το παιδί της. Ερευνητικά δεδομένα αναδεικνύουν ότι τα άτομα που έχουν αναπτύξει εγκληματική δραστηριότητα και αντιμετωπίζουν καθημερινές προκλήσεις στη ζωή τους, δεν είναι καλά προσαρμοσμένοι κοινωνικά, συναισθηματικά ή ψυχολογικά. Επομένως προκύπτουν θέματα ψυχολογικής ικανότητας των μητέρων κρατουμένων ώστε να αναπτύξουν έναν ασφαλή δεσμό με το παιδί (Schoeman, 2004) .

Σύμφωνα με τη θεωρία του Piaget η γνωστική ανάπτυξη του βρέφους είναι κινητική, με την έννοια ότι μαθαίνει από τις δραστηριότητες και τις πληροφορίες που λαμβάνει από το περιβάλλον, μέσω των αισθήσεών του. Τα βρέφη και τα παιδιά που μεγαλώνουν μέσα στο περιβάλλον της φυλακής στερούνται την έκθεση σε διαφορετικά περιβάλλοντα, αφού το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους το περνούν

στο κατάστημα κράτησης με περιορισμένη διέγερση και άλλες ευκαιρίες ανάπτυξης. Είναι εξαιρετικής σημασίας λοιπόν να υπάρχουν χώροι όπου το παιδί θα μπορεί να εξερευνά και να αποκτά νέες εμπειρίες, όπως παιδότοπος, άνεση κινήσεων και ευρύχωρο δωμάτιο για αλληλεπίδραση με τη μητέρα. (Moen, 2003).

Είναι γνωστό πως τα παιδιά μέσω του παιχνιδιού και της υιοθέτησης ρόλων μπαίνουν στη διαδικασία διαμόρφωσης του χαρακτήρα τους. Οι άνθρωποι τους οποίους «αντιγράφουν» και υιοθετούν τους ρόλους τους είναι φυσικά οι πιο κοντινοί άνθρωποι που έχει επαφή το παιδί τουλάχιστον μέχρι τα έξι του χρόνια, δηλαδή οι γονείς. Ένα παιδί που μένει με τη μητέρα του στη φυλακή δεν έχει τη δυνατότητα να αναπτύξει δεσμούς με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειά του και να γνωρίσει την κοινότητα που διαμένει.

Μία άλλη προβληματική κατάσταση είναι η έκθεση σε περιβαλλοντικούς παράγοντες όπως, περιστατικά βίας, συγκρούσεις, διάφοροι στρεσογόνοι παράγοντες ή οποιαδήποτε σωματική ή συναισθηματική αποστέρηση που αναμφισβήτητα χαρακτηρίζουν τη φυλακή, μπορεί να έχει σημαντική επίδραση στην υγεία και την ανάπτυξη του βρέφους ή του παιδιού.

Ο *ιδρυματισμός* επίσης είναι ένα φαινόμενο που αποτελεί απειλή για τα παιδιά που βρίσκονται μαζί με τις μητέρες τους στη φυλακή, κάνοντάς τα ορισμένες φορές νευρικά και φοβισμένα. Για την αποφυγή του ιδρυματισμού η έξοδος των παιδιών για παραμονή λίγων ημερών σε σπίτια συγγενών είναι υψίστης σημασίας (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008) .

Μία από τις σημαντικότερες αλλαγές που συντελείται στη ζωή των παιδιών (που δεν διαμένουν με εκείνη στη φυλακή) ως συνέπεια του εγκλεισμού της μητέρας, είναι στον καθημερινό τρόπο ζωής τους. Για τον προσδιορισμό των αλλαγών στον τομέα αυτό είναι απαραίτητο να ληφθεί υπόψη τόσο το άτομο με το οποίο ζούσε το παιδί πριν τη φυλάκιση της μητέρας, όσο και το άτομο που θα αναλάβει τη φροντίδα του κατά τη διάρκεια της έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής της μητέρας. Υπάρχει περίπτωση ο καθημερινός τρόπος ζωής του παιδιού να παραμείνει αδιατάρακτος μετά τη φυλάκισή της μητέρας του, αφού το πιθανότερο είναι να παραμείνει στην κατοικία του, να συνεχίσει τη φοίτηση στο ίδιο σχολείο και να διατηρήσει επαφές με τους φίλους και συνομηλίκους του, ανάλογα βέβαια τη χρονολογική του ηλικία (Mayers et al., 1999). Όμως εφόσον πρόκειται για ανήλικο,

προκύπτει το θέμα την ανάληψης της φροντίδας του, θέτοντας στις μητέρες το δίλλημα να επιλέξουν ανάμεσα σε δικά τους πρόσωπα, συγγενείς ή φίλους και την ανάδοχη φροντίδα (πολλές μητέρες προτιμούν να στείλουν τα παιδιά τους σε άλλους φροντιστές εκτός του πατέρα τους εφόσον δεν υπάρχει αισθημα εμπιστοσύνης προς το πρόσωπό του). Αναμφισβήτητα το μεγαλύτερο ποσοστό προτιμήσεων για τη φροντίδα του παιδιού, συγκεντρώνουν οι συγγενείς της έγκλειστης μητέρας, και ιδιαίτερα οι γονείς της (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008). Πράγματι τα πρόσωπα είναι γνώριμα και τις περισσότερες φορές αγαπητά στο παιδί, αλλά η αντιμετώπιση χρόνιων προβλημάτων υγείας, εξαιτίας της προχωρημένης ηλικίας κάποιων και οι δυσκολίες στην κάλυψη των προσωπικών τους αναγκών, πιθανότατα στέκονται εμπόδιο στην επίτευξη μιας ολοκληρωμένης και επαρκούς φροντίδας που χρειάζονται τα παιδιά (Pounds, 2006, Hanlon et al, 2007). Όπου δεν υπάρχουν διαθέσιμοι συγγενείς, ή οι υπάρχοντες, κρίνονται ακατάλληλοι για διάφορους λόγους, το παιδί δίνεται σε ανάδοχη φροντίδα, θέτοντας ορισμένες φορές τις φυλακισμένες μητέρες σε ένα διαρκή αγώνα για την άσκηση των γονικών τους δικαιωμάτων και τη διατήρηση στενών δεσμών μαζί τους. Μερικές φορές, δυστυχώς, παιδιά σε ανάδοχη οικογένεια χάνουν την επαφή με τους βιολογικούς τους γονείς, τους φίλους και τα μέλη της κοινότητας ενώ το πιθανότερο είναι να αλλάξουν γειτονιά ή ακόμα και πόλη (Simson, 2011). Το άγχος και η απογοήτευση, η ανασφάλεια και η χαμηλή αυτοεκτίμηση λόγω του στίγματος για τη φυλάκιση των γονέων τους, γίνονται εντονότερα εξαιτίας ότι εκτός από την προσπάθεια διαχείρισης του αποχωρισμού τους από το μητρικό πρόσωπο, παράλληλα βιώνουν την αβεβαιότητα από την αλλαγή της διαμονής τους, αφού τοποθετούνται σε ένα άγνωστο περιβάλλον. Ψυχικό τραυματισμό αποτελεί και ο αποχωρισμός του παιδιού από τα αδέλφια του, λόγω διαφόρων περιστάσεων, όπως όταν το ένα ήδη ζει αλλού ή όταν δε μπορεί κάποιο άτομο να αναλάβει τη φροντίδα και των δύο, είναι καθοριστικής σημασίας αφού στερούνται την επαφή και την αναγκαία στήριξη που θα μπορούσε να παρέχει το ένα στο άλλο (Robertson, 2007). Η ανάδοχη φροντίδα τις περισσότερες φορές προσφέρει αγάπη στα παιδιά, αλλά θα πρέπει να αναφερθεί ότι ενυπάρχει ο κίνδυνος της παραμέλησης και σωματικής ή σεξουαλικής κακοποίησης (Pounds, 2006). Βέβαια η πιο αρνητική πλευρά της κατάστασης οφείλεται στη συχνή εναλλαγή των προσώπων φροντίδας (Mayers, 1999), με άμεσο αντίκτυπο στη συναισθηματική, πνευματική και σωματική υγεία των παιδιών (Quaker United Nations Office, 2012).

Στην οικογένεια της κρατούμενης μητέρας προκύπτουν επιπρόσθετα έξοδα, όπως έξοδα μετακινήσεων για επισκέψεις που γίνονται στο κατάστημα κράτησης, αυξημένοι λογαριασμοί τηλεφώνου, νομικά έξοδα όπως αμοιβές δικηγόρων και πιθανή παροχή οικονομικής υποστήριξης στη φυλακισμένη μητέρα, ώστε να κάνει τηλεφωνήματα, να παίρνει φαγητό ή άλλα είδη ανάγκης. Ορισμένες φορές τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας και εφόσον δεν τα έχει αναλάβει κάποιο συγγενικό πρόσωπο ή κάποιο ίδρυμα κοινωνικής μέριμνας, αναγκάζονται να αναλάβουν την ανατροφή των μικρότερων αδελφών τους, διεκδικώντας μία θέση στο χώρο εργασίας για την καθημερινή τους επιβίωση, με αποτέλεσμα τη στέρηση της συμμετοχής τους σε ποικίλες απαραίτητες για την ηλικία τους δραστηριότητες, όπως σχολική φοίτηση, αθλητικές δραστηριότητες, κοινωνικές γνωριμίες και παρέες με συνομηλίκους (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008).

Παλαιότερα όταν οι μητέρες κρατούμενες στεγάζονταν με τα παιδιά τους στη Φυλακή Κορυδαλλού, η Κοινωνική Υπηρεσία είχε φροντίσει σε συνεργασία με το Δήμο Κορυδαλλού, να πηγαίνουν τα παιδιά κάθε πρωί με λεωφορείο στον τοπικό δημόσιο παιδικό σταθμό, με αποτέλεσμα να αναμειγνύονται με συνομήλικά τους και να αποκτούν εμπειρίες σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, εκτός φυλακής. Στη συνέχεια που χτίστηκε παιδικός σταθμός μέσα στον περίβολο της φυλακής, είχε ως αποτέλεσμα να στερήσει από τα παιδιά την επαφή με τον έξω κόσμο και όταν πια έκλεισε και ο παιδικός σταθμός εξαιτίας της έλλειψης παιδιών ηλικίας άνω των εννιά μηνών, η Κοινωνική Υπηρεσία κατέβαλε σημαντική προσπάθεια να διευθετήσει το θέμα κανονίζοντας τη μεταφορά τους στον παιδικό σταθμό της περιοχής αλλά δυστυχώς αποδείχτηκε άκαρπη λόγω έλλειψης μεταφορικού μέσου (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008).

Στην Ευρώπη, κάθε χρόνο, 700.000 παιδιά αποχωρίζονται από τους φυλακισμένους γονείς τους ενώ το ποσοστό των φυλακισμένων γυναικών π.χ. στην Ολλανδία ανέρχεται σε 8,2%, στην Ελλάδα 5,1% και στην Ιρλανδία σε 2,9%, ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο 17.000 παιδιά στέλνονται στη φυλακή μαζί με τη μητέρα τους κάθε χρόνο (Frattini, 2006, στη Σύνοδο της Ολομέλειας του ΕΚ στο Στρασβούργο). Στις Η.Π.Α. υπολογίζεται ότι 2-3 εκατομμύρια παιδιά έχουν γονείς στη φυλακή (το 54% των εγκλείστων), και μάλιστα κάτω των 18 ετών. Όπως υπολογίζεται από τις στατιστικές, 1 στα 5 έγχρωμα παιδιά και 1 στα 42 παιδιά Λατίνων έχουν γονέα στη φυλακή, συγκριτικά με το 1 στα 111 των Καυκάσιων (Quaker United Nations Office, 2012).

Σχεδόν σε όλες τις χώρες του Δυτικού κόσμου τα βρέφη και τα μικρά παιδιά επιτρέπεται να ζουν με τη μητέρα στη φυλακή και κάποια από αυτά (συμπεριλαμβανομένου της Φινλανδίας, της Σουηδίας, της Πορτογαλίας και της Γερμανίας) επιτρέπεται η διαμονή με τον έγκλειστο πατέρα επίσης.

Έως και 2,5 φορές μεγαλύτερο κίνδυνο να παρουσιάσουν ψυχολογικά προβλήματα, εν συγκρίσει με τα υπόλοιπα, έχουν όσα παιδιά έχουν στη φυλακή τον ένα γονιό τους ή ακόμα χειρότερα και τους δύο, σύμφωνα με τα συμπεράσματα του ευρωπαϊκού προγράμματος «COPING», που συντονίστηκε από το βρετανικό πανεπιστήμιο του Χάντερσφιλντ. Οι επιστήμονες επισημαίνουν πως, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, τα παιδιά των φυλακισμένων εκτίθενται σε πολλαπλές ψυχολογικές και κοινωνικές πιέσεις, καθώς η οικογένειά τους διαλύεται, ενώ, παράλληλα, ζουν με αυξημένα οικονομικά προβλήματα και δυσχέρειες. Εκτός από τις οικονομικές δυσκολίες που ταλαιπωρούν τα παιδιά, προβλήματα παρουσιάζουν και σε άλλους τομείς, όπως μαθησιακές δυσκολίες, προβλήματα συμπεριφοράς στο σχολείο, ενώ αυξάνεται η επικινδυνότητα θυματοποίησης και κακοποίησης τους λόγω της ευαλωτότητάς τους. Καθώς τα παιδιά ζουν σε μεταβαλλόμενες και πιθανόν ριψοκίνδυνες συνθήκες, κάποια από αυτά αποδέχονται το σύστημα της φυλάκισης σαν να ήταν «φυσιολογικό» ή σαν το μόνο μέρος που μπορούν να είναι με τη μαμά και το μπαμπά (Quaker United Nations Office, 2012).

Ο μόνιμος είτε ο μακράς διάρκειας αποχωρισμός του παιδιού από το γονέα ανεξάρτητα από την αιτία, αποτελεί από μόνο του ένα τραυματικό γεγονός. Ο Bowlby, παρατηρώντας τις αντιδράσεις των μικρών παιδιών στον αποχωρισμό από τα πρόσωπα δεσμού, κατέληξε ότι υπάρχει ομοιογένεια συναισθηματικών αντιδράσεων, η οποία ακολουθεί συγκεκριμένη και προβλέψιμη σειρά. Η πρώτη αντίδραση είναι η διαμαρτυρία, που περιλαμβάνει το κλάμα, το ενεργητικό ψάξιμο και την αντίσταση στις προσπάθειες άλλων προσώπων να τα ανακουφίσουν για τον αποχωρισμό. Η δεύτερη είναι η απελπισία, που χαρακτηρίζεται από παθητικότητα και λύπη. Τελευταία εμφανίζεται η συναισθηματική αποδέσμευση.

Υποστηρίζεται ότι η προσαρμογή στην απώλεια του γονέα γίνεται πιο ομαλά εάν υπάρχει η δυνατότητα ανοιχτής συζήτησης επί του θέματος. Ο αποχωρισμός του παιδιού από το γονέα εξαιτίας της φυλάκισής του, αποτελεί ένα θέμα ταμπού, στερώντας από την οικογένεια τη δυνατότητα για κουβέντα, και κατ' επέκταση την

ευκαιρία να έρθει πιο κοντά, προκαλώντας επιπλέον άγχος και δυσκολίες στο παιδί ανάλογα με την ηλικία του, ώστε να το διαχειριστεί (Eljdupovic & Bromwich, 2013). Τα παιδιά αργά ή γρήγορα είτε μαθαίνουν από τους συμμαθητές τους ή άλλους συνομηλίκους τους ή και ενήλικες για τη φυλακισμένη μητέρα τους, συχνά δε με προσβλητικό τρόπο και για αυτό ντρέπονται στο σχολείο, είτε αντιλαμβάνονται την κατάσταση μόνα τους. Τα παιδιά φοβούνται κυρίως την εγκατάλειψη και έχουν τρομακτικές φαντασιώσεις γύρω από το σημαίνον φυλακή. Δημιουργούν με τη φαντασία τους τα χειρότερα σενάρια που αφορά την τύχη του γονέα. Επίσης πιθανόν να ενεργοποιήσουν μηχανισμούς αυτοκριτικής, τύψεων και ντροπής. Αντιδρούν (δεν τρώνε κλπ), όμως, όταν τις επισκεφθούν και τις δουν, καθησυχάζονται. Βλέπουν ότι υπάρχουν.

Για όλους τους παραπάνω λόγους επιβάλλεται να δίνεται η ευκαιρία στα παιδιά να αντιληφθούν το νόημα και τα γεγονότα των ιδιαίτερων συνθηκών που αντιμετωπίζουν. Είναι αναγκαίο να γνωστοποιείται στα παιδιά με τρόπο ανάλογο της ηλικίας τους, η κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει ο γονέας, με τρόπο απλό και κατανοητό. Τα παιδιά φαίνεται να ευνοούνται γνωρίζοντας λεπτομέρειες για το περιβάλλον της φυλακής και την εμφάνιση του κελιού του γονέα. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη συντομότερη το δυνατόν επίσκεψη του γονέα ή από την παρουσίαση φωτογραφιών (Scharf-Smith & Gambel, 2011). Αυτό είναι σημαντικό εφόσον έτσι ενδυναμώνεται ο δεσμός με τους γονείς μέσα από την ισχύ του αισθήματος εμπιστοσύνης, ενώ αντίθετα, μειώνονται οι αρνητικές επιδράσεις στον ψυχισμό του παιδιού που κάνουν την εμφάνισή τους με το γεγονός απόκρυψης της κατάστασης. Το κάθε παιδί όμως, όπως και κάθε άνθρωπος είναι διαφορετικό από το άλλο και επομένως καθίσταται δύσκολο να προβλεφθεί με ποιο τρόπο θα επηρεαστεί η ζωή του λόγω με αποτέλεσμα άλλα να παρουσιάζουν ανθεκτικότητα και ικανότητα προσαρμογής απέναντι στις νέες συνθήκες της ζωής τους και άλλα να αντιδρούν με βίαιη και επιθετική συμπεριφορά.

Ιδιαίτερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν εκείνα τα παιδιά, που ο πατέρας τους πρέπει ν' απουσιάσει, γιατί έχει υποπέσει σε ποινικά αδικήματα και πρέπει να εκτίσει μία πολύχρονη ποινή. Όταν τα παιδιά είναι ακόμη μικρά, οι σύζυγοι των καταδικασμένων σε φυλάκιση ανδρών προσπαθούν να αποκρύψουν το γεγονός τόσο από τα παιδιά, όσο κι από του γείτονες. Τις περισσότερες όμως φορές τα παιδιά πληροφορούνται την αλήθεια. Οι μητέρες έχουν δυσκολία να μετατρέψουν ένα τέτοιο άνδρα σε

«αιδεώδεις» για τα παιδιά τους. Πολλές έχουν δυσκολία να μείνουν κοντά σε τέτοιους άνδρες και να τους προσφέρουν συμπαράσταση και βοήθεια. Πολλοί γάμοι διαλύονται, ενώ ο άνδρας βρίσκεται στην φυλακή, γιατί οι γυναίκες δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν και να ξεπεράσουν όλα τα προβλήματα και τις δυσκολίες που δημιουργούνται (Κάνιτζ, 1981). Η αβεβαιότητα και η αμφιβολία σχετικά με τον ερχομό του πατέρα δημιουργούν δυσβάσταχτη εσωτερική αγωνία στο παιδί (Petri, 2003). Αν τα παιδιά είναι μεγαλύτερης ηλικίας, όταν υπέπεσε ο πατέρας στο αδίκημα, κι έχουν αντιληφθεί και ζήσει τα γεγονότα, που οδήγησαν στην καταδίκη του, αισθάνονται σημαδεμένα, γιατί είναι τα παιδιά ενός ποινικού κατάδικου. Αυτό αποτελεί μια ιδιαίτερα δυσμενή προϋπόθεση για την «κοινωνική τους θέση» ιδιαίτερα όταν ο πατέρας έχει υποπέσει σε σοβαρό ποινικό αδίκημα. Ο «εγκληματίας» πατέρας μπορεί να γίνει το πολύ ένα αρνητικό αντικείμενο ταύτισης (π.χ. λένε τα παιδιά «δεν θέλω να γίνω σαν το πατέρα μου»). Κι αν γίνονται συχνά σαν τον πατέρα τους, αυτό οφείλεται στο γεγονός της απουσίας του πατέρα που εκτίει την ποινή του στη φυλακή, αλλά και στις συνθήκες που εκείνοι περιέπεσαν σε ποινικά αδικήματα, καθώς και το ότι δεν δείχνουν συχνά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα παιδιά τους εφόσον ασχολούνται με άλλα πράγματα. Οι σύζυγοι δε, αυτών των ανδρών είναι τις περισσότερες φορές τόσο πολύ φορτωμένες με προβλήματα που δημιουργούνται από την συμπεριφορά των ανδρών τους ώστε δεν μπορούν να ασχοληθούν όσο χρειάζεται με τα παιδιά τους. Έτσι ολόκληρη η κατάσταση της οικογένειας είναι τόσο παθολογική, ώστε τα περισσότερα παιδιά δεν είναι σε θέση να την αντιμετωπίσουν χωρίς ζημιές.

Κατά το 2011 (Ιούνιος - Δεκέμβριος 2011) το Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά της Βίας διοργάνωσε και υλοποίησε Ομάδες Στήριξης Παιδιών Φυλακισμένων Γονιών, στο πλαίσιο του προγράμματος «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής», με τη συνχρηματοδότηση του προγράμματος DAPHNE III της Ε.Ε. Στόχος των ομάδων ήταν η ενδυνάμωση παιδιών φυλακισμένων γονέων –μέσα από παιχνίδια ρόλων- ως προς τη διερεύνηση δυσκολιών που μπορεί να αντιμετωπίζουν στην καθημερινή τους ζωή, να «συζητήσουν» θέματα που τα απασχολούν (ακόμη και ευαίσθητα θέματα, όπως ο εγκλεισμός του γονιού), η διερεύνηση εναλλακτικών τρόπων επίλυσης συγκρούσεων αλλά και η, απαραίτητη, ψυχαγωγία των παιδιών.

Για το τελείωμα αυτής της υποενότητας, παραθέτω την Διακήρυξη Δικαιωμάτων που κατέθεσαν τα ίδια τα παιδιά των εγκλείστων γονέων στις Η.Π.Α. η οποία αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα του Quaker United Nations Office*.

- ❖ Να με κρατάτε ασφαλή και ενήμερο για τη διάρκεια σύλληψης του γονέα μου.
- ❖ Να ακούγεται η άποψή μου για τις αποφάσεις που λαμβάνονται για εμένα.
- ❖ Να με υπολογίζεται όταν λαμβάνετε αποφάσεις για τον γονέα μου.
- ❖ Να φροντίζετε για την ευημερία μου κατά το διάστημα της απουσίας του γονέα μου.
- ❖ Να μπορώ να συνομιλώ, να βλέπω και να αγγίζω τον γονέα μου.
- ❖ Να με υποστηρίζετε καθώς αντιμετωπίζω τη φυλάκιση του γονέα μου.
- ❖ Να μη με κρίνετε, κατηγορείτε ή στιγματίζετε εξαιτίας της φυλάκισης του γονέα μου.
- ❖ Έχω δικαίωμα σε μια εφ'όρου ζωής σχέση με τον γονέα μου.

*μετάφραση από την γράφουσα

6. Προγράμματα εν λειτουργία για την συνέχιση του κοινωνικού/γονεϊκού ρόλου των κρατουμένων

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες πραγματοποιήθηκαν βήματα τα οποία τείνουν να μετριάσουν τις επιπτώσεις που έχει η οικογενειακή και κοινωνική αποκοπή των κρατουμένων και, κατ' επέκταση, τη διαβίωσή τους στη φυλακή. Τέτοια βήματα ήταν, π.χ., η καθιέρωση του θεσμού της άδειας (1990), η δυνατότητα ευχερέστερης τηλεφωνικής επικοινωνίας κ.λπ. Τα μέτρα αυτά συνέβαλαν καθοριστικά στην εμπέδωση ενός ασφαλέστερου κλίματος μέσα στη φυλακή τόσο για τους κρατουμένους όσο και για τους, ερχόμενους σε καθημερινή επαφή μαζί τους, σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Είναι γεγονός ότι η, σε καθημερινή βάση, συχνότητα βίαιων και αιματηρών περιστατικών (συμπλοκών κ.λπ.) στις ελληνικές φυλακές είναι πιο χαμηλή σήμερα σε σχέση με τη δεκαετία του 1980 και παλαιότερα. Το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν αναλογιστεί κανείς τον επιβαρυντικό ρόλο που παίζει στην ψυχολογία των κρατουμένων η μείωση του ζωτικού τους χώρου την

τελευταία εικοσαετία, μια μείωση η οποία οφείλεται στην αλματώδη αύξηση του αριθμού των εγκλείστων (λόγω και της μαζικής εισροής αλλοδαπών κρατουμένων) και στη συνακόλουθη πληθυσμιακή υπερπλήρωση των καταστημάτων κράτησης. Η εν λόγω μείωση του ζωτικού χώρου των κρατουμένων θα έπρεπε λογικά, ως παράγοντας όξυνσης του αισθήματος πίεσης, να οδηγήσει σε αύξηση της καθημερινής βίας μέσα στη φυλακή. Το γεγονός ότι τελικά δεν συνέβη κάτι τέτοιο, οφείλεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στα προαναφερθέντα μέτρα επικοινωνίας που θεσμοθετήθηκαν για την επικοινωνία των κρατουμένων με το οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον, κάτι που αποτελεί απόδειξη ότι η επικοινωνία αυτή, πέραν της ανθρωπιστικής της διάστασης, έχει και ευεργετικές συνέπειες στη διαβίωση και στη συμπεριφορά των κρατουμένων κατά τη διάρκεια της κράτησής τους (Βαρβατάκος, 2011).

Σε ορισμένες χώρες έχουν θεσπιστεί κάποιες επισκέψεις που ονομάζονται συχνά Οικογενειακές Επισκέψεις ή Επισκέψεις Μακράς Διαρκείας. Οι Οικογενειακές Επισκέψεις (Family Visits) αποτελούν μια μορφή επισκεπτηρίου προς έναν κρατούμενο, ως επί το πλείστον από τα μέλη του (άμεσου) οικογενειακού του περιβάλλοντος. Σε αντίθεση με τα συμβατικά επισκεπτήρια, τα οποία έχουν μικρή διάρκεια και πραγματοποιούνται υπό οπτική παρακολούθηση και, συνήθως, με τη μεσολάβηση διαχωριστικού μεταξύ των κρατουμένων και των επισκεπτών τους (κάτι που δεν επιτρέπει τη μεταξύ τους φυσική επαφή), οι Οικογενειακές Επισκέψεις είναι επισκεπτήρια μακράς διαρκείας τα οποία πραγματοποιούνται σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους εντός των ορίων της φυλακής και στα οποία ο κρατούμενος και η οικογένειά του διαβιών, για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, μαζί – αποκτώντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, τη δυνατότητα της από κοινού συμμετοχής τους σε δραστηριότητες της φυσιολογικής οικογενειακής ζωής, όπως συζήτηση, μαγείρεμα, φαγητό, ύπνο, παιχνίδι κ.λπ.

Οι έλεγχοι ασφαλείας από το φυλακτικό προσωπικό κατά τη διάρκεια των επισκέψεων αυτών είναι σποραδικοί και, στο μέτρο του δυνατού, διακριτικοί, ενώ η συχνότητα και η διάρκειά τους εξαρτώνται από την εκάστοτε χώρα και, ειδικότερα, από τη σωφρονιστική της νομοθεσία. Για παράδειγμα, στη Ρωσία, στις περισσότερες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και στον Καναδά κάθε τέτοια επίσκεψη πραγματοποιείται κάθε 2 μήνες και διαρκεί μέχρι και 72 ώρες, ενώ στην Πολιτεία του

Νέου Μεξικού των Η.Π.Α., που είναι η μία από τις έξι Πολιτείες των Η.Π.Α. όπου ισχύει ο θεσμός αυτός, τελείται κάθε 45 με 120 μέρες και διαρκεί από 6 έως 24 ώρες, αναλόγως των εφαρμοζόμενων μέτρων ασφαλείας στα οποία εμπίπτει ο κάθε κρατούμενος. Το δικαίωμα πραγματοποίησης Οικογενειακών Επισκέψεων αποτελεί συνάρτηση, σε γενικές γραμμές και κατά κύριο λόγο, της συμπεριφοράς ενός κρατουμένου μέσα στη φυλακή και, σε μικρότερο βαθμό, του αδικήματος για το οποίο κρατείται. Οι επισκέψεις αυτές απευθύνονται, όπως προαναφέρθηκε, στα μέλη του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος – γονείς, αδέρφια, παιδιά, συζύγους κ.λπ. – με μοναδική, ίσως, εξαίρεση τον Καναδά, η νομοθεσία του οποίου προβλέπει τη δυνατότητα συμμετοχής σε αυτές και της συντρόφου ενός κρατουμένου (χωρίς να υπάρχει, κατ' ανάγκην, έγγαμη σχέση ανάμεσά τους) καθώς επίσης και οποιουδήποτε ατόμου με το οποίο ο κρατούμενος διατηρεί ισχυρή, σταθερή και αμοιβαία επωφελή σχέση (Vacheret, 2005). Οι Οικογενειακές Επισκέψεις αποσκοπούν στην προστασία των κοινωνικών και ιδίως των οικογενειακών δεσμών ενός κρατουμένου. Η αξία της θεσμοθέτησής τους έγκειται, πρωτίστως, στην ίδια την αξία της οικογένειας, η οποία παραμένει η δομική μονάδα της κοινωνίας. Η αφετηρία και το θεμέλιο της οικογένειας συνίσταται στη σύναψη και στην εύρυθμη λειτουργία της συντροφικής σχέσης μεταξύ δύο ανθρώπων οι οποίοι γίνονται και παραμένουν σύζυγοι. Η διατήρηση της εν λόγω σχέσης, επομένως, αποτελεί τον πρωταρχικό λόγο για τη θέσπιση των Οικογενειακών Επισκέψεων.

Παρεμφερείς με τις εν λόγω επισκέψεις είναι και οι λεγόμενες Συζυγικές Επισκέψεις (Conjugal Visits), οι οποίες εφαρμόζονται σε ορισμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Δανία, Σουηδία, Ολλανδία, Ισπανία και Γαλλία) καθώς επίσης – σε εθιμοτυπική και περισσότερο ανεπίσημη βάση – και σε ένα μεγάλο αριθμό χωρών της Λατινικής Αμερικής. Παρά το γεγονός ότι οι δύο αυτοί τύποι επισκέψεων κάποιες φορές συγχέονται, η κύρια διαφορά μεταξύ τους έγκειται στο γεγονός ότι οι Συζυγικές Επισκέψεις έχουν μικρότερη διάρκεια (μέχρι 3 ώρες) και μπορεί να συμμετάσχει σε αυτές ένα μόνο πρόσωπο, το οποίο συνήθως είναι η σύζυγος ή επί μακρόν σύντροφός του κρατουμένου. Η βασική τους ομοιότητα συνίσταται στη δυνατότητα που προσφέρουν αμφότερες να περάσει ο κρατούμενος ένα χρονικό διάστημα κατ' ιδίαν μαζί με ένα, τουλάχιστον, προσφιλές του πρόσωπο, μακριά από τη ρουτίνα και την πίεση της καθημερινότητάς του στη φυλακή. Κοινός τους παρονομαστής επίσης είναι και ο κύριος λόγος για τον οποίο έχουν καθιερωθεί και εφαρμόζονται: την προαγωγή

και ενίσχυση των δεσμών των κρατουμένων με τα πρόσωπα που συμμετέχουν στις εν λόγω επισκέψεις.

Η ανάγκη ενίσχυσης των οικογενειακών δεσμών των κρατουμένων, επομένως, προβάλλει επιτακτική όχι μόνο λόγω της φυλάκισης και των μακροχρόνιων ποινών, οι οποίες, όπως είδαμε, αποτελούν επί σειρά ετών την κυρίαρχη τάση στις επιβαλλόμενες ποινές φυλάκισης στη χώρα μας, αλλά και λόγω της γενικότερης εξασθένησης του θεσμού του γάμου, έτσι όπως διαφαίνεται μέσα από την, σε απόλυτους αριθμούς, αύξηση των διαζυγίων αλλά και τη βαθμιαία μείωση της αναλογίας μεταξύ γάμων και διαζυγίων, εις βάρος των πρώτων. Το 2005, επί παραδείγματι, κατεγράφησαν στη χώρα μας 13.494 διαζύγια – 21% περισσότερα σε σχέση με το 2000 (11.119) και 123% περισσότερα σε σχέση με το 1990 (6037)! Εξίσου εύλωτη, ωστόσο, είναι και η αύξηση των διαζυγίων αναλογικά με τους γάμους: το 1990 οι γάμοι και τα διαζύγια που σημειώθηκαν στη χώρα μας βρίσκονταν σε αναλογία 1/9,78 (1 διαζύγιο ανά 9,78 γάμους). Το 1995 η αναλογία αυτή μετατράπηκε σε 1/5,82, για να διολισθήσει σε 1/5,56 το 2000 και να καταλήξει σε 1/4,52 το 2005. Αν, λοιπόν, συνδυαστεί η δοκιμασία που θέτει στην οικογενειακή συνοχή ο (μακροχρόνιος) εγκλεισμός με την υψηλή και αυξανόμενη τάση για διαζύγιο που χαρακτηρίζει τους σημερινούς γάμους, τότε η ενίσχυση των συζυγικών και γενικότερα οικογενειακών δεσμών των κρατουμένων αποτελεί μια κοινωνική αναγκαιότητα. Μια αναγκαιότητα που γίνεται ακόμα πιο επιτακτική αν λάβει κανείς υπ' όψιν το υψηλό ποσοστό εγκλειστών οι οποίοι είναι έγγαμοι ή/και γονείς. Στις 31-12-2006 οι έγγαμοι κατάδικοι με παιδιά αποτελούσαν το 29,7% του συνόλου των καταδικών, ενώ οι έγγαμοι (με ή χωρίς παιδιά) και οι γονείς (έγγαμοι, άγαμοι, χήροι/διαζευγμένοι ή μη δηλώσαντες) αποτελούσαν το 37,3% και 40,5% αντίστοιχα. Συνολικά, οι κατάδικοι οι οποίοι στο τέλος του προαναφερθέντος έτους εμπλέκονταν σε οικογενειακή σχέση (είτε ως σύζυγοι είτε ως γονείς είτε και τα δύο μαζί) ανέρχονταν στο 48,2% του συνολικού αριθμού των καταδικών – ένα ποσοστό αρκετά μεγάλο ώστε να μην μπορεί να αγνοηθεί από την κοινωνία, την κάθε κοινωνία η οποία δηλώνει ότι επιθυμεί να στηρίζει και να σέβεται τη συζυγική και γονική ιδιότητα των μελών της, όποια μέλη της και αν έχουν την ιδιότητα αυτή (Βαρβατάκος, 2011).

Στο πλαίσιο του σωφρονιστικού μοντέλου προβλέπεται η λειτουργία σχολείου και η διαρκής μόρφωση των κρατούμενων ως μία μεταρρυθμιστική πρόταση των φυλακών (Σωφρονιστικός Κώδικας, άρθρο 35). Ο κρατούμενος μπορεί να πάρει Απολυτήριο Δημοτικού παρακολουθώντας τα αντίστοιχα τμήματα μάθησης του Δημοτικού Σχολείου της Φυλακής (π.χ. Δικαστική Φυλακή Θεσσαλονίκης) μετά από αίτηση του στην Κοινωνική Υπηρεσία, ή δίνοντας εξετάσεις για το Απολυτήριο. Το απολυτήριο Δημοτικού που θα πάρει ο κρατούμενος, δεν θα αναγράφει που το απέκτησε.

Αντιστοίχως, ένας κρατούμενος μπορεί να εγγραφεί σε Γυμνάσιο ή Λύκειο της περιοχής που βρίσκεται η φυλακή, μετά από αίτηση του στο Συμβούλιο της Φυλακής. Ο κρατούμενος μπορεί να πάρει πτυχίο Α.Ε.Ι. ή Τ.Ε.Ι αφού πρώτα δώσει Πανελλήνιες Εξετάσεις για την εισαγωγή του σε Α.Ε.Ι. ή Τ.Ε.Ι (ακολουθείται η ίδια διαδικασία όπως και για το Απολυτήριο Λυκείου). Μπορεί ακόμα να παρακολουθήσει Πρόγραμμα Επαγγελματικής Κατάρτισης που υλοποιούνται μέσα στη φυλακή. Όσον αφορά τους αλλοδαπούς κρατούμενους υπάρχει η δυνατότητα να συμμετέχουν σε εξετάσεις του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας και να αποκτήσουν το πιστοποιητικό επάρκειας της ελληνικής γλώσσας (Ρηγούτσου, 2005).

Με υπουργική απόφαση μπορεί να εγκρίνεται η πραγματοποίηση κατατακτήριων προαγωγικών και απολυτήριων εξετάσεων κατά παρέκκλιση των κείμενων διατάξεων για Έλληνες και αλλοδαπούς μαθητές. Η εν λόγω εκπαίδευση αποτελεί ένα ζήτημα τεράστιας σημασίας, όχι μόνο για την ποιότητα της καθημερινής διαβίωσης των κρατούμενων στα καταστήματα κράτησης αλλά και για τις προοπτικές της κοινωνικής τους επανένταξης, μετά την αποφυλάκισή τους. Σε ό,τι αφορά την προαναφερθείσα καθημερινή διαβίωση, η σημασία της εκπαίδευσης (και των, εντός εκπαιδευτικού πλαισίου, συναφών δημιουργικών ενασχολήσεων) είναι αυτονόητη, δεδομένου ότι μειώνει την αφόρητη πλήξη που αισθάνονται καθημερινά οι έγκλειστοι και προλαμβάνει τον διανοητικό εκφυλισμό καθώς και τις (αυτο)καταστροφικές ροπές που η πλήξη αυτή συνεπάγεται. Σε ό,τι αφορά τις προοπτικές κοινωνικής τους επανένταξης, η αξία της εκπαίδευσης είναι εξίσου αυτονόητη: διότι, απλούστατα, αν ένας έγκλειστος εκπαιδευτεί κατά τη διάρκεια της κράτησής του σε κάποιο γνωστικό κλάδο (θεωρητικής ή πρακτικής κατεύθυνσης) τον οποίο και θα μπορέσει μελλοντικά να αξιοποιήσει ως μέσο νόμιμου βιοπορισμού, τότε θα μειωθούν σημαντικά οι πιθανότητες εγκληματικής του υποτροπής μετά την αποφυλάκιση— κάτι που,

αναπόφευκτα, θα έχει ευεργετικές συνέπειες τόσο για το κοινωνικό σύνολο όσο και για τον ίδιο (Βαρβατάκος, 2010).

Στο παρελθόν έχουν λειτουργήσει κάποια προγράμματα εντός φυλακών που αποδείχτηκαν ωφέλιμα για τους έγκλειστους. Προγράμματα της Γενικής Γραμματείας Εκπαίδευσης Ενηλίκων και των Νομαρχιακών Επιτροπών Λαϊκής Επιμόρφωσης, όπως αλφαριθμητισμού και συμπλήρωσης της βασικής εκπαίδευσης για έλληνες κρατούμενους, εκμάθηση της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας για αλλοδαπούς κρατούμενους, προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης όπως μελισσοκομία, ηλεκτρολογία και μηχανολογία αυτοκινήτων, ανθοκομία, κατασκευή κοσμήματος, ψυχοκοινωνική υποστήριξη κρατουμένων κ.ά. Κάποια από εκείνα τα προγράμματα δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη συνέχεια και τη σημερινή επέκταση της λειτουργίας των προγραμμάτων εκπαίδευσης σε όλες τις φυλακές της χώρας. Στην Αγροτική Φυλακή Τίρυνθας δόθηκε για πρώτη φορά η ευκαιρία σε αρκετούς κρατούμενους να παρακολουθήσουν, εκτός του καταστήματος κράτησης, μαθήματα μηχανολογίας αυτοκινήτων και ηλεκτρολογίας εγκαταστάσεων (Δημητρούλου, Θεμελή & Ρηγούτσου, 2006).

Για παράδειγμα, το «Πρόγραμμα Θεατρικής Παιδείας» στο Κατάστημα Κράτησης Αγίου Στεφάνου, το οποίο πραγματοποιήθηκε μέσα στα πλαίσια του προγράμματος Grundtvig ξεκίνησε στις 6 Νοεμβρίου του 2012 και ολοκληρώθηκε στις 29 Ιανουαρίου του 2013. Στόχος του προγράμματος ήταν οι συμμετέχοντες να απελευθερωθούν και να εκφράσουν συναισθήματα και σκέψεις όπου το πλαίσιο στο οποίο βρίσκονταν, δεν τους έδινε την δυνατότητα να το κάνουν. Σύμφωνα με την εμπυχωτρία και συντονίστρια του προγράμματος κα Κούτρα, το εγχείρημα επετεύχθη εις έπακρον και συγκεκριμένα αναφέρει ότι διαπίστωσε *«πόσο απελευθερωτικά είχαν λειτουργήσει για αυτούς όσα είχαν κάνει. Συγκεκριμένα είπαν ότι αισθάνονταν ένα οικογενειακό περιβάλλον μέσα στην ομάδα και ότι κατά την διάρκεια των συναντήσεών μας δεν αισθάνονταν πως ήταν μέσα στη φυλακή.»*

Το Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά της Βίας συμμετείχε ως εταίρος στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα DAPHNE III «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής» το οποίο υλοποιήθηκε στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία και είχε ως στόχο να συμβάλει:

- στην υποστήριξη και ενδυνάμωση των φυλακισμένων μητέρων και εγκύων ως προς τη διαχείριση των προσωπικών τους εμπειριών βίας καθώς και στην ενίσχυση του γονεϊκού τους ρόλου
- στην παροχή υποστήριξης στα παιδιά των φυλακισμένων γονιών, έτσι ώστε να διακοπεί ο κύκλος της βίας και να ενισχυθεί η ψυχική ανθεκτικότητα (resilience) των παιδιών.

Στις δράσεις του προγράμματος συμμετείχαν 269 φυλακισμένες μητέρες και 132 παιδιά φυλακισμένων γονέων που έλαβαν μέρος στις Ομάδες Στήριξης, αλλά και 81 παιδιά κρατούμενων μητέρων που συμμετείχαν στις δράσεις ενίσχυσης των οικογενειακών δεσμών που υλοποιήθηκαν σε 5 γυναικείες φυλακές.

Για τις φυλακισμένες/αποφυλακισμένες γυναίκες δεν υπάρχουν προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης που να ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες και επιθυμίες τους, αλλά και αυτά που εφαρμόζονται ήδη δεν προσφέρουν εκπαίδευση που να έχει ανταπόκριση στην αγορά εργασίας (Κ.Ε.Θ.Ι.).

Το υπουργείο Δικαιοσύνης και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, σε συνεργασία με τον Οργανισμό Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΟΕΕΚ) και τη γενική γραμματεία Νέας Γενιάς προχωρούν στην ίδρυση εντός των καταστημάτων κράτησης, τμημάτων Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΙΕΚ). Το πρόγραμμα ξεκινά πιλοτικά, μέσα στον Μάρτιο του 2014 σε δύο καταστήματα κράτησης. Το πρώτο τμήμα ΙΕΚ θα λειτουργήσει στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού και αφορά στην ειδικότητα βοηθού ζαχαροπλαστικής και το δεύτερο στο ειδικό κατάστημα κράτησης νέων Αυλώνα, για την ειδικότητα βοηθού μαγειρικής τέχνης. Θα ακολουθήσει η ίδρυση και τρίτου τμήματος ΙΕΚ, το οποίο θα λειτουργήσει από τον Οκτώβριο του 2014, στις δικαστικές φυλακές Κορυδαλλού, για την ειδικότητα ηλεκτρονικής τυπογραφίας. Επιπλέον, το επίσημο blog των της Ένωσης Υπαλλήλων Φυλακής Αλικαρνασσού Ηρακλείου ανακοινώνει το ελπιδοφόρο εγχείρημα για την σωφρονιστική πολιτική με την πρώτη στην Ελλάδα μονάδα απεξάρτησης μέσα σε σωφρονιστικό κατάστημα, συγκεκριμένα στις Δικαστικές φυλακές Διαβατών Θεσσαλονίκης. Το πρόγραμμα, όπως αναφέρει η ανακοίνωση, θα λειτουργήσει τον Ιούνιο από τη Μονάδα Συμβουλευτικής Κρατουμένων Θεσσαλονίκης, του ΚΕΘΕΑ-«Προμηθέας» και σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Πρόκειται για ένα σημαντικό βήμα εκσυγχρονισμού στον

τομέα της ποινικής δικαιοσύνης που εφαρμόζεται στην Ευρώπη μόνο στην Μεγάλη Βρετανία και δίνει τη δυνατότητα σε τοξικοεξαρτημένους κρατούμενους να παρακολουθήσουν το πρόγραμμα απεξάρτησης του ΚΕΘΕΑ σε μία αυτόνομη μονάδα. Ο υπεύθυνος του ΚΕΘΕΑ-«Προμηθέας» Χρήστος Βέττας αναφέρει μεταξύ άλλων ότι "Είναι ενδεικτικό ότι από τους 14.000 που κρατούνται στις φυλακές, το 75% απ' αυτούς έχει άμεση ή έμμεση σχέση με τη χρήση ουσιών. Σύμφωνα με μελέτες που έχουν γίνει -κυρίως στις ΗΠΑ, όπου εφαρμόζονται παρόμοια προγράμματα σε πολλές φυλακές- το 70% των ατόμων που τα παρακολουθούν, απεξαρτώνται από τις ναρκωτικές ουσίες, η παραβατική συμπεριφορά μειώνεται στο ελάχιστο, ενώ αυξάνονται κατακόρυφα οι πιθανότητες ομαλής ενσωμάτωσης στην κοινωνία μετά την αποφυλάκιση. Επιπλέον, το κόστος της κράτησης για το ελληνικό δημόσιο μειώνεται στο 1/4 αφού μέσα στη μονάδα απεξάρτησης δεν απαιτείται φύλαξη σε τόσο μεγάλο βαθμό ενώ οι κρατούμενοι ετοιμάζουν μόνοι τους το φαγητό και αναλαμβάνουν την καθαριότητα του χώρου", συμπληρώνοντας ότι η λειτουργία της πτέρυγας "απαντάει" στο διπλό ζήτημα της απεξάρτησης αλλά και του αποστιγματισμού. Το πρόγραμμα, που θα έχει διάρκεια ενάμιση χρόνου, θα μπορούν να παρακολουθήσουν τοξικοεξαρτημένοι κρατούμενοι οι οποίοι, με την επιτυχή ολοκλήρωσή του, θα μπορούν στη συνέχεια και σύμφωνα με το νέο νόμο, να καταθέτουν αίτηση για πρόωγη αποφυλάκιση και την ένταξή τους στο Κέντρο Υποδοχής και Επανεκπαίδευσης Αποφυλακισμένων του ΚΕΘΕΑ.

Επιπλέον η συμμετοχή σε Πρόγραμμα Απεξάρτησης μέσα στη φυλακή (στη Θεραπευτική Κοινότητα Εν Δράσει του ΚΕ.Θ.Ε.Α. στη Γυναικεία Φυλακή Κορυδαλλού και στο Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατούμενων Ελαιώνα Θηβών), μπορεί να οδηγήσει σε διακοπή της ποινής, με τον όρο της συνέχισης σε κάποιο αναγνωρισμένο Θεραπευτικό Πρόγραμμα εκτός φυλακής (νόμος 2331/95, άρθρο 21). Για τους υπόλοιπους εξαρτημένους κρατούμενους, μία πιο ευνοϊκή μεταχείριση στο δικαστήριο μπορεί να επιτευχθεί με την προσκόμιση γραπτής βεβαίωσης συμμετοχής τους στις Ομάδες Αυτοβοήθειας του ΚΕ.Θ.Ε.Α. ή του 18 ΑΝΩ, μέσα στη φυλακή. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί η λειτουργία, εντός του Σωφρονιστικού Καταστήματος, συμβουλευτικών υπηρεσιών του ΚΕ.Θ.Ε.Α. και του 18 ΑΝΩ, με έγκριση των αρμοδίων. Συγκεκριμένα, στις ελληνικές φυλακές λειτουργούν 15 προγράμματα συμβουλευτικής ενώ ειδικά για τις δικαστικές φυλακές Κορυδαλλού, από το 2008 ξεκίνησε να λειτουργεί πλήρες θεραπευτικό πρόγραμμα,

στα πλαίσια του προγράμματος «ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ». Το 18 ΑΝΩ έχει ιδρύσει συμβουλευτικό σταθμό, εντός των φυλακών Κορυδαλλού, με κύριο αντικείμενο τη συνειδητοποίηση των συνεπειών της χρήσης και απώτερο στόχο την αποφυγή υποτροπής των ήδη απεξαρτημένων χρηστών. Οι συνέπειες της λειτουργίας τέτοιων προγραμμάτων στις φυλακές Κορυδαλλού, και γενικότερα στις ελληνικές φυλακές, δεν μπορεί παρά να είναι θετικές, τόσο για τα άτομα όσο και για την εύρυθμη λειτουργία του καταστήματος, δεδομένου του μεγάλου αριθμού των εξαρτημένων εγκλείστων.

Τα τελευταία χρόνια έγιναν καινοτομίες στη σωφρονιστική εκπαίδευση στη χώρα μας. Συγκεκριμένα, με την παρακολούθηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων των ΚΚΕ διάρκειας το ελάχιστο τρεις μήνες, οι κρατούμενοι τυγχάνουν το προνόμιο μείωσης της ποινής τους. Αναδύκνεται με αυτό τον τρόπο η σημαντικότητα των προγραμμάτων του ΚΚΕ, τα οποία πραγματοποιούνται σε συνάρτηση με διατμηματικά προγράμματα κατάρτισης εντός του καταστήματος κράτησης. Ακόμα, όσοι κρατούμενοι συμμετέχουν στα προγράμματα που αναφέρθηκαν μπορούν να συμμετάσχουν σε ομάδες συμβουλευτικής και στη δυνατότητα διασύνδεσης με άλλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες εντός και εκτός φυλακής.. Συν τοις άλλοις, το Υπουργείο Δικαιοσύνης σε συνεργασία της ΓΓΕΕ προέβη σε δημιουργία ή βελτίωση των χώρων εκπαίδευσης. Τέλος, είναι σημαντικό ότι οι εκπαιδευτές των εν λόγω προγραμμάτων επιμορφώνονται για τις ανάγκες των μαθησιακών απαιτήσεων (Δημητρούλη,Θεμελή & Ρηγούτσου, 2006).

Το μεγάλο εμπόδιο για τους εξαρτημένους κρατούμενους είναι η αυξανόμενη, τελευταία, άρνηση του δικαστηρίου να δεχτεί τις βεβαιώσεις συμμετοχής σε Πρόγραμμα ή Ομάδα Αυτοβοήθειας μέσα στη φυλακή. Ένα ερώτημα ουσιαστικής δικαιοσύνης και παραβίασης των δικαιωμάτων του δράστη τίθεται όταν παρότι το άτομο παρακολουθεί ή έχει ήδη ολοκληρώσει κάποιο Θεραπευτικό Πρόγραμμα και είναι καθαρό, καταδικάζεται για παράβαση η οποία είχε διαπραχθεί κάτω από την κατάσταση της εξάρτησης και εκκρεμούσε η εκδίκασή της (Καγκελλάρη, 2006).

Από τα παραδείγματα των καταστημάτων σε χώρες του εξωτερικού όσον αφορά την απασχόληση των κρατουμένων, τα προγράμματα επιμόρφωσης και κοινωνικής επανένταξης, μπορούμε να συμπεράνουμε πόσο το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα υστερεί σε πολλούς από τους παραπάνω τομείς επίσης. Επίσης, θα πρέπει να τονισθεί

ότι και στις λίγες περιπτώσεις όπου υλοποιούνται προγράμματα κατάρτισης, αυτά έχουν σαφή έμφυλο προσανατολισμό (προγράμματα ζαχαροπλαστικής, μαγειρικής, κλπ). Επίσης, τα προγράμματα αυτής της ιδιαίτερης μεταχείρισης των γυναικών (προγράμματα στηριζόμενα στον οικιακό ρόλο της γυναίκας, π.χ. κατάρτιση στη μαγειρική, κλπ) τείνουν να στηρίζονται στα υποτιθέμενα χαρακτηριστικά των γυναικών και όχι στις πραγματικές τους ανάγκες, με αποτέλεσμα να μην ικανοποιούν τις προσδοκίες των κρατουμένων και να μην ανταποκρίνονται στους στόχους της σωφρονιστικής πολιτικής. Η έρευνα στις γυναικείες φυλακές του εξωτερικού έδειξε ότι η ταλαιπωρία και ο πόνος της φυλάκισης είναι κοινός για άνδρες και γυναίκες. Όμως οι ίδιες έρευνες έδειξαν ότι οι γυναίκες κρατούμενες είναι πολύ πιθανόν να μην λάβουν ποιοτική μόρφωση και εργασιακές ευκαιρίες ανάλογες με τους άνδρες κρατούμενους. Το γεγονός αυτό είναι σύμπτωμα μίας ευρύτερης πολιτικής, η οποία ορίζει τις γυναίκες εγκληματίες ως διπλά παρεκκλίνουσες, που χρειάζονται επιπλέον πίεση για να συμμορφωθούν και να αναμορφωθούν (Μηλιώνη, 2008). Πολύ θετική είναι η πρόσφατη λειτουργία του σχολείου δεύτερης ευκαιρίας.

Καθώς τα ναρκωτικά αναδεικνύονται σε σημαντικό παράγοντα της εγκληματικότητας αλλά και της κράτησης των γυναικών, αξίζει να αναφερθεί η τελευταία προσπάθεια του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ) για τις γυναίκες κρατούμενες. Το ΚΕΘΕΑ σχεδίασε ειδικά για τις χρήστριες κρατούμενες το θεραπευτικό πρόγραμμα «Έν δράσει», το οποίο αφορά γυναίκες έγκλειστες, χρήστριες, ηλικίας 20-45 ετών, και στοχεύει πρωτευόντως στην αποχή των γυναικών από τη χρήση και από την παραβατική συμπεριφορά στη φυλακή, αλλά και, δευτερευόντως, στην ένταξη των γυναικών στη θεραπευτική κοινότητα, την αποκατάσταση του επαγγελματικού και του ευρύτερου κοινωνικού τους περιβάλλοντος, τη συμφιλίωση της γυναίκας κρατούμενης με την οικογένειά της και την ολοκλήρωση της θεραπείας.

7. Μελλοντικές προοπτικές-προτάσεις για την βελτίωση των συνθηκών άσκησης του γονεϊκού ρόλου μέσα από τη φυλακή

«Η τιμωρία είναι το τελευταίο και το λιγότερο αποτελεσματικό εργαλείο στα χέρια του νομοθέτη για την πρόληψη του εγκλήματος.»

John Ruskin (1819-1900)

Τις τελευταίες δεκαετίες, εκείνο που προέχει για πολλούς θεωρητικούς της Εγκληματολογίας είναι ο έλεγχος και η «διαχείριση» της εγκληματικότητας ώστε να σταθεροποιηθεί ή και να μειωθεί, και όχι η διερεύνηση των παραγόντων που οδήγησαν κάποιο άτομο στο να υιοθετήσει μια εγκληματική συμπεριφορά. Η σωφρονιστική αντεγκληματική πολιτική έχει ως κύριο μέλημα την επιλογή και διαμόρφωση ενός κατάλληλου συστήματος, σωφρονιστικού, το οποίο θα καθορίζει τις μεθόδους των επιμέρους ποινών, και αν αυτές είναι στερητικές της ελευθερίας, την οργάνωση των κατάλληλων καταστημάτων και την στελέχωση τους με το ικανότερο κατάλληλο προσωπικό. Όλα αυτά τα θέματα, όμως βρίσκονται σε απόλυτη εξάρτηση από το περιεχόμενο και τους σκοπούς, που καθορίζει η αντεγκληματική πολιτική, των προς έκτιση ποινών. Και αυτό, διότι η ποινή με συγκεκριμένο περιεχόμενο και επιδιώξεις στο στάδιο της απειλής και της επιβολής της, δεν είναι ικανή να επιτύχει στόχους και επιδιώξεις διαφορετικές κατά την εκτέλεση της.

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα, το Υπουργείου Δικαιοσύνης εξήγγηλε νέο νομοσχέδιο για δημιουργία φυλακών υψίστης ασφαλείας. Το νομοσχέδιο θα κατατεθεί για να ψηφιστεί στη Βουλή και αφορά στις ειδικές συνθήκες κράτησης, στις φυλακές υψίστης ασφαλείας (τύπου Γ). Η «Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων» (η οποία απαρτίζεται από πρώην κρατούμενους, συγγενείς κρατουμένων και συλλογικότητες για τα ανθρώπινα δικαιώματα), εξέφρασε την αντίθεσή της και σε ανακοίνωσή της αναφέρει ότι όποιος κρατούμενος βρεθεί σ' αυτήν χάνει δικαιώματα που είχε μέχρι σήμερα, «Και συγκεκριμένα δεν δικαιούται άδεια ούτε ημιελεύθερη διαβίωση (θεσμοθετήθηκαν το 1989 με το νόμο 1851), δεν δικαιούται μεροκάματα (θεσμοθετήθηκαν το 1933 με το νόμο 5973), ενώ περιορίζεται

το δικαίωμα στην επικοινωνία (αλληλογραφία, τηλέφωνο, επισκεπτήρια, επίσης θεσμοθετήθηκαν το 1989). Πρόκειται για την ταφόπλακα στα δικαιώματα των κρατουμένων» (Εθνος, 1/4/2014).

Εν αντιθέσει με την ελληνική πραγματικότητα, στη Σουηδία το κράτος προσφάτως αποφάσισε να κλείσει τέσσερις φυλακές και ένα κέντρο κράτησης, καθώς η χώρα διαθέτει περισσότερες φυλακές από έγκλειστους. Ο έγκλειστος πληθυσμός στη Σουηδία μειώθηκε κατά 6% πέρυσι εφόσον ο κρατικός μηχανισμός προωθεί και επενδύει στην κοινωνική επανένταξη των παραβατών του νόμου, ως σχέδιο πάταξης του εγκλήματος. Υπάρχει, λοιπόν, διπλό όφελος από αυτή την τακτική, εφόσον, αντί να πληρώνουν οι φορολογούμενοι την κράτηση εγκληματούντων, προτιμά να εντάξει τους τελευταίους πάλι στην κοινωνία. Φαίνεται να είναι, λοιπόν, κράτος που μεριμνά πράγματι για τους πολίτες του. (Πηγή: www.lifo.gr). Το παράδειγμα της Σουηδίας αποτελεί τροφή για σκέψη περί της επιτακτικής ανάγκης για την αλλαγή του θεσμού της φυλακής, ενός θεσμού που αποδεικνύεται χωρίς αμφιβιβλία μόνο βλαπτικός, τόσο για το κοινωνικό σύνολο όσο και για τα άτομα.

Επανερχόμαστε στο θεωρητικό σφραγιστικό κομμάτι που θέλει τις φυλακές να έχουν ως «επίσημο» σκοπό τους τον σφραγισμό των κρατουμένων προς τους κοινωνικούς κανόνες και τους ισχύοντες νόμους, ώστε, μετά το πέρας της ποινής τους, να μπορέσουν να επιστρέψουν και πάλι στον κοινωνικό ιστό ως υγιή μέλη τους. Οφείλουμε πλέον να δεχθούμε ότι τα αίτια των παραβατικών συμπεριφορών είναι πολυπαραγοντικά και θα ήταν σκόπιμο να προσεγγίζονται διεπιστημονικά από εγκληματολόγους, ψυχολόγους, κοινωνιολόγους και ψυχιάτρους, ενώ ένα μέρος της συμπεριφοράς μπορεί και πρέπει να εξηγηθεί μέσα από την ιατρική επιστήμη. Οργανικές ή ψυχικές διαταραχές μπορεί να εξηγήσουν ανθρώπινες παραβατικές συμπεριφορές ιδίως όταν πρόκειται για βίαιες επιθετικές ή βαριά αντικοινωνικές πράξεις. Η μεγάλη πλειοψηφία των κρατουμένων κάποια στιγμή αποφυλακίζεται και επιστρέφει στην κοινωνία. Ωστόσο η επανένταξη είναι δύσκολη, αφενός λόγω των προβλημάτων ψυχικής υγείας που αντιμετωπίζουν, αφετέρου λόγω του κοινωνικού στιγματισμού και της περιθωριοποίησης που συνεπάγεται η φυλάκιση. Επιπλέον, πολλοί από αυτούς έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και φτωχές εργασιακές δεξιότητες με αποτέλεσμα να αποκλείονται από την αγορά εργασίας. Μην έχοντας κατάλυμα και προοπτική για απασχόληση καταλήγουν στο δρόμο (ΚΛΙΜΑΚΑ). Μία έρευνα στη Γαλλία για το ζήτημα της υποτροπής κατέγραψε ότι ανερχόταν στο 30%, σημαντικά χαμηλότερο

ποσοστό συγκριτικά με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών. Μάλλον το γεγονός οφείλεται στο διαφορετικό ορισμό της έννοιας, καθώς θεωρήθηκαν ως υπότροποι μόνο όσοι είχαν εκτίσει προηγούμενη ποινή φυλάκισης και όχι όσοι είχαν κάποια ποινική καταδίκη στο ιστορικό τους. Οι ερευνητές παρατήρησαν ακόμα ότι τα αδικήματα που διαπράττονται συχνότερα από τους υπότροπους στρέφονται κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές, αισχροκέρδεια, απάτες κ.α.) και ακολουθούν τα αδικήματα κατά των προσώπων. Διατυπώθηκε επομένως ο ισχυρισμός ότι η ποινή φυλάκισης και η υποτροπή αλληλοσυνδέονται, άρα μια πρόιμη καταδίκη σε στερητική της ελευθερίας ποινή προδιαθέτει υποτροπή (Ζαραφονίτου, 1995). Η αναποτελεσματικότητα του σωφρονιστικού συστήματος οδηγεί αναπόφευκτα στον υπερπληθυσμό των φυλακισμένων, με τα συνακόλουθα μέγιστα προβλήματα. Το Βρετανικό Υπουργείο Εσωτερικών απεφάνθη, ύστερα από έρευνες, ότι η αποτελεσματικότητα των διάφορων ποινικών κυρώσεων και η πολυπόθητη επανόρθωση των φυλακισμένων, δεν εξασφαλιζόταν από τη μία ή την άλλη μορφή μεταχείρισης. Κατέληξαν όμως στο ότι τα αποτελέσματα μπορεί να βελτιωθούν μέσα από την εξατομίκευση της κάθε περίπτωσης ώστε να εφαρμοστεί το κατάλληλο μέτρο ανάλογα με το είδος του αδικήματος και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του δράστη. Στο πλαίσιο αυτό, πρότειναν την εφαρμογή του θεσμού των εναλλακτικών της φυλάκισης ποινών (κοινοφελή εργασία, ημιελεύθερη διαβίωση κ.α.). Σημαντικό μέτρο επίσης για την αποσυμφόρηση των φυλακών και την διαδικασία ομαλής επανένταξης, ιδίως των «μικρών» πολυπότροπων παραβατών, θα ήταν η αποποινικοποίηση ορισμένων αδικημάτων σχετικά με την πορνεία, την επαιτεία, καθώς και η παραπομπή των τοξικομανών και των ψυχικά διαταραγμένων στις υπηρεσίες υγείας αντί στις φυλακές (Ζαραφονίτου, 1995). Επιπλέον ο συγχρωτισμός κρατουμένων χωρίς διαχωρισμό σε σχέση με τα εγκλήματα διευκολύνει την άσκηση επιρροής των παλαιών επί των νέων παραβατών, οι οποίοι, έτσι, μπορεί να μετατραπούν σε συνειδητοποιημένους εγκληματίες (Αλοσκόφης, 2005).

Η αποσυμφόρηση των κορεσμένων φυλακών και ο διαχωρισμός, αρχικά των κρατουμένων σε υπόδικους και καταδικασθέντες και περαιτέρω βάσει παραγόντων όπως το ύψος της ποινής, η υποτροπή ή μη των καταδικασθέντων, η ηλικία, καθώς και την απομάκρυνση των τοξικομανών και ψυχικά ασθενών από τη φυλακή, κρίνεται αναγκαία (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008). Ο διαχωρισμός αυτός αποτελεί αναμφίβολα μια αναγκαιότητα, χωρίς όμως να είναι και πανάκεια. Διότι, απλούστατα, ένας από τους παράγοντες που εμποδίζουν έναν έγκλειστο να αποκοπεί από το

παραβατικό του παρελθόν είναι η καθημερινή του συναναστροφή με άτομα που έχουν διαπράξει όχι μόνο βαρύτερα αλλά και παρόμοια με αυτόν αδικήματα. Η συναναστροφή αυτή, σε συνδυασμό με τον κοινωνικό στιγματισμό, τα προβλήματα που αναδύονται μέσα από το ευρύτερο κοινωνικό και επαγγελματικό τους περιβάλλον καθώς και η δυσκολία στην εύρεση εργασίας μετά την αποφυλάκιση, οδηγούν τους αποφυλακισμένους στον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση, ενώ αυξάνεται κατακόρυφα το ενδεχόμενο υποτροπής και εκ νέου φυλάκισης. Ακόμα, η φυλάκιση επιφέρει σοβαρό πλήγμα στις σχέσεις των κρατουμένων με την οικογένειά τους. (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008). Με βάση τα παραπάνω, κρίνεται επιτακτική, η ενίσχυση των οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών των κρατουμένων και η εξασφάλιση γι' αυτούς ενός εργασιακού μέλλοντος είναι τα μόνα μέσα που μπορούν να μετριάσουν τον, εν πολλοίς, σισύφειο χαρακτήρα της σωφρονιστικής διαδικασίας (Βαρβατάκος, 2011).

Η καθιέρωση του θεσμού των Οικογενειακών Επισκέψεων θα μπορούσε να συμβάλει καθοριστικά όχι μόνο στην ομαλή διαβίωση και συμβίωση των κρατουμένων κατά τη διάρκεια της κράτησής τους αλλά και στην επιτυχή κοινωνική τους επανένταξη μετά την έκτιση της ποινής τους. Λαμβανομένου υπ' όψιν ότι οι επισκέψεις αυτές σφυρηλατούν στερεότερους συζυγικούς και οικογενειακούς δεσμούς και ότι η ύπαρξη τέτοιων δεσμών καθιστά έναν πρώην κατάδικο λιγότερο επιρρεπή στο ενδεχόμενο διάπραξης νέου αδικήματος και -κατά συνέπεια- μιας νέας φυλάκισης, το συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι οι Οικογενειακές Επισκέψεις μπορούν πράγματι να οδηγήσουν σε μείωση των ποσοστών εγκληματικής υποτροπής. Αν ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός ότι η εν λόγω εγκληματική υποτροπή αποτελεί, με τη σειρά της, μέρος της γενικότερης υφιστάμενης εγκληματικότητας, τότε το δεύτερο συναγόμενο συμπέρασμα είναι ότι οι Οικογενειακές Επισκέψεις μπορούν να συμβάλουν στη μείωση της εγκληματικότητας, εν γένει. Επίσης η ύπαρξη ισχυρών και σταθερών οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών αποτελεί αντίβαρο στη *ιδρυματοποίηση* και στην αποδοχή μιας *εγκληματικής ταυτότητας* του φυλακισμένου (Cheliotis, 2005). Δεν είναι αμελητέο το γεγονός ότι τόσο οι Οικογενειακές Επισκέψεις ειδικότερα όσο και η ύπαρξη ισχυρών οικογενειακών δεσμών γενικότερα, μπορούν πράγματι να μειώσουν τα ποσοστά εγκληματικής υποτροπής (Holt & Miller, 1972).

Είναι, πλέον, εμφανές ότι η θεσμοθέτησή των Οικογενειακών Επισκέψεων στη χώρα μας δεν θα αποτελέσει απλώς και μόνο ένα ανθρωπιστικό μέτρο για τους κρατουμένους, τις οικογένειές τους και τα προσφιλή τους πρόσωπα, αλλά θα

αποτελέσει γενικότερα και ένα ουσιώδες μέτρο για την πρόληψη και τον έλεγχο της εγκληματικότητας, ένα σύμμαχο στον αγώνα για μια πιο ασφαλή και λιγότερο φοβική κοινωνία (Βαρβατάκος, 2011).

Πρέπει να δεχτούμε ότι η φυλάκιση θα έπρεπε να παραμείνει ως ποινή μόνο για σοβαρά αδικήματα. Οι εναλλακτικοί τρόποι έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής θα μπορούσε να εφαρμοστούν για τα λιγότερο σοβαρά αδικήματα. Η δημιουργία, για παράδειγμα, δομών ημιελεύθερης διαβίωσης, όπου οι κρατούμενες θα μπορούν να εργάζονται έξω από αυτές κατά τη διάρκεια της ημέρας, θα ήταν καταλληλότερες για μητέρες με ανήλικα παιδιά. Ιδιαίτερα για τις έγγυες και τις μητέρες με παιδιά κάτω των 3 ετών προτείνεται να επιβάλλονται εναλλακτικές ποινές φυλάκισης, ακόμα και για σοβαρότερα αδικήματα (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008).

Το ευρωκοινοβούλιο κατέθεσε το 2007 πρόταση ψηφίσματος σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή που συνιστά, αντί της φυλάκισης να προτιμώνται λύσεις με τις οποίες θα διατηρείται η επαφή με την κοινωνία, ιδίως για τις μητέρες, εφόσον η εκτιμώμενη ποινή και ο κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια είναι περιορισμένοι, στο βαθμό που η φυλάκισή τους μπορεί να διαταράξει σημαντικά την οικογενειακή ζωή, ιδίως στην περίπτωση που οι μητέρες είναι αρχηγοί μονογονικών οικογενειών ή έχουν παιδιά μικρής ηλικίας ή έχουν αναλάβει τη φροντίδα εξαρτώμενων ατόμων ή ατόμων με αναπηρία· υπενθυμίζει ότι οι δικαστικές αρχές πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα στοιχεία αυτά για την επιλογή της ποινής, και ιδιαίτερα το ύψιστο συμφέρον του παιδιού του δικαζόμενου γονέως· συνιστά, παρομοίως, να μελετηθεί το ενδεχόμενο να μπορούν οι κρατούμενοι άνδρες που έχουν τη φροντίδα ανηλίκων ή που αναλαμβάνουν άλλα οικογενειακά βάρη να επωφελούνται από μέτρα παρόμοια με αυτά που προβλέπονται για τις μητέρες. Είναι ένα σημαντικό αίτημα, που μπορεί να συνεπάγεται διακοπή κράτησης στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει φόβος επανάληψης του κακούργηματος ή αδικήματος, με τον όρο, για λόγους επίσης ισότητας των πολιτών, ότι η φυλάκιση θα συνεχιστεί όταν ενηλικιωθούν τα ανήλικα τέκνα. Με βάση την αρχή της ισότητας των δύο φύλων, απαιτείται επίσης η διακοπή κράτησης για τους κρατούμενους πατέρες ανηλίκων.

Η καταπάτηση ενός νόμου δεν πρέπει να ταυτίζεται με τον αιώνιο στιγματισμό του κρατούμενου και με την παρεμπόδιση της κοινωνικής τους ανάπτυξης. Θα πρέπει να καταλάβουμε πως κάτι τέτοιο φέρει καταστροφικές συνέπειες όχι μόνο για τον κρατούμενο, αλλά και για το κοινωνικό σύνολο στο οποίο θα επανενταχθεί αργά η γρήγορα αυτός ο άνθρωπος. Έχει προειπωθεί ότι ο εγκλεισμός σε ένα στείο περιβάλλον το οποίο δεν δίνει την δυνατότητα να δημιουργήσει το άτομο και να αμοιφθεί για τον κόπο του δεν δίνει κάποια κίνητρα για να προσπαθήσει για κάτι καλύτερο. Η εκπαίδευση ανοίγει ένα παράθυρο επικοινωνίας, αποφορτίζοντας τον κρατούμενο από τα δεινά του εγκλεισμού και λειτουργώντας ως δίαυλος προετοιμασίας για κοινωνική ενσωμάτωση. Στη χώρα μας, τα τελευταία χρόνια καταβάλλονται σημαντικές προσπάθειες για προστασία, προαγωγή και προώθηση του αγαθού της εκπαίδευσης για τους πολίτες που στερούνται την ελευθερία τους.

Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να πούμε πως η *εργοθεραπεία* πρέπει να πέσει στο τραπέζι των προτάσεων μιας πιθανής αναδιαμόρφωσης του υπάρχοντος σωφρονιστικού συστήματος. Το χαμηλό κοινωνικό επίπεδο αλλά και η ελλιπής μόρφωση είναι συχνά δύο από τους πιο σημαντικούς -πρωτογενείς ή δευτερογενείς- παράγοντες που σχετίζονται με την αύξηση της εγκληματικότητας. Η εργοθεραπεία πέραν από την ψυχολογικού τύπου υποστήριξη που προσφέρει στον κρατούμενο μπορεί να τον βοηθήσει να εμπλουτίσει και τις γνώσεις του, κάτι το οποίο θα είχε σίγουρα κάποια θετική επίδραση στην ζωή του στο μέλλον του μετά φυλακής.

Τέλος, τα στοιχεία που έδωσε της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας σε σχέση με το εκπαιδευτικό επίπεδο των κρατουμένων τη χρονιά του 2006, οι αγράμματοι κατάδικοι ανέρχονταν σε 1.127 άτομα και οι απόφοιτοι στοιχειώδους εκπαίδευσης σε 4.337, επί συνόλου 7.234 καταδίκων. Το σύνολο, επομένως, των (στην καλύτερη περίπτωση) αποφοίτων στοιχειώδους εκπαίδευσης ισοδυναμεί με το 75,5% του συνόλου. Επομένως οφείλεται να δοθεί προτεραιότητα στην εκπαίδευση των κρατουμένων, συγκαταλέγοντάς την στα μέτρα επί των οποίων πρέπει να στηριχθεί η σωφρονιστική μεταρρύθμιση.

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, κρίνεται ότι πρέπει να εντατικοποιηθεί η προσπάθεια για την εξασφάλιση συνεχούς ροής εκπαιδευτικών προγραμμάτων από εξειδικευμένους φορείς που να υποστηρίζουν, να εκπαιδεύουν και να καταρτίζουν τους κρατούμενους με σκοπό την κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη. Να παρέχεται βοήθεια για εξεύρεση εργασίας σε συνεργασία με τον ΟΑΕΔ, το υπουργείο

εργασίας και άλλους σχετικούς φορείς Επιβάλλεται εκπόνηση ολοκληρωμένων παρεμβάσεων στις φυλακές και στην κοινότητα τα οποία θα συνεχίζονται και μετά την αποφυλάκιση (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008).

Το Κέντρο Εργασιακής Εκπαίδευσης και Απασχόλησης των φυλακών θα πρέπει να διαμορφώσει ειδικά προγράμματα εστιασμένα στις ανάγκες των κρατουμένων. Η πρόκληση αυτή αφορά κυρίως την αποδοχή από πλευράς φυλακών των προγραμμάτων εκπαίδευσης για τους κρατούμενους ως μια αναγκαιότητα, το σχεδιασμό ενός προγράμματος σπουδών και εκπαιδευτικού υλικού που να ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κρατουμένων, την επιλογή των κατάλληλων εκπαιδευτών που θα υλοποιήσουν το πρόγραμμα και τέλος, την αναγκαία πολιτική βούληση που θα εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα του εγχειρήματος (Ρηγούτσου, 2005). Επιπλέον, αναγκαία είναι η επέκταση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και της επαγγελματικής κατάρτισης των κρατουμένων υπό την παρουσία ειδικά καταρτισμένων επιστημόνων, οι οποίοι θα εργάζονται με σκοπό την παροχή της καλύτερης δυνατής σωφρονιστικής αρωγής.

Ένας άλλος τρόπος που θα μπορούσε να συμβάλλει στην εκπαίδευση των κρατουμένων είναι η εξ'αποστάσεως εκπαίδευση. Σήμερα, στα συστήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης επιτυγχάνεται η υψηλού βαθμού αλληλεπίδραση μεταξύ διδάσκοντα και σπουδαστών ακόμη και αν οι συμμετέχοντες βρίσκονται σε απομακρυσμένα γεωγραφικά σημεία (Dede, 1996). Οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να ακούσουν και να δουν τους εκπαιδευτές ή τους άλλους εκπαιδευόμενους τους και να συμμετέχουν σε συζητήσεις. Τα εικονικά περιβάλλοντα διδασκαλίας και μάθησης δίνουν τη δυνατότητα σε εκπαιδευόμενους και εκπαιδευτές που βρίσκονται σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές να αποτελέσουν μέλη μιας τάξης, να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να συνεργαστούν και να ανταλλάξουν απόψεις, εμπειρίες και προβληματισμούς (Manger, 2002, Barnett, 1998). Για την επικοινωνία εκπαιδευτή –εκπαιδευόμενου χρησιμοποιούνται διάφορα μέσα όπως αλληλογραφία, τηλέφωνο, τηλεδιάσκεψη. Οι τεχνολογίες αυτές συνδυάζονται με τα τεχνολογικά μέσα που χρησιμοποιούνται εδώ και πολλά χρόνια στην εξ'αποστάσεως εκπαίδευση όπως είναι η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και το βίντεο και δημιουργούν νέες δυνατότητες για τη διδασκαλία και τη μάθηση (Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων, 2006). Αναμφισβήτητα, η ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας έχει δημιουργήσει ενθουσιασμό και αισιοδοξία ως προς τις δυνατότητες

δόμησης εικονικών περιβαλλόντων στα οποία η εκπαιδευτική διαδικασία θα υλοποιείται με τη μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα.

Περαιτέρω, είναι σημαντικό να δοθεί προσοχή στην αναδιάρθρωση του τρόπου με τον οποίο επιχειρείται η επανένταξη των κρατουμένων με την εντονότερη δραστηριοποίηση των δομών after care (κέντρα υποστήριξης ύστερα από την αποφυλάκιση), όπως το ίδρυμα «ΕΠΑΝΟΔΟΣ» που στοχεύει στην επαγγελματική αποκατάσταση, την οικονομική συμπαράσταση και την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων, καθώς και με τη λειτουργία των προβλεπόμενων ξενώνων φιλοξενίας για διαμονή για ένα διάστημα μετά την απόλυση, για όσους κρατούμενους έχουν πρόβλημα στέγης (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008).

Σημαντική ακόμα, είναι και η εκπαίδευση των σωφρονιστικών υπαλλήλων που θα είναι ανάλογη σε διάρκεια και ποιότητα διδασκόμενων μαθημάτων με εκείνη των αστυφυλάκων καθώς και η χρήση ψυχοτεχνικών τεστ που θα καταδεικνύουν την ικανότητα των σωφρονιστικών υπαλλήλων να εργαστούν σε έναν τέτοιο χώρο. Η επιμόρφωση του προσωπικού φύλαξης είναι αναγκαία ώστε να μπορούν να συμμετέχουν στα προγράμματα κατάρτισης των κρατουμένων, πράγμα που θα μειώνει τον ανταγωνισμό μεταξύ φυλάκων και κρατουμένων ((Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008).

Εν κατακλείδι, είναι δεδομένο ότι οι κρατούμενοι δέχονται σχεδόν αποκλειστικά και μόνο τιμωρίες και οι περισσότεροι μάλιστα πιο αυστηρές από όσο τους αρμόζει, μιας και η λογική του σωφρονιστικού συστήματος αγγίζει την λογική του “όλου η τίποτα”, σύμφωνα με την οποία υπάρχει μια είδους τιμωρία η οποία είτε εφαρμόζεται καθολικά και ανεξάρτητα της σοβαρότητας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του παραπτώματος, είτε όχι. Έπειτα, τα προγράμματα θεραπείας και ψυχολογικής υποστήριξης είναι σχεδόν ανύπαρκτα πλέον στις ελληνικές -και όχι μόνο- φυλακές. Αποτέλεσμα αυτού είναι να μην καταπολεμούνται τα βαθύτερα αίτια που προκάλεσαν την εγκληματική συμπεριφορά και έτσι να επέλθει ο σωφρονισμός, αλλά να ανακυκλώνεται μια επιφανειακή και τιμωρητικού τύπου αντίληψη για την ποινή που αρμόζει στον κάθε κρατούμενο. Ένα παράδειγμα είναι η έλλειψη ψυχολογικής στήριξης των ναρκομανών, των αλκοολικών ή των παθολογικά τζογαδόρων. Τα άτομα αυτά παρανόμησαν πρώτα και κύρια εξαιτίας του εθισμού τους, πράγμα που σημαίνει πως αν καταφέρουμε να τον εξαλείψουμε τότε οι πιθανότητες σωφρονισμού

του κρατούμενου και μη επανάληψης της παράνομης ή εγκληματικής πράξης πολλαπλασιάζονται. Ακόμα, θα έπρεπε να λειτουργούν προγράμματα για έγκλειστους γονείς που θα τους παρέχουν ψυχολογική υποστήριξη και συμβουλευτική για τα κοινωνικά και τα οικογενειακά προβλήματα που αντιμετωπίζουν, όπως για παράδειγμα τη στήριξη και συμβουλευτική των γονέων για τη διατήρηση και την αποκατάσταση των πιθανόν, διαταραγμένων σχέσεων με τα παιδιά τους.

Τελειώνοντας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως κανένα πρόγραμμα σωφρονιστικής μεταρρύθμισης δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικό χωρίς την επιμόρφωση, την κατάρτιση και την εκπαίδευση του έγκλειστου πληθυσμού. Για να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα της εκπαίδευσης των φυλακισμένων κρίνεται αναγκαίο να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των κρατουμένων και να διασφαλίζει τη συνέχεια της μαθησιακής διαδικασίας καθώς και τη δυνατότητα της συμμετοχής του συνόλου των κρατουμένων (Δημητρούλη, Θεμελή & Ρηγούτσου, 2006).

Χωρίς αμφιβολία θα λέγαμε ότι σε μια φυλακή οι δεσμοφύλακες είναι αναπόφευκτοι, αλλά οι παιδαγωγοί είναι άκρως απαραίτητοι.

Επίλογος

Αν η κοινωνική χρησιμότητα της φυλακής ορίζεται με βάση τους στόχους οι οποίοι της αποδίδονται (έλεγχος του εγκλήματος, αναμόρφωση του εγκληματία ενόψει της κοινωνικής του επανένταξης), αυτοί οι στόχοι ουδέποτε επιτεύχθηκαν, γεγονός το οποίο παραδέχονται και οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές της. Ο συγχρωτισμός ατόμων διαφορετικών κατηγοριών, η έλλειψη υποδομών, χώρων διαβίωσης, υγιεινής και ιατρικής περίθαλψης, η αποστέρωση του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος και γενικά της πρότερης ελεύθερης ζωής, η καταστρατήγηση των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων, ο στιγματισμός, η αδυναμία κοινωνικής επανένταξης, είναι μερικά μόνο από τα ελαττώματα της ποινής της φυλάκισης. Η εμπειρία της κρατήσεως και ο κοινωνικός στιγματισμός μέσω της απόδοσης «ταμπέλας» που στην συνέχεια προσάπτεται τον πρώην φυλακισμένο, συντελούν ώστε να είναι πρακτικά αδύνατο στους πλείστους εξ'αυτών να ευθυγραμμιστούν με την κοινωνία και να διάγουν ζωή ομαλή και δημιουργική. Επιπλέον είναι βέβαιος και ο στιγματισμός τις οικογένειες του κρατούμενου με τα δραματικά συνεπακόλουθα

που επιφέρει αυτός στην κοινωνική, επαγγελματική και ψυχολογική κατάσταση των μελών της (σύζυγος, παιδιά, γονείς κ.λ.π.).

Καταλήγουμε λοιπόν σε ένα παράδοξο όσον αφορά στο θεσμό της φυλακής: ενώ επίσημα ο στόχος της είναι η αναμόρφωση και η επιστροφή στην κοινωνία, καταφέρνει ακριβώς το αντίθετο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το φαινόμενο της υποτροπής, όπου ο πρώην κρατούμενος εγκληματεί εκ νέου και καταλήγει να επιστρέφει ξανά –και ίσως ξανά και ξανά- στο σωφρονιστικό κατάστημα. Στον υποτροπιασμό συντελούν και μια σειρά άλλων παραγόντων, όπως η ελλιπής επανακοινωνικοποίηση, η ανεργία, ο στιγματισμός, κ.ά. (Κάσση, 2010). Οι καταδίκες σε φυλάκιση σπανιότατα φτάνουν στον τελικό τους σκοπό, που είναι η κοινωνική προσαρμογή των εγκληματιών. Γενικά συμβάλουν στην επιδείνωση του προβλήματος της εγκληματικότητας, καθώς, όπως έχει αναδείξει η έρευνα, η φυλάκιση οδηγεί αναμφίβολα σε δύο καταστάσεις, εξ' ίσου αρνητικές και ολέθριες για την κοινωνική ζωή. Ή στην «εγκληματική εκπαίδευση» και εντεύθεν στην ενεργητική εξαχρείωση του χαρακτήρα του κρατουμένου ή στην διάπλαση «καλού κρατουμένου» και στην παθητική εξαχρείωση του (Παπαδάτος, 2011). Η απόδειξη της επικινδυνότητάς των φυλακισμένων είναι η δικαιολογία που νομιμοποιεί τις τακτικές διαχείρισης του έγκλειστου πληθυσμού που βγαίνουν εκτός νομικού πλαισίου, την ίδια στιγμή που διαμορφώνουν το νόμο της φυλακής που καταργεί κάθε έννοια δικαιωμάτων των κρατούμενων και που ερμηνεύεται σε ένα καθεστώς βίας για την παραγωγή των πειθήνιων σωμάτων.

Η χρήση βίας στη φυλακή είναι το κρυφό αναμορφωτικό πρόγραμμα του θεσμού που δε στοχεύει μόνο στην ασυνείδητη πειθαρχική υπακοή, αλλά αγγίζει και τη συνείδηση ώστε να μπορεί ν' αναπαράγεται ως μνήμη. Η χρήση βίας γίνεται δικαίωμα για το μέρος του πληθυσμού που απολαμβάνει το προνόμιο επιβολής εξουσίας πάνω σ' αυτούς που το μόνο «δικαίωμα» που τους παραχωρείται είναι το να παραδίνονται ψυχή τε και σώματι σ' αυτή την εξουσία.

Το σωφρονιστικό σύστημα της χώρας πάσχει σοβαρά. Πρόκειται για κοινό μυστικό που δεν επιτρέπεται, αλλά και δεν είναι πλέον δυνατόν, να αποσιωπάται. Μάλιστα το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Ανθρώπινα δικαιώματα καταδίκασε την Ελλάδα, μεταξύ άλλων χωρών, για παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου τα οποία προβλέπονται στο άρθρο 3 της Συμβάσης για την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (in.gr., 2014). Συγκεκριμένα, η απουσία ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, οι συνθήκες υγιεινής και ο υπερπληθυσμός στις φυλακές κατέτειναν

στην καταδίκη της Ελλάδας και στην υποχρέωση για καταβολή αποζημίωσης ποσών που κυμαίνονται από 5.000 έως 15.000€ για κάθε αιτούντα (The European Court of Human Rights, 2012). Συμφωνά με την έκθεση που έκανε για την Ελλάδα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρόληψης των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (ΕΠΒ 29/11/94), το «...ικανοποιητικό επίπεδο υγειονομικής περίθαλψης θα παραμείνει σχεδόν βέβαια ανέφικτο έως ότου επιλυθούν τα γενικά προβλήματα συνωστισμού, κακής υγιεινής και ανεπάρκειας του συστήματος απασχόλησης».

Πρέπει να τονιστεί ότι ο εγκλεισμός, παρά τον τιμωρητικό χαρακτήρα που ούτως ή άλλως έχει, θα πρέπει να αποτελεί μια προπαρασκευαστική χρονική περίοδο για μια επιτυχή κοινωνική επανένταξη. Κανένας έγκλειστος δεν θα μείνει έγκλειστος για πάντα. Κάποια στιγμή, αργά ή γρήγορα, θα αποφυλακιστεί. Επομένως, είναι προς το συμφέρον της κοινωνίας να πράξει ό,τι είναι δυνατόν προκειμένου να διασφαλίσει ότι ο κρατούμενος θα επιστρέψει στους κόλπους της ομαλά και χωρίς παρεκτροπές, κάτι που θα είναι προς όφελος τόσο του ιδίου όσο και των άλλων συμπολιτών του. Αυτό είναι και το πραγματικό νόημα της λέξης «σωφρονισμός»: η επιτυχής επανένταξη του παραβάτη στο κοινωνικό σύνολο μέσω της συμμόρφωσής του με τους κοινωνικά αποδεκτούς κανόνες. Η συμμόρφωση αυτή ανάγεται στο ζήτημα του τρόπου με τον οποίο αλλάζει η συμπεριφορά και ο τρόπος ζωής ενός ανθρώπου προς την επιθυμητή, από το κοινωνικό σύνολο εν προκειμένω, κατεύθυνση. Η επιστήμη της ψυχολογίας έχει επισημάνει και τονίσει ότι μια τέτοια αλλαγή δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την παροχή κινήτρων και, κυρίως, χωρίς τη σταθερή παρουσία των σημαντικών του προσώπων, μια παρουσία η οποία συνθέτει ένα δίκτυο υποστήριξης που αποτρέπει τις παραβατικές συμπεριφορές (Βαρβατάκος, 2011).

Είναι αναπόφευκτη η παραδοχή της ορθότητας της θέσης της καθηγήτριας Ψυχολογίας Φωτεινή Τσαλίκογλου, η οποία ισχυρίζεται ότι η φυλακή στοχεύει σε έναν αδύνατο στόχο: Να βελτιώσει αυτούς που διαφθείρει, να προστατεύσει την κοινωνία κατασκευάζοντας εγκληματίες. Τα μεστά αντιφάσεων μηνύματα που εκπέμπει, βελτιώνοντας, ενώ στιγματίζει, εντάσοντας, ενώ απορρίπτει, επανακοινωνικοποιώντας, ενώ κακοποιεί. Η καταδίκη λοιπόν επάγεται ηθικό στιγματισμό, που επιτείνεται με τον εγκλεισμό στη φυλακή, αλλοιώνει την κοινωνική ταυτότητα και την ηθική ποιότητα του ατόμου και ακολουθεί το άτομο και μετά την έξοδό του από τη φυλακή.

Σύμφωνα με τα όσα έχουν γραφτεί σε αυτή τη μελέτη, δεν είναι δυνατόν να μην προκύψει το εξής ερώτημα: Πως είναι δυνατόν να διατηρείται και να μακροημερεύει ένας θεσμός, του οποίου οι κριτικές ξεκίνησαν ταυτόχρονα με τη γέννησή του και, κυρίως, ένας θεσμός ο οποίος ουδέποτε κατάφερε να επιτελέσει τις λειτουργίες που διατείνεται η θεωρητική θεμελίωσή και η εικαζόμενη κοινωνική χρησιμότητα; Οι φυλακές δεν μειώνουν το ποσοστό της εγκληματικότητας: όσο κι αν τις επεκτείνουμε, τις πολλαπλασιάσουμε, ή τις μεταβάλλουμε, ο αριθμός των εγκλημάτων και των εγκληματιών παραμένει σταθερός, ή - ακόμα χειρότερα - αυξάνει.

Οφείλουμε, επομένως, ως μέρος ενεργών πολιτών, στα πλαίσια ενός δημοκρατικού και ευρωπαϊκού κράτους, να ασκήσουμε πίεση στους κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους μας, ώστε να επιτευχθεί μία ριζοσπαστική αναθεώρηση των αυταρχικών κανονισμών των φυλακών. Να δοθεί έμφαση στην προώθηση του δημοκρατικού ελέγχου, της πληροφόρησης και επικοινωνίας, στην αναβάθμιση εν γένει του καθεστώτος δικαιωμάτων των κρατουμένων. Η φυλάκιση είναι από εξ' ορισμού τιμωρητικό μέτρο με τη στέρηση ελευθερίας μέσα από τον εγκλεισμό - οποιαδήποτε άλλα μέτρα είναι εκδικητικά, παράνομα και μορφές βασανισμού. Εντός του ιδρύματος το κράτος οφείλει να δημιουργήσει το καθεστώς ώστε να λειτουργεί η δημοκρατία και να εφαρμόζονται τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αλοσκόφης Ο., (2005). Κοινωνική και ποινική κατάσταση των κρατουμένων στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού: Διαφορές ημεδαπών-αλλοδαπών. *Αδημοσίευτη εργασία που υποβλήθηκε στο Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο Φυλακών που Υπουργείου Δικαιοσύνης ως έκθεση*. Αθήνα: Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού.

Αναγνώστου Γ., (2000). Ναρκωτικά: η εγκληματικότητα στα εξαρτημένα άτομα. *Αστυνομική Επιθεώρηση*. Αθήνα: Τυποεκδοτική.

Ανδρίτσου Α., Δασκαλάκη Κ., Κατσουγιάννη Κ., Παπαδοπούλου Π., Σινόπουλος Π., Τσαμπαρλή Δ. & Φρονίμου Ε., (1988). Έρευνα: Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα.

Προκαταρκτική Έκθεση της Ερευνητικής Ομάδας Εγκληματολογίας του ΕΚΚΕ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, ειδικό τεύχος 68^Α*.

Αποσπότη Ε., (2005). Εγκληματολογική Θεώρηση του Φύλου. Στο *Εγκληματική Προσέγγιση του Φύλου*. Κουράκης Ν. (επιμ.). Σημειώσεις για τους φοιτητές της Νομικής σχολής. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Βαρβατάκος Ν., (2011). Η καθιέρωση του θεσμού των Οικογενειακών Επισκέψεων στην ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία και η σημασία του για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων. *Νέος Ερμής ο Λόγιος (περιοδική έκδοση της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Πολιτισμού), τεύχος 1, σελ. 205-224*.

Βαρβατάκος Ν., (2010). Η εκπαίδευση των κρατουμένων. *Οιωνεί...Κρατούμενος, τευχ. Μάρτιος – Απρίλιος- Μάιος 2010*.

Βεγίρης Ε., (2005). *Το δικαίωμα επικοινωνίας των μελών της οικογένειας*. Τμήμα Νομικής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αδημοσίευτη εργασία.

Βουλή των Ελλήνων, (1994). *Έκθεση για την Κατάσταση στις Ελληνικές Φυλακές και τις Δυνατότητες Βελτίωσης του Σωφρονιστικού Συστήματος της Χώρας*. Αθήνα: σελ. 61-91.

Γεωργιάς Δ., Γκαρή Α. & Μηλωνάς Κ., (2004). *Σχέσεις με συγγενείς στην ελληνική οικογένεια*. Στο: Μουσούρου Α. Μ. & Στρατηγάκη Μ.(επιμ.), *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής: Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Γεωργιάς Δ., (1990). Οικογενειακές αξίες στη σύγχρονη εποχή. Στο *Οικογένεια. Ψυχοκοινωνικές-ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις*. Ελληνική Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νεροψυχιατρικής του παιδιού. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γεωργουλιάς Σ., (2000). *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα: κοινωνική αναπαράσταση και αντιμετώπιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Α., (1991). *Οι ιδιαιτερότητες της γυναικείας εγκληματικότητας. Μια απόπειρα εξήγησής τους*. Στο *Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλία Δασκαλάκη*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., (1984). *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.

Δανδουλάκη Μ., Κωστέρη Β., &Μηλάκη Β., (2008). *Η ψυχολογία των κρατουμένων.Η περίπτωση των φυλακών Νέας Αλικαρνασσού*. Ηράκλειο: Πτυχιακή Εργασία.

Δασκαλάκης Η., (1985). *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Σάκκουλας.

Δασκαλάκης Η., (1988). Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλακής. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68^Α.

Δημητρόπουλος Γ. Α., (2001). Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος 3^{ος}, Θ' εκδ. Αθήνα.

Δημητρούλη Κ., Θεμελή Ο, & Ρηγούτσου, Ε., (2006). *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων στις Φυλακές. Το αποτέλεσμα μιας προσπάθειας στη χώρα μας*. Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΙΔΕΚΕ). Δια Βίου Μάθηση για την Ανάπτυξη, την Απασχόληση και την Κοινωνική Συνοχή: Πρακτικά Συνεδρίου, Βόλος, 31 Μαρτίου-2 Απριλίου 2006, σελ. 199-204.

Διεθνές Κέντρο Σωφρονιστικών Μελετών (ICPS), (2008). *Report of a Visit to Boronia Pre-Release Centre for Women*. Λονδίνο: Διεθνές Κέντρο Σωφρονιστικών Μελετών (αδημοσίευτη).

Εκπαίδευση Ενηλίκων. Η εξ'αποστάσεως εκπαίδευση στην εκπαίδευση ενηλίκων- Παραδείγματα και περιπτώσεις εφαρμογής. *Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων*. Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Αθήνα, 2006.

Ελευθερίου Ν. Ε., (2008). *Σχέση Κοινωνικοοικονομικών Συνθηκών και Ποινικού Εγκλεισμού: η περίπτωση της Ελλάδας*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ζαραφονίτου Χ., (1995). *Εμπειρική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Θανοπούλου Μ. & Φρονίμου Ε., (2006). Κρατούμενες Μητέρες: Διερεύνηση των ιδιαιτεροτήτων επανένταξης. Στο: Μ. Μητροσύλη, Ε. Φρονίμου, «Οικογενειακή, Κοινωνική & Επαγγελματική Επανένταξη ειδικών ομάδων πληθυσμού. Η περίπτωση των γυναικών κρατουμένων.» ΕΚΚΕ.

Θανοπούλου Μ., Φρονίμου Ε. & Τσιλιμιγκάκη Β., (1997). *Αποφυλακιζόμενες Γυναίκες: Το Δικαίωμα στην Επαγγελματική Επανένταξη*. Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Σάκκουλα.

Θεμελή Ο., (2000). Εγκλεισμός και υγεία – η κατάλυση ενός ακόμα έννομου αγαθού. *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 8-9.

Θεοδωροπούλου Μ., (2005). *Η Γυναίκα ως Δράστης και η Αντιμετώπισή της Από το Σύστημα Απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης*. Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Καγκελλάρη Ρ., (2006). Ποινική Αντιμετώπιση των Εξαρτημένων από Ναρκωτικές Ουσίες Παραβατών. *The Art of Crime*, τεύχος 1.

Κανδαράκης Μ., Λαμπάκη Κ. & Μουδάτσου Μ., (2005). *Γυναίκες και Ανθρωποκτονία: Έρευνα στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.).

Κάνιτζ Α. Λ. Φον, (1981). *Πατέρας. Ο νέος ρόλος του άντρα στην οικογένεια*. Αθήνα: Νότος.

Κάσση Μ., (2010). *Στάσεις και αναπαραστάσεις πρώην κρατουμένων για το εγκληματικό φαινόμενο και ο φόβος του εγκλήματος*. Διπλωματική Εργασία. Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της». Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Σπουδών, Τμήμα Κοινωνιολογίας.

Καστανίδου Σ., (2007). *Μια προσέγγιση της κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών στην Ελλάδα*. Λάρισα: Ανέκδοτη Εργασία.

Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.), (2001). *Φύλο και Κοινωνικός Αποκλεισμός*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών σε συνεργασία με το Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών.

Κογκίδου, Δ., (1995). *Μονογονεϊκές Οικογένειες*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.

Κορωναίου, Α., (2006). *Ο ρόλος των πατέρων στην εξισορρόπηση της επαγγελματικής και οικογενειακής-προσωπικής ζωής*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ).

Κουράκης Ν., Μηλιώνη Φ., & Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών Νομικής Σχολής Αθηνών, (1995). *Έρευνα στις φυλακές Α': Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτεια*. Αθήνα-Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.

Κουράκης, Κ., (2006). *Έμφυλη Εγκληματικότητα. Ποινική και Εγκληματολογική Προσέγγιση του φύλου*. Αθήνα: Εκδ. Σάκκουλα.

Κουταβίδης Ν. & Μηνογιάννη Α., (2003). Αιτοπαθογενετικές θεωρίες της εγκληματικής συμπεριφοράς. *Ψυχιατρική*, 14(3).

Κραβαρίτου Γ., (1996). *Φύλο και Δίκαιο. Η προβληματική της βαρύτητας των νομικών ρυθμίσεων στις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις*. Αθήνα: Παπαζήση.

Κρασανάκη Σ., (1991). *Ο πατρικός ρόλος*. Ηράκλειο: αυτοέκδοση.

Λαμπροπούλου Ε., (2000). «Το τέλος της σωφρονιστικής πολιτικής και η διαχείριση του σωφρονιστικού προβλήματος», από το: Αντεγκληματική Πολιτική ΙΙ, Εκδοτική επιμέλεια: Κουράκης Ν., συνεργασία: Κουλούρης Ν., Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή.

Λειβαδίτης Μ. Δ., (1994). *Ψυχιατρική και Δίκαιο*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.

Μαγγανάς, Δ., Α., (2000). Η εξέλιξη της νεανικής παραβατικότητας στο Κεμπέκ. *Ποινική Δικαιοσύνη*, τευχ. 28.

Μαγγανάς Α., (2004). *Το Εγκληματικό Φαινόμενο στην Πράξη*. Νομική Βιβλιοθήκη.

Μαγγανάς Α., Λάζος Γ. & Σβουρδάκου Δ., (2008). *Η Εγκληματολογία από τα Κάτω*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Μαργαρίτης Λ. & Παρασκευόπουλος Ν., (2003). *Σωφρονιστικός Κώδικας και συναφή κείμενα*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα

Μαρτυρίες από τις Δικαστικές Φυλακές Διαβατών, (2008). *Κοινωνία και Ψυχική Υγεία*. Συνέδριο στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Επιτροπή Ερευνών Α.Π.Θ.

Μάτσα Κ., (2008). Η οικογένεια στη δίνη της παγκοσμιοποίησης. Μορφές εμφάνισης της κρίσης της. Η οικογένεια του τοξικομανούς. Συλλογικό έργο, στο *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας*. Αθήνα: Εκδ. Orportuna.

Μαυρής, Μ., (1988). Γυναικεία εγκληματικότητα(ς). *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 68^Α.

Μαυρογιαννη, Θ., (2009). *Η Ενασχόληση των Πατέρων Παιδιών με Ειδικές Ανάγκες με τη Φροντίδα του Παιδιού τους και οι Παράγοντες που την Επηρεάζουν*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Μηλιώνη Α. Φ., (2009). Έμφυλες Διαστάσεις της Αντεγκληματικής Πολιτικής. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 4 (2).

Μηλιώνη, Φ., (2008). *Συναντήσεις Εγκληματικότητας και Φύλου. Στο Φεμινιστικές Παρεμβάσεις στις Σύγχρονες Επιστήμες: Μωσαϊκό Παραδειγμάτων*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Πρόγραμμα Σπουδών για Θέματα Φύλου και Ισότητας (ΘΕ.ΦΥΛ.ΙΣ.).

Μηλιώνη, Φ., (2005). Ειδικά θέματα Εγκληματολογίας και φύλου. Στο: *Εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου*. Αποσπόρη Ε., Συκιώτου Α. & Μηλιώνη Φ. Κουράκης Ν. (επιμ.). Αθήνα: Σημιώσεις για τους φοιτητές της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Μητροσύλη Μ. & Φρονίμου Ε., (2008). *Οικογενειακή, Κοινωνική Και Επαγγελματική Επανεξέταση Ειδικών Ομάδων Πληθυσμού. Η Περίπτωση Των Γυναικών Κρατουμένων*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Μουσούρου Λ. Μ., (1993). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Αθήνα: Gutenberg.

Μπαμπάλης Θ. Κ., (2005). *Παιδιά Μονογονεϊκών Οικογενειών. Βοηθώντας στη σχολική προσαρμογή τους*. Αθήνα: Ατραπός.

Μπεκιάρη Ε. Η. & Κατσαδώρος Κ. Β., (ημερομηνία δεν αναγράφεται). Οδηγός για την Αναγνώριση του Αυτοκαταστροφικού κρατούμενου: Ένας οδηγός για τους εργαζόμενους στα καταστήματα κράτησης. ΚΛΙΜΑΚΑ.

Μπουγάδη Σ. Γ., (2010). Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού: Από το αναμορφωτικό ιδεώδες της δεκαετίας του '70 στη σημερινή εξόντωση του παραβατικού πληθυσμού. *Ποινική Δικαιοσύνη & Εγκληματολογία*, τόμος 1.

Νόβα-Καλτσούνη Χ., (1989). Η Εγκληματική Δραστηριότητα της Γυναίκας. *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, τ. 3-4.

Παναγιωτόπουλος Ν., (1990). Κοινωνικές ανισότητες και ποινικές ταξινομήσεις. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 77*.

Πανούσης Γ., (2003). Φιλόπτωχος φυλακή; *Ποινικός Λόγος, τεύχος 3*.

Πανούσης Γ., (2003). Συναισθηματική, οικογενειακή και ερωτική ζωή κατουμένων γυναικών στην Ελλάδα. Μια έρευνα στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού. *Ποινική Δικαιοσύνη, 6, τευχ. 1*.

Πανταλούδη Ε., (2010). *Η Επίδραση της Φυλακής στην Υποτροπή*. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών σπουδών: Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπιση της. Αθήνα.

Παπαγιάννης Α. Κ., (2003). *Μιλώντας με τον Άρρωστο: Εισαγωγή στην κλινική επικοινωνία*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Παπαδάτος Γ., (2001). *Δικαστική Ψυχολογία Ψυχιατρική*. Αθήνα: Ευρωεκτυπωτική Α.Ε.

Παπαδάτος Π., (1980). *Η Επιθετικότητα, η Βία και η Καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας

Παπακωνσταντής Γ., (2006). *Στοιχεία Εγκληματικότητας και Αντεγκληματικής πολιτικής*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Σάκκουλα.

Παπαχρήστου Θ., (2005). *Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου*. 3^η έκδ. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Σάκκουλα.

Ρηγούτσου Ε., (2005). *Συμβουλευτική Κρατουμένων*. Αθήνα: Γ.Γ. Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Σαββάκης Μ. & Τζανάκης Μ., (2006). Βιογραφική Ρήξη και Ιδρυματισμός: Θεσμικές και Αφηγηματικές Διαστάσεις Μιας Κοινωνικής Διαδικασίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 120, σ.37-64*.

Σερασή Τ., (1990). Το Σωφρονιστικό Άλλοθι: Το ιδεώδες της επανακοινωνικοποίησης. *Σύγχρονα Θέματα: Αφιέρωμα στο σωφρονιστικό σύστημα. Τεύχος 41-42*.

Σπινέλλη Κ. Δ. (1985). *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και Παλαιότερες Κατευθύνσεις*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Σπινέλλη Κ. Δ. (1996). Το πρόβλημα της υπέρ-και από-φόρτωσης των ελληνικών φυλακών. Στο Σπινέλλη Κ. Δ. & Τσήτσουρα Α. (επιμ.), *Κρατούμενοι και Δικαιώματα του ανθρώπου*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Σάκκουλα.

Συκιώτου Α., (2005). *Εισαγωγικό βοήθημα στο μάθημα της ποινικής και εγκληματολογικής προσέγγισης του φύλου στο πλαίσιο του εθνικού και ερωπαϊκού δικαίου*. Στο: *Εγκληματολογική Προσέγγιση του Φύλου*. Αθήνα, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών.

Συνήγορος του Πολίτη, (2005). Κύκλος Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Κώλυμα Διορισμού στο Δημόσιο Λόγω Ποινικής Καταδίκης.

Τζιράρκα Μ., (2007). *Το πείραμα Stanford (1971) και η ερμηνεία της βίας. Η απήχησή του στην εγκληματολογική θεωρία*. Διπλωματική εργασία προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών με τίτλο «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της». Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Τριμικλινώτης Ν., (2014). *Ενάντια στο Μεγάλο Εγκλεισμό της Κοινωνίας: Τι πρέπει να γίνει για τις Φυλακές; Ανοικτή Επιστολή Υπόμνημα προς την Αρχή κατά του Ρατσισμού και των Διακρίσεων και την Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων*.

Τσαλίκογλου Φ., (1989). *Σχιζοφρένεια και Φόνος: Μια ψυχολογική εγκληματολογική έρευνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Τσαλίκογλου Φ., (1989). *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Τσιάκαλος Γ., (1998). *Κοινωνικός Αποκλεισμός. Ορισμοί, Πλαίσιο και Σημασία*. Στο Κασιμάτη Κ. (Επιμ. Έκδ.). *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*. Αθήνα: Goutenberg.

Τσιλιάκου Μ., Γιωτάκος Ο. & Μαγγανάς Α., (2009). Βιολογικά δεδομένα της βίαιης συμπεριφοράς: Σύγχρονοι προβληματισμοί στους τομείς ψυχιατρικής και εγκληματολογίας. *Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία, 1: 19-25*.

Φαρσεδάκης Ι., (1985). *Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Φαρσεδάκης Ι., (2005). *Στοιχεία Εγκληματολογίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Φρονίμου Ε., (2001). *Εγκληματικότητα των γυναικών και επανένταξη*. Στο: *Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας*. Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.

Φυτράκης Ε., (2011). Προάγοντας τον κοινωνικό αποκλεισμό: Οι έννομες συνέπειες της κοινωνικής καταδίκης. *Εγκληματολογία, τόμος 2*.

Χάιδου Α., (2003). *Εγκληματολογικά κείμενα. Ανήλικοι-Ναρκωτικά-Κοινωνικός Έλεγχος*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χάιδου Α., (1996). *Θετικιστική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χουντουμάδη, Α. (1998). *Παιδιά και Γονείς στο ξεκίνημα μιας Σχέσης*.

Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Ξένη Βιβλιογραφία

Adler F., (1975). *Sisters in Crime: The Rise of the New Female Criminal*.

New York: McGraw-Hill.

Allen H., (1987). *Justice Unbalanced Gender, Psychiatry and Judicial Decisions*. Milton Keynes: Open University Press.

Arditti J.A., Smock S.A. & Parkman T.S., (2005). It's Hard to Be a Father: A Qualitative Exploration of Incarcerated Fatherhood. *Fathering, Vol. 3(3)*.

Armentrout E. G., (2004). *An Analysis of Adler's Theory and the Female Criminal*. Thesis Prepared for the Degree of Master of Science. University of North Texas.

Barclay, A., & Cusumano, D. R., (1967). Father absence, cross-sex identity and field-dependent behaviour in male adolescents. *Child Development, 38, 243-250*.

Barker, C. J., (2013). Black men six times more likely to go to prison. *The New York Amsterdam News*.

Barnett, R., (1998). *Higher Education: A critical business*, London: Open University Press

Benzeval M., (1998). The self-reported health status of lone parents. *Social Science & Medicine, vol.46*.

Biller, H. B., (1970). Father absence and the personality development of the male child. *Developmental Psychology, 2, 181-201*.

- Biller, H. B., (1993). *Fathers and Families. Paternal Factors in Child Development*. Westport: Auburn House.
- Biller, H. B., & Bahm, R.M., (1971). Father absence, perceived maternal behaviour and masculinity of self-control among junior high school boys. *Developmental Psychology*, 4, 178-181.
- Blanchard, R. W., & Biller, H. B., (1971). Father availability and academic performance among third grade boys. *Developmental Psychology*, 4, 301-305.
- Bonney, J. F., Kelley, M. L., & Levant, R., (1999). A model of Fathers' Behavioural Involvement in Child Care in Dual-Earner Families. *Journal of Family Psychology*, 13, 401-415.
- Bowlby J., (1979). *The Making & Breaking of Affectionate Bonds*. London: Tavistok.
- Brown B., (1986). Women and Crime: The Dark Figures of Criminology. *Economy and Society*, Vol. 15, Issue 3.
- Brien P. M. & Harlow C. W. (1995). *HIV in prisons and jails 1993. (No NCJ 152765)*. Washington DC: U.S. Bureau of Justice Statistics.
- Browne, D.C.H., (1989). Incarcerated mothers and parenting. *Journal of family violence*, 4.
- Burman M. & Batcelor S. A., (2009). Between Two Stools: Responding to Young Women who Offend. *Youth Justice*, 9(3).
- Burman, E., (1999). *Deconstructing Developmental Psychology*. Routledge. London and New York.
- Buss A. H. & Parry M., (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Bryson V., (2005). *Φεμινιστική Πολιτική Θεωρία*, Αθήνα: Εκδ. Μεταίχμιο.
- Carlson, M. J. & Corcoran, M. E., (2001). Family structure and children's behavioral and cognitive outcomes. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 779-792.
- Cheliotis L.K, (2005). The prison furlough programme in Greece: Findings from a research project in the Male Prison of Korydallos. *Punishment & Society*, Vol.7.

Chesney – Lind, M., (1997). *The female offender. Girls, women and crime*. London, Sage Publications

Collins, W. A., & Russell G., (1991). Mother-child and father-child

relationships in middle childhood and adolescence: A developmental analysis. *Developmental Review*, 11, 99-136.

Coyle A., (2012). *Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Επιμ. Κουράκης Ν. Ε., 1η έκδ. Αθήνα: Θέμις.

Crockett, L. J., Eggebeen, D. J. & Hawkins, A. J., (1993). Fathers' presence and young children's behavioral and cognitive adjustment. *Journal of Family*. Vol. 14, 355-377.

Cummings, E. M., & O' Reilly, A.W., (1997). *Fathers in family context: Effects of marital quality on child adjustment*. In M.E. Lamb (Eds.), *The role of the father in child development* (3rd ed.). New York: John Wiley and Sons, Inc.

Cusson M., (2002). *Σύγχρονη Εγκληματολογία*. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Daly K., (1994). *Gender, Crime and Punishment*. New Haven: Yale University Press.

Daly K., (1989). Gender and Varieties of White-Collar Crime. *Criminology*, Vol. 27.

Daly K. & Chesney-Lind M., (1988). Feminism and Criminology. *Justice Quarterly*, 5(4).

Davies P., (1999). Women, Crime and an Informal Economy: Female Offending and Crime for Gain. *The British Criminology Conference. Selected Proceedings, Volume 2*. Belfast: Queens University.

Day, R.D. & Mackey, W.C., (1989). An alternative standard for evaluating American fathers. *Journal of Family Issues*, 10, 401-408.

Dede, C., (1996). The evolution of distance education: Emerging technologies and distributed learning, *The American Journal of Distance Education*, 10, (2).

Deutsch F. M., Servis L. J. & Payne J. D., (2001). Paternal Participation in Child Care and It's Effects on Children's Self-esteem and Attitudes Toward Gendered Roles. *Journal of Family Issues*, vol. 22(8).

Dodge, M., & Pogrebin, M., (2001). Collateral costs of imprisonment for women: complications of reintegration. *The Prison Journal*, 81.

- Donaldson, S., (1993). *Prisoner Rape Education Program: Overview for jail –prison administrators and staff*. Brandon, VT: The Safer Society Press.
- Drake C. T, & McDougall, D., (1977). Effects of the absence of a father and other male models on the development of boys' sex roles. *Developmental Psychology*, 13, 537-538.
- Dunn, J., Deater-Deckard, K., Pickering, K., & O' Connor, T.G., (1998). Children's adjustment and prosocial behavior in step-, single-parent, and non-stepfamily settings: Findings from a community study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 1083-1095.
- Dyer J., (2005). Prison, Fathers and Identity: A Theory of How Incarceration Affects Men's Paternal Identity. *Fathering*, Vol. 3 (3).
- Eljdupovic G. & Bromwich R. J., (2013). *Incarcerated Mothers Oppression and Resistance*. Ontario: Demeter Press.
- Feinman C., (1994). *Women in Criminal Justice System*. Westport, Praeger pub.
- Fish, K. D., & Biller, H.B., (1973). Perceived childhood paternal relationships and college females' personal adjustment. *Adolescence*, 8, 415-420.
- Fishbein D.H., (1990). Biological Perspectives of Criminology. *Criminology*, 28.
- Foucault Michel, (1976). *Επιτήρηση Και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*. Μετάφραση: Καίτη Χατζηδήμου – Ιουλιέττα Ράλλη. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα.
- Foucault Michel, (1989). *Η Κοινωνία Τιμωρός*. Η μετάφραση του κειμένου του M. Foucault, « Lasociété punitive », έγινε από τον τόμο Résumé des Cours 1970-1982, Juilliard, Paris, σσ. 29-51 από τον F.G.A
- Garland D., (2001). *The Culture of Control, Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gelsthorpe L., (2004). Back to Basic in Crime Control: Weaving in Women. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 7(2).
- Goodey J., (1997).Boys Don't Cry. *British Journal of Criminology*, Vol.37, No.3
- Godin D., (1991). La santé incarcérée. Médecine et conditions de vie en détention . *Sciences Sociales et Santé*, Vol. 10, No.1.
- Hallberg H., (1992). Life after divorce: a five-year follow-up study of divorced middle-aged men in Sweden. *Family Practice*, vol. 9.

- Hanlon E.T., Carswell S.B., Rose M., (2007). Research on the caretaking of children of incarcerated parents: Findings and their service delivery implications". *Children and Youth Services Review*, Vol. 29.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y., (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, vol. 112, 64-105.
- Henriques Z W., (1996). Imprisoned Mothers and Their Children. *Women & Criminal Justice*, Vol. 8 (1).
- Hetherington, E. M., (1972). Effects of father-absence on personality development in adolescent daughters. *Developmental Psychology*, vol. 7, 313-326.
- Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan M. M., (1997). The Effects of Divorce on Fathers and Their Children. In Lamb, M. (Eds.), *The Role of the Father in Child Development* (3rd ed.). New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Heidensohn F. & Silvestri M., (2012). *Gender and Crime*. Oxford Handbook of Criminology.
- Hoffman, M. L., (1971). Father absence and conscience development. *Child Development*. Vol.4, 400-406.
- Holt N. and Miller D., (1972). Explorations in Inmate-Family Relationships. Sacramento, California: *Department of Corrections, Research Division*.
- Hughes, M. (1998). Turing points in the lives of young, inner-city men forgoing destructive criminal behaviors: A qualitative study. *Social Work Research*, 22.
- Johnson E. H., (1967). A Sociological Critique. *Criminology*. Volume 4, Issue 4, pages 20–28.
- Jones, A., (1980). *Women who kill*. New York: Fawcett Columbine.
- Kazura, K. (2001). Family programming for incarcerated parents: A needs assessment among inmates. *Journal of Offender Rehabilitation*, Vol. 32.
- Kevin M. R. & Dyson L.O., (2005). Gatekeeping in Context: Babymama Drama and the Involvement of Incarcerated Fathers. *Fathering: A Journal of Theory, Research and Practice about Men as Fathers*. Vol. 3(3).
- Klein D. and Kress J., (1976). Any Woman's Blues: A Critical Overview of Women, Crime and the Criminal Justice System. *Crime and Social Justice* Vol. 5,34.

- Koestner, R., Franz, C., & Weinberger, J., (1990). The family origins of empathic concerns: A 26-year longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 58, 709-717.
- Lamb, M. E., & Elster, A. B., (1985). Adolescent mother-infant-father relationships. *Developmental Psychology*, vol. 21, 768-773.
- Lamb, M. E., (2000). The Effects of Quality of Care on Child Development. *Applied Developmental Science*, 4(3), 112 – 115.
- Lessing, E. E., Zagorin, S. W., & Nelson, D., (1970). WISC subtest and IQ correlates of father absence. *Journal of Genetic Psychology*, vol. 67, 181-195.
- Lockwood D., (1980). *Prison Sexual Violence*. New York: Elsevier.
- Long, J., Allwright, S., & Begley, C., (2004). Prisoners' views of injecting drug use and harm reduction in Irish prisons. *International Journal of Drug Policy*, vol.15, 139-149.
- Manger, S., (2002). E-Learning is about people not technology. *Adults Learning*, 13(7).
- Myers, B.J., Smarsh, T.M., Amlud-Hagen, K., & Kennon, S., (1999). Children of incarcerated mothers. *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 8, No 1.
- McBride, B. A., Brown, G. L., Bost, K. K., Shin, N., Vaughn, B., & Korth, B., (2005). Paternal Identity, Maternal Gatekeeping, and Father Involvement. *Family Relations*, vol. 54, 360-372
- Merton K. R., (1957). Social structure and anomie. In: Merton, K., R. (ed.), *Social theory and social structure*, New York, The Free Press.
- Moen, M.C., (2003). An analysis of Mother- Child Interaction Patterns in Prison. Mini- Dissertation. University of Pretoria.
- Nijhof K.S., De Kent, R.A.T. & Engels, C.M.E., (2009). Frequency and Seriousness of Parental Offending and Their Impact on Juvenile Offending. *Journal of Adolescence*, volume 32, Issue 4.
- Organization for Economic Co-operation and Development: Prison population Rate, (2005). *International Center of Prison Studies*. School of Law, King's College, University of London.
- Parke, R. D., (1996)., *Fatherhood*. Harvand University Press.
- Parke, R.D., (1987). *Ο πατέρας. Η Συμβολή του στη Διαμόρφωση του παιδιού*. Εκδόσεις Π. Κουτσομπός Α.Ε

- Parsons T., (1968). *The Social System*. New York / London: The Free Press / Collier - Macmillan
- Perry R. & Bright M., (2012). African American Fathers and Incarceration: Paternal Involvement and Child Outcomes. *Social Work in Public Health, 27:1-2*.
- Petri H., (2003). *Μεγαλώνοντας Χωρίς Πατέρα: Το δράμα στη ζωή του παιδιού από τη στέρηση του πατέρα*. Αθήνα: Εκδ. Θυμάρι, 1^η εκδ.
- Pleck, J., (1987). American fathering in historical perspective. In M. Kimmel (Eds.), *Changing men: New directions in research on men and masculinity*. Newbury Park, CA: Sage.
- Popay J. & Jones G., (1990). Patterns of health and illness amongst lone parents. *Journal of Social Policy Vol. 19*.
- Pounds N.L., (2006). Children of Incarcerated Mothers And The Struggle For Stability. *The Modern America, vol. 2 (2)*.
- Radin, N., (1994). Primary-Caregiving Fathers in Intact Families. In A.E. Gottfried & A.W. Gottfried (Eds.), *Redefining Families: Implications for children's development*. New York: Plenum Press.
- Ricordeau G. (sous la direction de Chazel F.), (2003) La solidaritt familiale ũ l'ıpreuve de l'incarcuration. *Mission de recherche Droit et Justice, Synthese 101*.
- Robertson O., (2007). The impact of parental imprisonment on children. *Quaker United Nation Office*.
- Robila M., (2006). Economic pressure and social exclusion in Europe. *The Social Science Journal. Volume 43, 85–97*.
- Room G. & Britton N., (2006). The dynamics of social exclusion. *International Journal of Social Welfare. Volume 15, 280–289*.
- Rosenberg J., (2009). *Children Need Dads Too: Children with Fathers in Prison*. Quaker United Nations Office. Human Rights and Refugees Publications.
- Santrock, H. W. (1970). Parental absence, sex typing, and identification. *Developmental Psychology, vol. 2, 264-272*.
- Santrock, H. W., (1972). Relation of type and onset of father absence to cognitive development. *Child Development, vol. 43, 455-469*.
- Schnack, D. & Neutzling R., (1990). *Kleine Helden in Not: Junge auf der Suche nach Mannlichkeit*. Hamburg: Rowolt Verlag.
- Seymour C. & Hairston F. C., (2001). *Children with Parents in Prison*. London & New York: Transaction.

Scharff-Smith P. & Gambel L. (2011). *Children of Imprisoned Parents*. The Danish Institute of Human Rights, European Network for Children of Imprisoned Parents. University of Ulster.

Schoeman, M.I. (2004). A Classification system and Inter-Disciplinary Action Plan for the prevention and Management of Recidivism. *DPhil Dissertation: University of Pretoria*.

Shinn, M., (1978). Father absence and children's cognitive development. *Psychological Bulletin*, vol. 85, 295-324

Siegmán, A. W., (1966). Father-absence during childhood and antisocial behaviour. *Journal of Abnormal Psychology*, vol. 71, 71-74.

Smart C., (1976). *Women, Crime and Criminology*. London: Routledge & Kegan Paul.

Simson K., (2011). *There's No Place Like Home- The Lost Children of Foster Care*. Unpublished Paper.

Spitz R.A., (1954). Genese de premieres relations objectacles. *Revue Franc de Psychanal*, XVIII, No 4. Στο Σακελλαρόπουλος Π., (1998). *Σχέσεις μητέρας-παιδιού τον πρώτο χρόνο της ζωής*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.

Steffensmeier D. J., Zong H., Ackerman J., Schwartz J., & Agha S., (2006). Gender Gap Trends for Violent Crimes, 1980 to 2003: A USR-NCVS Comparison. *Feminist Criminology*, 1(1).

Stephens, W. N., (1961). Judgement by social workers on boys and mothers in fatherless families. *Journal of Genetic Psychology*, 99, 59-64.

Stone J.H., Roberts M., Grady J.O., Taylor A.V. & O'Shea K., (2000). Faulk's Basic Forensic Psychiatry. *Journal of Forensic Medicine and Toxicology*. Vol. 1, Issue, 2.

Stover H., Weilandt C., Zurhold H., Hartwig C. & Thane K., (2008): Final Report on Prevention, Treatment, and Harm Reduction Services in Prison, on Reintegration Services on Release from Prison and Methods to Monitor/Analyse Drug use among Prisoners.

Struckman-Johnson C., Struckman-Johnson D., Rucker L., Bumby K. & Donaldson S., (1996). Sexual coercion reported by men and women in prison. *The Journal of Sex Research*, Vol. 33, No 1.

The European Court of Human Rights, (2012). *Judgments concerning Austria, Bulgaria, Greece, Italy, Latvia, the Republic of Moldova, Norway, Poland, Portugal, Romania, Russia and Turkey*. Press Release issued by the Registrar of the Court.

Themeli, O. (2006). The phenomenon of suicide in the Greek Penal System and the problem of various limitations in relevant studies. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 27 (3).

Vacheret M., (2005). Private Family Visits in Canada, Between Rehabilitation and Stricter Control: Portrait of a System. *Champ penal*, vol. 2.

Wacquant L., (2001). *Οι Φυλακές της Μιζέριας*. Αθήνα: Πατάκης.

Wallerstein J.S. & Blakeslee S., (1989). *Second chances: men, women, and children a decade after divorce*. New York: Ticknor and Fields.

West D. S. & Farrington D. P., (1973). *Who Becomes Delinquent?* London: Heinemann.

West D. S. & Farrington, D. P., (1977). *The Delinquent Way of Life*. London: Heinemann.

Western, B., Pattillo, M., & Weiman, D. (2004). Introduction. In M. Pattillo, D. Weiman, & B. Western (Eds.), *Imprisoning America* (pp. 1-18). New York: Russell Sage Foundation.

Wildman C., Lee H. & Comfort M., (2013). A New Vulnerable Population? The Health of Female Partners of Men Recently Released from Prison. *Women's Health Issues. Volume 23, Issue 6*.

Wormith, J., S., (1995). The Controversy Over the effects of Long-Term Incarceration. In T. J. Flanagan (Ed). *Long-Term Imprisonment: Policy, Science and Correctional Practice*. California: Sage Publications Inc.

Yotopoulos-Marangopoulos A., (1992). *The Peculiarities of Female Criminality and their Causes: A Human Rights Perspective*. London: Esperia.

Young J., (1999). *The Exclusive Society - Social exclusion, crime and difference in late modernity*. London: SagePublications.

Ιστότοποι

Άδειες στους ισοβίτες - τι λένε οι ίδιοι οι φυλακισμένοι:

<http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.prwtagnistes>

Πρόγραμμα ίδρυσης ΙΕΚ εντός φυλακών: <http://socialpolicy.gr/>

Διαμαρτυρίες κρατουμένων για τις φυλακές υψίστης ασφαλείας:

<http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63982539>

<http://www.enet.gr/?i=news-room.el&id=423551>

Ενάντια στο Μεγάλο Εγκλεισμό της Κοινωνίας: Τι πρέπει να γίνει για τις Φυλακές;

http://thetrim1.blogspot.gr/2014/01/blog-post_1304.html

Concerns as more American children have parent in jail (21 December 2010):

<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-12046569>

Children on prison bonding visits:

http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/devon/8325521.stm

Prison dads learn meaning of “father” (2010):

http://usatoday30.usatoday.com/news/nation/2010-06-17-prison-dads_N.htm

Sesame Street reaches out to 2.7 million American children with an incarcerated parent: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/06/21/sesame-street-reaches-out-to-2-7-million-american-children-with-an-incarcerated-parent/>

Εργαστήριο Ποινικών & Εγκληματολογικών Ερευνών του τμήματος Νομικής του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών www.theartofcrime.gr

Παναγός, (2008). Πρωτοβουλία για τα δικαιώματα των κρατουμένων.
www.athens.Intymedia.org

Επίσημο blog της Ένωσης Υπαλλήλων Φυλακής Αλικαρνασσού Ηρακλείου.
http://eyfah1984.blogspot.gr/2014_04_01_archive.html

Εργαστήρι Θεατρικής Παιδείας στις Φυλακές Αγίου Στεφάνου Πατρών (Σεπτέμβρης, 2013). Hellenic Action of Human Rights.
<http://fylaki.blogspot.gr/search?updated-min=2013-01-01T00:00:00-08:00&updated-max=2014-01-01T00:00:00-08:00&max-results=4>

«Ελεύθερα» σχέδια φυλακισμένων» Εκθεση έργων ζωγραφικής στο Φεστιβάλ Αθηνών ομάδας κρατουμένων - μελών της Κοινότητας ΚΕΘΕΑ Εν Δράσει (26 Απριλίου 2014). <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=516321>

Πλήρες θεραπευτικό πρόγραμμα, στα πλαίσια του προγράμματος «ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ» στις φυλακές Κορυδαλλού. www.kethea.gr/pub/Category.asp?lang=gr&catid=45

Μονάδας Απεξάρτησης 18ΑΝΩ εντός των φυλακών Κορυδαλλού.
<http://www.18ano.gr/programs.html#5>

Σωτήρχου Ιωάννας (2006). *Φυλακές - Σύγχρονες κοινωνικές χωματερές*.
http://www.tokeli.gr/2006_04_01_archive.html

Καταδίκη της Ελλάδας από το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για βασανισμό κρατουμένων. Δημοσίευση 28 Μαΐου 2014.

<http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231322893>

Καραμανώλη Ε., (2011). Περιμένουν τη δίκη 3.700 έγκλειστοι. Αναδημοσίευση από την ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ.

<http://fylaki.blogspot.gr/2011/02/3700.html>

Η Σουηδία κλείνει φυλακές επειδή δεν έχει κόσμο να βάλει μέσα: Το σύστημα στηρίζει πολιτικές επανένταξης στην κοινωνία.

http://www.lifo.gr/now/world/37501?comments_page=1&comments_order=p

Γεωργίου Α., (2013). Πως είναι να μεγαλώνεις ένα παιδί μέσα στη φυλακή...
<http://www.lifo.gr/team/omorfia/38754>

Μάνδρα Ι. (2014). Φυλακές τριών τύπων για μεγαλύτερη ασφάλεια. Καθημερινή:
<http://www.kathimerini.gr/756279/article/epikairothta/ellada/fylakes-triwn-typwn-gia-megalyterh-asfaleia>

Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων, 24 Μαρτίου 2014. Φυλακές “Υψίστης Ασφαλείας”: Η Ταφόπλακα για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων.
<http://www.tokeli.gr/2014/03/12.html>

Παντελάκης Γ. (2014). *Το Ελληνικό Γκουαντάναμο...* Protagon.
<http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.ellada&id=34933>

Απόσπασμα από τον διαδικτυακό τόπο της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας
Φυλακών των Η.Π.Α.: http://www.bop.gov/inmate_programs/trulines_faq.jsp

Frattini, 2006. *Παιδιά Φυλακισμένων Γονέων*. Σύνοδος της Ολομέλειας του
Ευρωκοινοβουλίου στο Στρασβούργο.
http://oikogeniaprostasiapedia.blogspot.gr/2006/12/blog-post_9285.html

Πιο επιρρεπή στα ψυχολογικά προβλήματα τα παιδιά των φυλακισμένων 15/10/2013.
<http://www.onmed.gr/ygeia-eidhseis/item/301794-pio-epirrepi-sta-psuchologika-provlimata-ta-paidia-ton-fulakismenon#ixzz37OI8Tgv8>

Μόνες μαμάδες στη φυλακή: Παιδιά που μεγαλώνουν με παππούδες!

Από: Singleparent.gr 15 Σεπτεμβρίου 2013

Σαρέλη Αγγελική (2007). Άνδρες θύματα βιασμού και σεξουαλικής κακοποίησης.
http://olganos.blogspot.gr/2007/12/blog-post_8768.html

